

2019

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
11 КЛАС

ИВАН ГАЙДАРЖИ
ЕЛЕНА ПРОДАНОВА
АНАТОЛИЙ МИЛКОВ

ИВАН ГАЙДАРЖИ • ЕЛЕНА ПРОДАНОВА • АНАТОЛИЙ МИЛКОВ

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
11 КЛАС

БОЛГАРСЬКА МОВА 11
ИВАН ГАЙДАРЖИ • ОЛЕНА ПРОДАНОВА • АНАТОЛИЙ МИЛКОВ

ІВАН ГАЙДАРЖИ, ОЛЕНА ПРОДАНОВА,
АНАТОЛІЙ МІЛКОВ

БОЛГАРСЬКА МОВА

(рівень стандарту)

підручник для 11 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ІВАН ГАЙДАРЖИ, ЕЛЕНА ПРОДАНОВА,
АНАТОЛІЙ МІЛКОВ

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

(стандартно ниво)

учебник за 11 клас
на общообразователните училища

Чернівці
„Букрек”
2019

УДК 811.163(075.3)

Г 14

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 12.04.2019 №472)

Видано за державні кошти. Продаж заборонено

ЗНАЦИ, С КОИТО СИ СЛУЖИМ

Задача

Отговори на въпросите!

За домашно

теоретичен материал

познавателна информация

Гайдаржи І. С., Проданова О. І., Мілков А. М.

Г 14

Българська мова (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / І. С. Гайдаржи, О. І. Проданова, А. М. Мілков. – Чернівці : Букрек, 2019. – 216 с. : іл.

ISBN 978-617-7663-75-0

УДК 811.163(075.3)

Гайдаржи І. С., Проданова Е. І., Мілков А. Н.

Г 14

Български език (стандартно ниво) : учебник за 11 клас на общообразователните училища / І. С. Гайдаржи, Е. І. Проданова, А. Н. Мілков. – Черновци : Букрек, 2019. – 216 с. : илл.

ISBN 978-617-7663-75-0

УДК 811.163(075.3)

ISBN 978-617-7663-75-0

© Гайдаржи І. С., Проданова О. І.,
Мілков А. М., 2019
© Видавничий дім „Букрек”, 2019

СКЪПИ ПРИЯТЕЛИ И ПРИЯТЕЛКИ!

Пред вас е учебникът по български език за 11 клас. Съдържанието на учебния материал предполага задълбочаване и систематизация на най-важните теми по текст и стил, риторика, морфология и правопис, синтаксис и пунктуация. Нашата цел е да затвърдите и разширите знанията и уменията си, нужни за успешно речево общуване.

С предлагания учебник целим да съдействаме за подобряване на езиковата ви подготовка, нужна за бъдещите ви професионални занимания.

Учебникът е замислен предимно като книга за самостоятелна работа. Предлагаме ви да се запознаете и анализирате текстове от различни комуникативни сфери и стилове на речта. Чрез сведенията за същността и функциите на езиковата система да осмислите изискванията за правилна и уместна употреба на езиковите средства в зависимост от комуникативната ситуация. Учебникът ще ви развие уменията да пишете молба, протокол; да участвате в дискусия; да създавате аргументативни текстове и т.н.

Текстовият материал в учебника е обогатен с интересна и познавателна информация за Украйна и България, за изкуството и традиционните занаяти при българите, за външната и вътрешната красота на човека, за училищния живот и съдържа много други текстове от социокултурната линия.

От вас изискваме активно участие в съвместната ни работа. Убедени сме, че ще станете успешни!

Авторите

§1. ТЕКСТЪТ КАТО ОСНОВНА ЕДИНИЦА НА ОБЩУВАНЕТО. ТЕМА И МИКРОТЕМА. ПЛАН НА ТЕКСТА. СЪДЪРЖАНИЕ НА ТЕКСТА И ПОДТЕКСТ.

Упражнение 1

- ▶ Прочетете текста. Определете вида и стила му. Сформулирайте темата и основната мисъл.

Текстът е езиково произведение, чийто смисъл се изгражда чрез елементите на езика, свързващи се помежду си по правилата на езика. Текстът е основна единица на общуването. Той съдържа информация, която е изградена от свързани по смисъл изречения. Отношението между езиковото изграждане и смисъла на един текст е в органична връзка с комуникативния акт, в който текстът се поражда и в който говорещият цели да постигне определено въздействие върху слушащия.

Характерен **признак** на текста е неговата **цялост** и **завършеност**. Смисълът на текста се обединява от **темата**, която се явява основна в неговото съдържание. Темата на един текст се открива по онези думи и словосъчетания, с които се назовават най-важните факти от информацията. Тези думи се наричат **ключови думи**. Темата се разгръща постепенно, като в повечето случаи текстът може да се разчлени на отделни смислови части. Във всяка от тях се разработва отделна страна от темата, която можем да наречем **подтема** или **микротема**. Смесловите части са основните структурни елементи на текста, като най-често те се оформят в **абзаци**. Изреченията, които изграждат една смислова част, са тясно свързани помежду си по съдържание.

Общуването на хората чрез езика е **речево общуване**. За да разберем как протича то, трябва да знаем:

- кои са участниците (автор и получател);
- коя е темата на текста (за какво се говори или пише);
- с каква цел се говори или пише;
- при какви условия (обстоятелства) се общува (кога, къде, как, с или без посредник, устно или писмено, пряко или непряко).

Това са елементите на речевата ситуация.

План на текста.

Важно е целият текст да бъде обединен от една мисъл и избраните фрагменти да са логически свързани. В резултат на това трябва да се появи текст, в структурата на който е възможно да се отдели въведението, основната част и заключението.

Как да изготвим план и какво да поставим в неговите точки?

По правило не се използват отделни думи, но цели фрази и разширени фрази се използват като точки. С отделни думи е много трудно да се предаде основната тема или мисъл, те са твърде специфични и „тесни“. Обаче сложните изречения също не са много полезни, тъй като те представляват пълна мисъл: всичко, което искат да кажат, вече е било казано.

Използват се като съществително фрази-точки, тъй като те носят информация в съкратен, сведен до минимум вид, като по този начин представляват смислено единство. В самия състав тази мисъл трябва да бъде „разгърната“. Възможно е обаче да се формулират точките и под формата на въпроси, отговорите на които се дават в текста. По време на работата не трябва да се забравя, че по-ранният план съдържа информация за структурата на вашата работа. Тя съдържа конкретна информация за съдържанието на всяка семантична част от текста. Това означава, че чрез плана цялата работа трябва да бъде „разгледана“.

Начало на работа: структура на състава.

Когато правите план, трябва да помислите за посоката на мисълта, която ще отразявате в композицията. Откъде започвате? За какво ще пишете в основната част? Всеки текст се състои от три основни части: влизане, основно тяло и заключение. Изберете заглавията за всяка от тях. Можете да ги допълвате с бележките си – обяснения. Така ще получите подробен план за писане, което ще направи много по-лесно да напишете текст, без да губите логическата връзка между частите. Можете да формулирате елементите на плана под формата на въпроси, на които ще отговорите в текста.

Съдържанието на текста е съставено от факти, явления от действителността, за които се дава информация в общуването и се подлага на речева обработка. Съдържанието включва темата и идеята на съобщението, което се представя в текста. Темата обединява в единство фактите, които са предмет на отражение в текста и към които говорещият автор на текста има определени социални и естетически позиции. Идеята се осъществява с главната, основната мисъл на текста, която може да бъде логична или художествена. Отношенията **съдържание** – **тема-идея** са твърде различни в различните сфери на речево общуване и в различните текстове. В деловия и научния текст те почти съвпадат. Темата се формулира в самото начало или в заглавието на текста. В литературния текст темата зависи от творческия размах на твореца. Темата на

художествения текст е винаги актуална, за да има вълнуващо, възпитателно за обществото въздействие.

? Отговорете на въпросите:

1. Какво е това текст?
2. Какво съдържа текстът като основна единица на общуването?
3. Охарактеризирайте темата и микротемата на текста.
4. Назовете основните изисквания при съставянето на плана на текста.
5. От какво е съставено съдържанието на текста?

Упражнение 2

► Прочетете текста. Определете вида и стила на текста. Сформулирайте темата и микротемите.

Патриархът на българската литература Иван Вазов остава изключително по обем и съдържание творчество, в което активно изразява своята гражданска позиция на духовен водач на нацията. В своето творчество той следва една основна тема –

Иван Вазов

родината и винаги отразява различните прояви на родното. Водещото чувство у Вазовото творчество е патриотизъм и любов към народа, които са във всеки негов ред. Духовният водач приема писането като дълг към родината и затова неговото разказва, описва, коментира и анализира, възвеличава, гради митове и критикува, обхваща българската действителност в различни периоди и от различни аспекти.

Родината, най-голямата любов на поета и неговият най-голям дълг, има нужда от припомняне на забравените идеали, ценности, морални норми и образци от миналото, затова и нейният ду-

ховен водач ги припомня в своето творчество, затова и митологизира националните ни герои и техните велики дела. В Следосвобожденската действителност българинът изгубва своята принадлежност към народ, език и родина, стремейки се да достигне различните европейски образци или да натрупа капитал, затова Вазов защитава българщината като възхвалява красотата на природата и светост-

та на езика ни и прославя великите мигове от миналото ни. В тази действителност човекът губи своята сетивност, бори се с всички сили за власт и лично преуспяване и е готов да погуби дори и ближния, и родината, затрил е идеалите на дедите и загиналите герои, затова и Вазов критикува настоящето и то е главен сатиричен образ в някои от произведенията му, но пък винаги е изпълнен с надежда към бъдещето и вярва, че то ще бъде по-добро и по-светло от сивата действителност.

В стихотворението „Новонагласената гусла” от първата си сбирка „Пряпорец и гусла” Вазов отхвърля камерните настроения и интимни трепети от най-ранните си творби, обявявайки ги за робска поезия (“да опустеят песни лъжливи”) и дава ритуална клетва, че ще бъде верен на новия си дълг: да твори „песни свободни”, в които да разкрива страданието и величието на своето Отечество. Това патриотично вричане е позиция, която отстоява неизменно до края на творческия си път.

Най-трайно присъствие във Вазовото творчество има позитивният образ на българското. Негова най-представителна черта е героичното, т.е. България е видяна в своите върхови героически достижения. Те имат многопосочни измерения във времето. Основна линия в цикъла балади „Легенди при Царевец” е възвеличаването на архаичното минало (епохата на Второто българско царство). Най-обемен обаче в творбите на поета е героичният образ на Българското Възраждане, синтезиран в одическия цикъл „Епопея на забравените”, романа „Под игото” и повестта „Немили-недраги”. Извисяването на възрожденската епоха преследва няколко патриотични цели – в един план Вазов иска да превърне художествения образ на близкото минало във вечен извор на национално самочувствие; в друг – да утвърди достойното място на нашите славни герои и събития в контекста на световната история; в трети – да изобличи аморализма на следосвобожденската епоха, деформирала идеалите на Възраждането. Тази патриотична стратегия има за цел да преобрази травмираното от робството национално самочувствие, да формира култ към себехаресване, като по този начин разколебае властващата в обществото теза, че придобитата свобода не е отвоювана, а подарена.

(От статията на Снежина Стоянова)

Упражнение 3

- ▶ Съставете план на текста от упражнение №2. От какви факти, явления от историческата действителност е съставено съдържанието на текста?

Упражнение 4

- ▶ Запишете сбито и кратко (в резюме) основното в съдържанието на текста от упражнение №2.

Упражнение 5

▶ Съставете изречения с изразите:

Патриархът на българската литература, гражданска позиция, духовен водач на нацията, българската действителност, позитивният образ на българското, патриотична стратегия, национално самочувствие, култ към себехаресване, властващата в обществото теза, в контекста на световната история.

Упражнение 6

▶ Допълнете изреченията:

1. Патриархът на българската литература Иван Вазов
2. В своето творчество той следва 3. Водещото чувство във Вазовото творчество е 4. В Следосвобожденската действителност българинът 5. Най-обемен обаче в творбите на поета е 6. Извисяването на възрожденската епоха преследва 7. Тази патриотична стратегия има за цел да

Упражнение 7

▶ Образувайте имена на хора от съответната националност:

1. Пиер е (*Франция*), но жена му не е (*Франция*), тя е (*Германия*).
2. Стопанинът на магазина не е (*Италия*), а (*Сърбия*). Жена му не е (*Сърбия*), а (*Бавария*). 3. В групата на (*Унгария*) няма нито една (*Унгария*), всички са мъже. (*Унгария*, *Сърбия*, *Италия*) не са (*Америка*), а (*Европа*).

Упражнение 8

▶ Кое от посочените твърдения не е вярно за текста от упражнение №2?

В текста:

А) Иван Вазов иска да изобличи аморализма на следосвобожденската епоха;

Б) основна линия в цикъла балади „Легенди при Царевец“ е възвеличаването на епохата на Второто българско царство;

В) Родината е най-голямата любов на поета и неговият най-голям дълг;

Г) в следосвобожденската действителност българинът усеща своята принадлежност към народ, език и родина.

Упражнение 9

▶ В текста са пропуснати САМО пет препинателни знака. Посочете местата им.

Да види свободна България това беше неотстъпната му мисъл. Тая мисъл засланяше всичко друго шумът на околния живот го оста-

вяше равнодушен, безучастен всичко беше тъй малко, незначително, нищожно и обикновено! Той се боеше, че ще умре преди да разбере какво е нещо българското; или че може да изгуби от старост ума си без да познае това чудно нещо...

(Из И. Вазов)

Упражнение 10

Преведете текста на български. Определете темата и микротемите. Съставете план на текста.

Малесенька тісна кімнатка. Коло стола, при невеличкій лампочці, сидить молода дівчина; вона схилилась над шиттям, над пишною білою шовковою сукнею. Пильна робота! Голка жваво поблискує в швидких руках. Остатній вечір перед святами, а сукня балева багатої панни не буде скінчена! У великому магазині не були б прийняли тої роботи, – там і без неї стільки шиття, – а коли б і прийняли, то надто дорого прийшлась би панні та ласка; ну, а бідна швачка взяла роботу – й перед самим святом, та ще мусить і за малу плату бути вдячна! Тихо в хаті, тільки чути проникливий шелест шовку та часом зітхання робітниці. Яка вона самотня тепер, тая робітниця, як тихо в її хатині! А колись?.. Робота спинилась, голка випала з рук, і шиття посунулось додолу. Що се? Чи тепер потопати в мріях? Остатній вечір! До роботи!

От робота вже й скінчена. Швачка встала, випростала свій зігнутий стан, підійшла до вікна, притулилась чолом до холодної шибки й дивиться втомленими очима на вулицю. В сусідньому будинку видно крізь вікна рух, – маленькі постаті в ясних уборах, – либонь, там різдвяне деревце вже засвітили. А в другому домочку тепер видно ясне світло, – вечеряють, либонь... Швачка пильно задивилась на те віконце і на те світло лагідне, на віях у неї затремтіла сльоза... У людей святий вечір!.. А у неї? Ба! У неї теж святий вечір!..

(Леся Українка)

Речник:	
Изобличавам	викриваю
Митологизирам	міфологізую
Себехаресване	самоповага

§2. ВЪЗПРИЕМАНЕ НА СЪДЪРЖАНИЕТО НА ТЕКСТА И ОСОБЕНОСТИТЕ НА НЕГОВАТА СТРУКТУРА

Упражнение 11

- Прочетете текста. Определете вида и стила на текста. Сформулирайте темата и основната мисъл.

ТЕКСТЪТ Е ОСНОВНА ЕДИНИЦА НА ОБЩУВАНЕТО

Запомнете! В текста всички езикови средства трябва да се свързват помежду си по правилата на езика. Едновременно с правилата на езика трябва да действат и правилата на текста, изискващи употребата на езикови средства, които да означат:

- основната тема на общуването;
- информация за основния предмет по темата.

Начини на свързване на текста.

Освен чрез темата смисловото единство на текста се постига чрез различни по характер езикови средства:

- морфологични: употреба на различни граматични форми (лице, число, време, род, членуване);
- синтактични: различни начини за построяване на изреченията;
- лексикални: думи и словосъчетания; средства за свързване:
 - чрез повторени ключови думи;
 - чрез думи или словосъчетания, които са синоними;
 - чрез замяна на употребените вече думи с местоимения;
 - чрез замяна на дума от предходното изречение с показателно местоимение плюс употребената вече дума или неин синоним;
 - чрез членуване: съществително (или съществително, придружено от прилагателно), с което за пръв път се назовава даден факт, в следващите изречения приема членувана форма (*В стаята влезе човек. Изведнъж човекът се запъти към прозореца*);
 - морфологични и синтактични средства за свързване: чрез изпускане: когато в последователни изречения се говори за един и същи факт, думата, с която е назован, може да се изпусне в някои от следващите изречения (*Музикантите изнесоха концерт. Направиха невероятно шоу.*).

Видове текст. Свързаността и завършеността на текста са неговите най-характерни признаци, всеки текст придобива специфичния си облик в зависимост от целта на общуването.

Текст описание: цели да характеризира предмет, явление, като представи неговите свойства, признаци, качества. Описанието

предполага изброяване на признаци, тяхната конкретизация, често картината се детайлизира. В зависимост от целите и условията на общуването описанията могат да бъдат:

- *Научни*: представят научни знания за предмети и явления. Използват се думи с пряко значение и термини; предпочитат се съобщителни изречения. Срещаме ги в учебниците по история, природознание.
- *Битови*: представят признаци на предмети във връзка с всекидневното общуване. Използват се думи и изрази от всекидневното общуване, всички видове изречения.
- *Художествени*: ярки и образни са; чрез тях се въздейства върху чувствата и въображението на читателя. Използват се думи и изрази с преносно значение.

Текст повествование: цели да представи последователни действия, промени в ситуацията или предмета, за който се говори. Текстът може да се построи и без да се спазва хронологичната последователност на действията. *По структура* в началото обикновено се въвежда във времето и мястото на действието, запознаване с вършителите. Ситуацията е динамична и повествованието отразява промените ѝ.

Текст разсъждение: цели да се характеризират предмети и явления в техните причинно-следствени връзки и отношения. Разсъждението може да бъде по различни проблеми: научни, литературни. **Текстът разсъждение има следната структура:**

- **увод** – запознаване с темата, предмета на текста, с целта на автора;
- **теза** – основно твърдение, свързано с темата, която се защитава;
- **аргументация** – обосноваване на тезата;
- **заключение** – оформяне на извод-обобщение.

Видове текстове според сферата на общуване:

- **Разговорни** – предназначени за битовата сфера на общуване.
- **Научни** – предназначени за научната сфера на общуване.
- **Официално-делови** – предназначени за официално-деловата сфера на общуване.
- **Художествени** – предназначени за естетическата сфера на общуване.
- **Публицистични** – предназначени за общественно-политическата сфера на общуване.

? Отговорете на въпросите:

1. Назовете основните начини на свързване на текста.
2. На какви видове се делят текстовете? Охарактеризирайте всеки вид.
3. Какви видове текстове познавате според сферата на общуване?

Упражнение 12

- Прочетете текста. Определете вида на текста и особеностите на неговата структура. Назовете основните начини на свързване на текста. Назовете вида на текста според сферата на общуване.

Още докато го бранеше от кучетата, Петър Моканина разбра, че този непознат селянин не се е отбил при него току-тъй, а го гони някаква беда. Затуй той се и ядоса на кучетата, нахока ги и пак погледна селянина: по червения елек се познаваше, че е от торлаците, откъм Делиормана. Висок, едър човек беше; но че е сиромас и като че ли сиромас се е родил – и това си личеше: ризата му беше само кръпки, едро и неумело шити, поясет му оръфан, потурите – също. Беше бос. Инак, да го гледаш – човек планина, но Моканина набързо го претегли в ума си и реши, че е от ония меки, отпуснати хора, за които се казва, че и на мравята път струват. Селянинът поздрави, измънка нещо като „как сте, добре ли сте“, но явно беше, че мисли за друго и друга грижа има в очите му. И като погледна някъде напред и посочи с ръка, той попита не е ли на тая страна селото Манджилари и колко път трябва да има дотам. Моканина му разправи и едвам сега забеляза, че на шосето беше се спряла една каруца с един кон. Тая каруца селянинът беше оставил, за да дойде при него. Вътре седеше жена, мушнала ръце в пазвите си, превита; ръченикът ѝ не беше забраден, а с отпуснати настране краища, за да ѝ е леко. Че беше горещо – горещо беше, но Моканина знаеше, че когато жените отпуснат тъй ръченика си, мъчи ги не толкоз жегата, колкото нещо друго. Отзад в каруцата, завита донякъде с черга, сложила глава на черни селски възглавници, лежеше друга жена, по-малка, навярно момиче. Тя гледаше настрана и лицето ѝ не се виждаше.

– Ти май болно имаш – каза Моканина.

– Имам. Една момичка имам болна.

Селянинът погледна към овцете, запладнени на поляната, задържа очите си над тях, но не ги виждаше, а погледът му, пълен с грижа, тъй си и блуждаеше.

(Из Йордан Йовков)

Упражнение 13

- Прочетете откъса от разказа „Дядо Йоцо гледа“ и изпълнете задачите към него (упражнения № 14, 15).

В тия непристъпни тогава балкански пустини екът на войната слабо стигна. Войната се почна и свърши, без да се отрази почти гърмежът ѝ в канарите на неприближимата Искърска клисура.

Настана свободна България.

И дядо Йоцо стана свободен – казаха му това.

Но той беше сляп, свободата не видеше, нито я чувстваше осезателно по нещо.

Свободата се изразяваше за него в думите: „Няма турци вече!“.

И той усещаше, че ги няма вече.

Но той жадуваше да види „българското“, да му се порадва.

В своите прости едноселци, в разговорите им, в мислите им, в грижите на всекидневния живот той не усещаше нищо особено ново. Все същите хора, със същите страсти, неволи и сиромашия, както и преди. Той слушаше същата глъчка и шум в кръчмата; същите селски крамоли, същите борби с нуждите и с природата в тая изгубена безплодна покрайнина, отдалечена от света.

„Де е българското?“ – питаше се той учуден, седнал на сянка под клоните на кривите церове пред държавата му, с поглед безжизнен, мечтателно впит в пространството.

Да бе имал зрение, той би хвъркнал като орел, да погледа какво има по новия свят.

„Анджак сега ми трябваха очите!“ – мислеше си той горчиво.

Да види свободна България – това беше неотстъпната му мисъл. Тая мисъл засланыше всичко друго, шумът на околния живот го оставяше равнодушен, безучастен – всичко беше тъй малко, незначително, нищожно и обикновено. Той се боеше, че ще умре, преди да разбере какво е нещо „българското“; или че може да изгуби от старост ума си, без да познае това чудно нещо...

(Из Иван Вазов)

*Паметник „Дядо Йоцо гледа“
от скулпторите Георги Тишков и Моника Игаренска, 2005 г.*

Упражнение 14

- ▶ Повествователят в разказа „Дядо Йоцо гледа“ разкрива отношението си към действителността в освободена България и към героите, които представя. Илюстрирайте с два примера това отношение.

Упражнение 15

- ▶ Откъсът от разказа „Дядо Йоцо гледа“ изгражда посланията си чрез няколко противопоставяния (опозиционни двойки). Посочете две от тях.

Упражнение 16

- ▶ Запишете сбито и кратко (в резюме) основното в съдържанието на текста от упражнение №13. Определете особеностите на структурата на текста.

Упражнение 17

- ▶ Посочете правилните форми на думите, поставени в скоби.

А) подходящо минало време:

1. Аз (върна) на другаря книгата, след като (прочета) това, което ме (интересува). 2. Ние (отида) на гарата в 5 часа, а влакът (пристигна) в 4.55 часа. 3. Мама (кажа), че раздавачът не (идвам) и не (донеса) писмо за Иван. 4. Аз (прибера) дрехите от двора, защото (вали) дъжд. 5. Когато татко се (върна) вкъщи, ние не (вечеря) и го (чакам). 6. Тя (напиша) писмото до половината, когато той (вляза). 7. Когато си (отида) вкъщи, всички (спя). 8. Когато си (отида) вкъщи, всички (заспя). 9. След като се (събера) всички, Николай (видя), че Мария не (дойда).

Б) учтива форма:

Господине, чувствате ли се (засегнат) от въпроса, че никога не сте (бил канен) да заемете поста на главен експерт и никога не сте си (позволявал) да кандидатствате на тази позиция?

В) местоимение:

Не ме интересува с (кой, кого) ще седя в автобуса, стига да не ме притеснява.

Това е детето, (чийто, който) дядо седеше до мен на родителската среща.

Прилагайки своя удар, тенисистката зарадва публиката и надделя над съперничката (й, си).

Госпожата е говорител на комисията. (Той, Тя) е на този пост от пет години.

Упражнение 18

- ▶ Предайте текста в преизказно наклонение.

А Сивушка и Белчо спокойно и безстрастно го гледаха с тъжните си очи и дишаха тежко. От устата на Сивушка капеше пяна. Тя погледна белия си другар, погледна стопанина си и наведе жално глава.

– Шо, миличка? Кажи! Тежко ли ти е? Сивушке-слабушке? Сърцето ти плаче, миличка. И днес да поработим, па утре е празник, цял ден ще си почивате. Ти какво ме гледаш, Белчо? Юнак си ти – говореше им Боне.

Но Сивушка не изправи главата си. Думите на господаря ѝ сякаш не бяха утешителни за нейното болно сърце. Хлътналите ѝ хълбоци тупаха силно и бързо. Краката ѝ трепереха.

– Кажи ми, Сивушке-слабушке, какво ти стана? – заговори уплашено Боне и почна да я милва като дете. После хвана ралото и подвикна.

– Де... хайде... да се поразтърпете.

Белчо се напъна да пристъпи. Сивушка направи усилие да го придружи, но не можа и той се спря.

– Де! Хайде, хайде! – викна с висок и ободрителен глас Боне.

Ехото из гората живо му се обади.

(Из Елин Пелин)

Упражнение 19

Съставете един текст разсъждение по научен проблем, спазвайки структурата на текста. Назовете основните начини на свързване на вашия текст.

ТОВА Е ИНТЕРЕСНО!

НЕОБИКНОВЕНИЯТ ЖИВОТ НА ЙОРДАН ЙОВКОВ

Детските и юношеските години на Йордан Йовков преминават в родното му място, където получава основно образование. Завършва гимназия в София. Учителят му по литература – поетът Иван Грозев, му предсказва бъдеще на писател. След дипломирането си живее в Добруджа, където се преселва семейството му. В началото на 1904 г. се записва студент в юридическия факултет на Софийския университет, но смъртта на баща му осуетява следването му.

Есента на 1904 г. Йовков се завръща в с. Долен извор и учителства в различни добруджански села до 1912 г., когато е мобилизиран. Участва в Балканската и Междусъюзническата война като командир на рота. След войните Йовков се установява в София и работи като редактор на списание „Народна армия“. След края на Първата световна война настъпва един от най-тежките периоди в живота на Йовков.

След трудни дни, изпълнени с душевни терзания и материални несгоди, и след като Добруджа е окупирана от румънците, Йовков минава нелегално границата и се установява във Варна, където е учител до есента на 1920 г. Последните 10 години от живота му са изпълнени с творчески труд и изтощително напрежение, което се отразява на здравето му. Неизлечимо болен, през есента на 1937 година заминава на лечение в Хисаря. Поради влошеното състояние е опериран по спешност в Католическата болница в Пловдив, но след 24 часа Йовков умира. Погребението му в София се превръща в манифестация на народна любов и признателност.

Речник:	
Хълбоци	<i>стегна</i>
Клисура	<i>ущелина</i>
Канари	<i>скелі</i>
Бързодоловим	<i>швидковловлюваний; що швидко вловлюється</i>

§3-4. СТИЛИСТИКА. СТИЛИСТИЧНИ НОРМИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК. СТИЛОВЕТЕ НА РЕЧТА

Упражнение 20

► Прочетете текста. Определете вида и стила на текста. Сформулирайте темата и основната мисъл.

Стилистиката като дял от науката за езика изучава принципите на подбора и целесъобразното използване на номинативните и комуникативни езикови средства при тяхното функциониране в различните сфери на общуване.

Стилът е обществено осъзната и нормирана съвкупност от изразни средства, които придават на речта особена окраска (делова, научна и т.н.) в зависимост от целите на общуването. Функционалната стилистика разглежда стила като социално осъзната разновидност, съответстваща на една или друга сфера на общуване.

С оглед на областите на човешката дейност, целите и задачите на човешкото общуване, в рамките на общонародния език се обособяват подсистеми от езикови средства, които се употребяват с предпочитание и се съчетават по характерен начин в определени комуникативни

ситуации. Тези подсистеми се наричат **функционални стилове на езика**. Тяхната специфика произтича от езиковите функции, които изпълняват в човешкото общуване.

Стилистичната норма са задължителните в дадено време закономерности (условия, правила) за подбор и организация на езиковите норми във функционалните стилове и подстилове.

От нейно гледище дадена словоупотреба може да се определи като уместна само ако се вземе предвид характерът на комуникативната ситуация и специфичните критерии на конкретния функционален стил.

Фактори, по които се определя характеристиката на дадения стил:

1. Сферата на обществена дейност, в която се осъществява комуникацията.

2. Социално-културната характеристика на участниците в комуникацията.

3. Формата на езиково общуване /писмена или устна/.

4. Системата от езикови средства на фонетично, лексикално, морфологично и синтактично равнище.

5. Подбор и комбиниране на езиковите средства с оглед на конкретните комуникативни задачи.

6. Предпочитани речеве форми, отразяващи характерните начини за възприемане на действителността.

Основни езикови функции:

• Комуникативна – реализация на общуването, характерна за всички стилове.

• Апелативна – насочена към активността на адресата (призовава го да действа по някакъв начин).

• Експресивна – целта на експресивната функция е да се изрази авторското отношение към предмета на съобщението.

• Поетическа /естетическа/ – чрез поетическата функция се открояват особеностите на художествената творба.

• Фатична – контактоустановяваща функция.

• Метаезична – функцията на тълкуването.

Основни стилове – научен, официално-делови, публицистичен, художествен, разговорен.

1. Научен стил

Характерни за него са комуникативната функция; фактологичност, употреба на термини (означават научно установени и дефинирани понятия); липса на образни думи; има за цел да въздейства върху мисълта, а не на чувствата на читателя; засилена употреба на отглаголни съществителни (наблюдение, появяване, изменение, заболяване и т.н.); дълги изречения с разширени второстепенни части; много по-слаба глагол-

ност в сравнение с разговорния стил; по-засилена употреба на имена (съществителни и прилагателни) и причастни форми.

Макромолекула е много голяма молекула, често получена при полимеризацията на по-малки молекули. В биохимията терминът се прилага към четирите конвенционални биополимера (нуклеинови киселини, протеини, въглехидрати и липиди), но и към неполимерни молекули с голяма молекулна маса. Индивидуалните съставни молекули на макромолекулата се наричат мономери (моно=сам, мерос=част).

II. Официално-делови стил

Характерни за него са комуникативната и апелативната функции. Използва се в различни официални документи, закони, служебни доклади, удостоверения, служебни бележки. Характерни са термини и формули, които се използват по един и същи начин за една и съща ситуация. Не търпи емоционално отношение, не е допустимо да се изразява лично отношение. Характерни изразни средства – долуподписаният, гореспоменатият, входящ номер, изходящ номер, за сведение и т.н., специални термини и словосъчетания, които се използват неразкъсваеми: календарен месец, временна нетрудоспособност, съставяне на акт, тарифна ставка и др. Твърде дълги изречения, без много глаголи, повече обособени части на изречението в сравнение с разговорната реч.

РАЗПИСКА ЗА ПОЛУЧЕНА СУМА

Днес, на 25 ноември 2018 година, в град Болград
Подписаната Мария Николаева Пенчева

ЕГН 261300045780001456

Адрес: град Болград, улица „Тарас Шевченко”, 39
в качеството си на търговски представител на фирма
„Звезда»

получих от

Име: Никола Петров Николов

ЕГН 2368090001144024580014

Адрес: с. Кудей, ул. „Михаил Чакир”, 99

СУМАТА ОТ:

50000 (петдесет хиляди) гривни

/цифром и словом/

в изпълнение на решението на общото събрание

Получил сумата
(подпис)

Броил сумата
(подпис)

III. Публицистичен стил

Характерен е за средствата за масова информация, призвани да информират, да въздействат и да подбуждат активността на адресата. Преобладават комуникативната, експресивната и апелативната функции. Обслужва езиковото общуване в сферата на обществения живот – политически, икономически, научен, културен и др. Като форма на отражение на действителността, публицистиката има за обект всички области на човешката дейност. Притежава специфична терминология и фразеология. Използват се думи и изрази, които носят допълнителна емоционална окраска. Тази емоционална окраска има повече обществен, а не личен характер – може да бъде възторжена, патосна, иронично-саркастична, подигравателна.

Почти липсва употребата на диалог, като се изключи интервюто. Използват се риторични въпроси (пишещият или говорещият се запитва с въпросително изречение, но не очаква отговор, а сам си отговаря). Широко използване на отглаголни съществителни – *състояние, решаване, предложение, определяне, изработване* и др.

Употреба на езикови шаблони – *зимата ни изненада, цените скочиха, невиджани горещини, тежка катастрофа* и др.

Публицистичният стил е изпълнен с факти, детайли и подробности, които служат за база на анализите и обобщенията. При него е характерна официална форма на комуникация с непряка връзка между комуникиращите. Налице е едностранност на ролята на събеседниците – авторът е винаги в позиция на говорещ, а читателят/зрителят – в ролята на адресат.

Средногорското село Чавдар се превърна в пример за това, как нещата може да се случват по правилния начин.

Видно е от снимките в сайта на община Чавдар. Да, общината има добре подреден и полезен сайт – Chavdar.eu.

Всички улици в селото са асфалтирани, има нови тротоари. Има фонтани, красив алпинеум и кошчета за боклук навсякъде.

В района има дори безплатен интернет.

Всички градинки имат изкуствено напояване. Фасадите са обновени – и така е в цялото село.

Поставено е видеонаблюдение.

Построен е и хотел, за да се развива селският туризъм.

Всичко това е направено с 12 млн. лв., които явно са използвани по предназначение.

„Парите не потъват, защото ги ползваме за това, за което са дадени.

С мързел няма как да стане. Нещата се получават с мерак и с упоритост” – казва за „Здравей, България” кметът на селото Пенчо Геров. Роден през 1937 г., той е най-възрастният кмет в България, а голяма част от живота си е отдал на строителството. Когато става кмет, решава да прехвърли опита, който има, в родното си село.

„В общинската администрация намерих един сплотен колектив и разбрахме, че без да кандидатстваме по еврофондове, не може да обновим и променим селото” – споделя още кметът.

IV. Художествен стил

Характерни за него са комуникативната, експресивната и поетическата функции. Използва лексикалното и фразеологично богатство на всички други стилове, тъй като в художествената литература могат да се описват всякакви хора, действия и обстоятелства. Основна особеност е употребата на думи с преносно значение – метафори, олицетворения, сравнения. Няма специфична лексика, но има думи, които рядко могат да се срещнат в друга употреба. Напр. блян *вм. мечта*, упование *вм. надежда*, незрим *вм. невидим* и др.

ПЕДЯ ЧОВЕК

Живеели двамина стари хора – мъж и жена. Те си имали сламена колибка с щъркелово гнездо на покрива, имали си и два вола: единият – сляп, а другият – куц, имали си една нива, три години неорана. Само дете си нямали, затуй им било криво и мъчно.

Една сутрин старецът рекъл на жена си:

– Бабо, днес отивам да изора нивата. Смятам да пръсна малко просо, че като порасте и узрее – ще дойдат птички да го клъвнат. Щом накачат и почнат да го клъват, аз ще хвърля рибарската си мрежа отгоре им, ще хвана десетина-петнайсет, ще им направя клетки и ще ги занеса на пазара да ги продам. Какво мислиш – добре ли съм решил?

– Много ти е добро решението, само че за обед няма какво да ти наготвя. Я иди по-напред да хванеш малко рибица, пък сетне ще вървиш да ореш.

Слязъл старецът към реката и хвърлил мрежата си в един дълбок вир. Изтеглил я: цяла торба рибки зла-

топерки. Хвърлил повторно и що да види: в мрежата шава едно малко момче, педя високо, с цървулки и мустачки.

– Добро утро, тате! – викнало момчето.

– Кое си ти? – попитал старецът.

– Аз съм твоят син. Стоях под един камък и чаках някоя бабичка да ме измъкне и да ме отнесе в твоята колиба. Чаках, чаках, мустаци ми пораснаха, но никой не дойде. Излязох да се поразходя във водата и ти ме хвана в мрежата. Хайде да ме водиш у дома, че не зная пътя!

(Из народна приказка)

V. Разговорен стил

В него се отразяват всички функции на езика, без поетическата. Той допуска свободна употреба на множество думи, характерни за народната реч. Допускат се и някои диалектни думи, както и думи с турски произход, които придават по-грубо разговорен оттенък. Напр. *Видяхме зор вм. срещнахме трудности; Хайде холан! вм. Как ли пък не!; Ще ми накриви капата вм. Не може да ме засегне* и др. Използват се характерни думи, с които се изразяват чувства и емоции – умалителни думи, умалителни форми /*момиченце, котенце, ръчичка*/ на имената или ругателни думи за изразяване на възмущение – *глупак, говедо, свиня, вещица* и др., вулгаризми.

Синтактична структура – недовършени изречения, насечени фрази, по-чести паузи, елиптична структура, повече глаголност.

По жътва един стар чорбаджия повикал своя съсед – сиромях човек, да му пожъне нивата.

– Докога ще жъна? – попитал сиромяхът.

– Докато залезе онова, небесното светило – показал нагоре с пръст чорбаджията.

– Ама какво ще ми платиш?

– Една торбичка брашно ще ти дам, стига да работиш както трябва.

(Из народна приказка)

Освен посочените функционални стилове, наричани и колективни, можем да говорим и за **индивидуални стилове**. Не всеки автор, който създава текстове, принадлежащи към някой от колективните стилове, изгражда свой индивидуален стил. **Такъв стил е присъщ само на най-изявените творци (учени, публицисти, писатели).**

Индивидуален авторски стил е съвкупност от всички индивидуално проявени идейно-художествени особености в творчеството на писателя, като единство на характерното и частното в темите, идейното съдържание, художествения метод, жанровете на произведенията, образите, художествените средства и езика.

Индивидуалният стил се ражда едновременно с автора и неговата способност да пише. Той се оформя не само от обема на прочетените книги, но и задълбочената работа върху творчеството на световните класици от всички времена.

Трябва да се отбележи, че стилът се оформя и обуславя от характерния исторически период, в който живее писателят, от своеобразието на конкретното време, обществените отношения, от съответните литературни направления, до които се е докоснал, течения и борби в конкретния момент и най-вече от личността на писателя, от неговия талант и умения, от способността му да наблюдава живота във всичките му прояви и категории, чрез индивидуалния начин на мислене, усещане, чувстване и т.н.; и най-вече умението да отрази с художествено майсторско слово, което е отражение на неговата оригиналност.

▶ **Отговорете на въпросите:**

1. Какво изучава стилистиката като дял от науката за езика?
2. Дайте определение на стилистичните норми на езика.
3. Какво знаете за функционалните стилове на българския език? Охарактеризирайте ги.
4. Назовете факторите, по които се определя характеристиката на всеки стил.
5. Назовете основните езикови функции.
6. Охарактеризирайте индивидуалния авторски стил.

Упражнение 21

▶ **Разделете се на три екипа, като всеки от екипите работи върху следните три текста. Отговорете на въпросите:**

1. В коя комуникативна сфера се е появил текстът?
2. Кой е основният предмет на текста и с каква тема е свързан той?
3. Към кой от функционалните стилове може да бъде отнесен всеки текст?
4. Кои от анализиранияте езикови средства бихте определили като стилово маркирани и защо?
5. Кое е основното глаголно време в текста и защо е използвано именно такова глаголно време?

Текст 1

– Ти разбра ли за онова грамадно цвете в Лондон, дето сума ти хора се редили на опашка да го видят?

– Какво цвете?

– Ами вчера го показаха по телевизията. Някакво, взето от тропиците. Отглеждали го в парника на Уелската принцеса. Гигант, ти казвам! Ставало три метра и цъфтяло страшно рядко.

– Да, бе! Цвете три метра! Та то си е цяло дърво! И какво?

– Не можеш да си представиш обаче, че като цъфнело, страхотно воняло – на умряло, на мърша, ти казвам...

Текст 2

Екзотично цвете събира над 5000 души на опашка пред Лондонската ботаническа градина. Телевизията показва на забавен кадър как то се разтваря. Единственото, което медиите не можеха да отразят, бе отблъскващата му миризма. Цяла Великобритания бе затаила дъх пред гледката. Цветето цъфти рядко – веднъж на три години, в джунглата на остров Суматра в Индонезия. Екземплярът в Лондон не беше го правил от 33 години насам. Парникът на Уелската принцеса стана обект на рекордно стъглпотворение. Атракцията си струваше. Не стига, че това е едно най-големите цветя на Земята, на всичко отгоре изпуска убийствена миризма – разлагащ се труп, на отпадъци от захарна рафинерия, на кофи за боклук през лятото...

Текст 3

Аморфофалос (*Amorfofalus titanus*) – многогодишно екваториално автотрофно двуполово растение с големи размери. Височината му достига до три метра. Цветът му има форма на голямо жълто жило, увито в листо със светлозелен цвят от външната страна и лилав цвят от вътрешната страна. Цъфти веднъж на три години. Размножава се чрез смяна на поколенията. По време на цъфтежа растението двукратно издава силна миризма, съответстваща, както се предполага, на двете му състояния – мъжко и женско. Разпространено е в екваториалните гори на остров Суматра в Индонезия. Пренесено е в Европа от английски ботаници. Отглежда се в парникови условия.

Упражнение 22

► Прочетете внимателно текстовете и определете към кои стилове принадлежат. Мотивирайте се, като посочите от какво точно се ръководихте при решаването на задачата.

Текст 1

Японският принц Нарухито, наследник на най-старата монархия в света, сключи вчера брак с дипломатката Масако Овада. По време на обгърнатия в тайна ритуал на бракосъчетанието в най-святото за императорския дворец място – шинтуисткия храм на богинята на Слънцето – младоженците сякаш се върнаха векове назад. Престононаследникът бе облечен в пламтяща оранжева роба, а принцесата изглеждаше тържествено и сковано в 14-килограмовия си многопластов изумрудензелен костюм – брачни одежди, останали непроменени от VIII век до днес. Нито един от 800-те поканени на сватбата, включително императорската двойка, не видяха какво става зад бамбуковата преграда, отделяща храма. След сватбената церемония наследникът на 1400-годишния трон на Хризантемата и небожествената му съпруга се преобрази в съвременна императорска двойка и преминаха в открит „Ролс ройс“ по улиците на Токио на път от императорския дворец за новия си дом, двореца Тогу. Почти 200 000

души, размахващи знамена, се бяха събрали, за да поздравят младоженците. Феминисти и либерали се надяват, че като възпитаничка на Харвард и Оксфорд образованата бъдеща императрица ще помогне на прекалено обвързания с традицията японски двор да се приспособи към модерните времена.

Текст 2

Сватбата, а до известна степен и годежният етап представляват в цялост същинска драматична игра, наситена с музика – инструментална и вокална, и с танци. Драматичните моменти са в мисълта за щастливия изход на оженването, в мъката на годеницата поради отделиянето ѝ от родния дом. Мрачната картина на неизвестното бъдеще, подчертавана още повече от песните при разните обреди, усилва тази драматичност при многобройните моменти на откупвания, дирижираня и пр. Сватбата-драма кулминира в момента на брачното свождане, след което или се отприщва във фриволно-весела, често пъти оргиастична форма, или заглъхва в трагедия и за двата дома. Страхът от магия, от зловредие върху младоженците доставя също постоянно напрежение за някои от сватбарите.

Цялата сватбена драма отразява и значителна първобитна идеология, проявила се в многобройни символични и магични постъпки, които имат най-често апотропейно осмисляне (някои маскарадни прояви, окичване с червени цветя и преди, слагане на лук и други билки на знамето, червено було на невестата, сватбеното знаме, вдигане на шум, гърмежи и др.).

Текст 3

1. Сутринта най-напред сватбата / на две места се почва// В дома на младоженеца и на младоженката// Гостите на младоженката отиват в нейния дом / на младоженеца / в неговия / и почват да ядат//

2. И да се напиват//

1. Тя ги посреща всичките//

2. Вие в кой дом отидохте сега?

1. На младоженката//

2. Ааа... Ама сте нейни гости?

1. Ами нейни гости сме//

2. Еее / трябва да отидете в дома на младоженеца!

1. Не! Нее!

3. Е, как на младоженеца / след като младоженецът е в Благоевград?

1. Младоженецът си е от гара Пирин / ако нямаш нищо против//

3. Е, нали живее в Благоевград//

1. Той живее / обаче родом е от гара Пирин//

4. Майка му и баща му са там//

1. Да// Живее на другия край на селото//

2. Я кажи сега за яденето ти! Остави другото! Давай!

1. Лиляна стои там и ... посреща гостите / и се ръкува, и им слага по една кърпичка.

Упражнение 23

► Прочетете текста и отговорете на въпроси от 1 до 10 включително. Имате 12 минути да прочетете текста и да отговорите на въпросите.

На Земята са необходими 23 часа, 56 минути и 4,09 секунди (или един звезден ден), за да извърши едно пълно завъртане около собствената си ос, която минава през Северния и Южния полюс.

Земята извършва една пълна обиколка на своята орбита всеки 365, 2564 дни. По своята орбита около Слънцето Земята се придвижва със средна скорост от 30 км/с. С тази скорост тя изминава разстояние, равно на един свой радиус, за приблизително 7 минути. Ако следим движението на Земята по нейната орбита „отгоре”, то движението на Земята и всички останали планети, както и въртенето на всички планети включително Слънцето, но без Венера, е по посока обратна на часовниковата стрелка.

Плоскостите, определени от орбитата на Земята около Слънцето и нейното въртене около оста си, не са успоредни, а се пресичат под ъгъл от **23,5 градуса**. Този факт е главната причина за наличието на сезони, тъй като Северното и Южното полукълбо получават различно количество слънчева енергия в зависимост от местоположението на Земята спрямо нейната орбита. Второстепенна причина за наличието на сезони е ексцентричността на орбитата на Земята.

Когато в Северното полукълбо е лято (и зима в Южното), разстоянието от Земята до Слънцето е по-голямо от същото разстояние през зимата в Северното полукълбо (лято в Южното полукълбо) и съответно Земята получава по-голямо количество енергия. Този факт води до известно смекчаване на климата в Северното полукълбо.

1. Стилът на текста е:

- а) художествен;
- б) публицистичен;
- в) официално-делови;
- г) научен.

2. Коя е темата на текста?

- а) Пълната обиколка на Земята около Слънцето.
- б) Земята в Слънчевата система.
- в) Разстоянието от Земята до Слънцето.
- г) Климатът на Земята.

3. Кое от следните твърдения е вярно според текста?

- а) Орбитата на Земята е първостепенна причина за наличието на сезони.
- б) Движението на Земята е по посока на часовниковата стрелка.
- в) На Земята е необходим един звезден ден, за да извърши едно пълно завъртане около собствената си ос.
- г) Северното и Южното полукълбо получават еднакво количество слънчева енергия.

4. Кое от следните твърдения е вярно според текста?

- а) Земята се придвижва със средна скорост от 40 км/с.
- б) Земята извършва една обиколка на своята орбита всеки 366, 6564 дни.
- в) Плоскостите, определени от орбитата на Земята около Слънцето, се пресичат под ъгъл 23,5 градуса.
- г) На Земята са необходими 24 часа, 56 минути и 4.09 секунди за едно пълно завъртане около собствената си ос.

5. Кое от следните твърдения НЕ е вярно?

- а) Когато в Северното полукълбо е лято, разстоянието от Земята до Слънцето е по-малко.
- б) Второстепенна причина за наличието на сезони е ексцентричността на орбитата на Земята.
- в) По своята орбита около слънцето Земята се придвижва със средна скорост от 30 км/с.
- г) Въртенето на всички планети, включително Слънцето, но без Венера, е по посока обратна на часовниковата стрелка.

6. Как се осъществява връзката между първи и втори абзац?

- а) Чрез местоимение.
- б) Чрез съюз.
- в) Чрез синоними.
- г) Чрез повторение.

7. Как се осъществява връзката между трети и четвърти абзац?

- а) Чрез лично местоимение.
- б) Чрез въпросително местоимение.
- в) Чрез относително местоимение.
- г) Чрез показателно местоимение.

8. Каква е основната задача на този текст?

- а) Да въздейства.
- б) Да информира.
- в) Да развлича.
- г) Да убеждава.

9. Колко са сказуемите в първия абзац?

- а) 1.
- б) 2.
- в) 3.
- г) 4.

10. Определете вида на грешката в подчертаната дума от третия абзац.

- а) Фонетична.
- б) Лексикална.
- в) Граматична.
- г) Синтактична.

Упражнение 24

- ▶ Разделете се на пет екипа, като всеки от екипите работи върху създаването на един текст с различна стилова принадлежност. Назовете факторите, по които се определя характеристиката на дадения стил.

Упражнение 25

- ▶ Употребете в изречения думите:

наистина, съчувствено, неуморно, привечер, настрана, току-що, яростно, неочаквано, тревожно, укорно, виновно, незабелязано.

Упражнение 26

► Посочете по няколко допълнения към глаголите:

забелязвам, разказвам, поправям, забравям, намокрям, грабвам, заминавам.

Упражнение 27

► Прочетете творбата на Христо Ботев.

НА ПРОЩАВАНЕ

Не плачи, майко, не тъжи,
че станах ази хайдутин,
хайдутин, майко, бунтовник,
та тебе клета оставих
за първо чедо да жалиш!
Но кълни, майко, проклинай
таз турска черна прокуда,
дето нас млади пропъди
по тази тежка чужбина –
да ходим да се скитаме
немили, клетки, недраги!
Аз зная, майко, мил съм ти,
че може млад да загина,
ах, утре като премина
през тиха бяла Дунава!
Но кажи какво да правя,
кат си ме, майко, родила
със сърце мъжко, юнашко,
та сърце, майко, не трае
да гледа турчин, че бесней
над бащино ми огнище:
там, дето аз съм пораснал
и първо мляко засукал,
там, дето либе хубаво
черни си очи вдигнеш
и с онази тиха усмивка
в скръбно ги сърце впиеше,
там, дето баща и братя
черни чернеят за мене!...
Ах, мале – майко юнашка!
Прости ме и веч прощавай!
Аз вече пушка нарамах
и на глас тичам народен
срещу врагът си безверни.
Там аз за мило, за драго,
за теб, за баща, за братя,

за него ще се заловя,
пък... каквото сабя покаже
и честта, майко, юнашка!
А ти, 'га чуеш, майнольо,
че куршум пропей над село
и момци вече наскачат,
ти излез, майко – питай ги,
де ти е чедо остало?
Ако ти кажат, че азе
паднал съм с куршум пронизан,
и тогаз, майко, не плачи,
нито пък слушай хората,
дето ще кажат за мене
„Нехранимайка излезе”, –
но иди, майко, у дома
и с сърце сичко разкажи
на моите братя невръстни,
да помнят и те да знаят,
че и те брат са имали,
но брат им падна, загина,
затуй, че клетник не трая
пред турци глава да скланя,

сюрмашко тегло да гледа!
 Кажи им, майко, да помнят,
 да помнят, мене да търсят:
 бяло ми месо по скали,
 по скали и по орляци,
 черни ми кърви в земята,
 земята, майко, черната!
 Дано ми найдет пушката,
 пушката, майко, сабята,
 и дете срещнат душманин
 със куршум да го поздравят,
 а пък със сабя помилват...
 Ако ли, майко, не можеш
 от милост и туй да сториш,
 то 'га се сберат момите
 пред нази, майко, на хоро
 и дойдат моите връстници
 и скръбно либе с другарки,
 ти излез, майко, послушай
 със моите братя невръстни
 моята песен юнашка –
 защо и как съм загинал
 и какви думи издумал
 пред смъртта си и пред дружина...
 Тъжно щеш, майко, да гледаш
 и на туй хоро весело,
 и като срещнеш погледът
 на мойто либе хубаво,
 дълбоко ще ми въздъхнат
 две сърца мили за мене –
 нейното, майко, и твойто!
 И две щат сълзи да капнат
 на стари гърди и млади...
 Но туй щат братя да видят
 и кога, майко, пораснат,
 като брата си ще станат –

силно да любят и мразят...
 Ако ли, мале, майноле,
 жив и здрав стигна до село,
 жив и здрав с байряк във ръка,
 под байряк лични юнаци,
 напети в дрехи войнишки,
 с левове златни на чело,
 с иглянки пушки на рамо
 и с саби-змии на кръстът,
 о, тогаз, майко юнашка!
 О, либе мило, хубаво!
 Берете цвета в градина,
 късайте бръшлян и здравец,
 плетете венци и китки
 да кичим глави и пушки!
 И тогаз с венец и китка
 ти, майко, ела при мене,
 ела ме, майко, прегърни
 и в красно чело целуни –
 красно, с две думи заветни:
 свобода и смърт юнашка!
 А аз ще либе прегърна
 с кървава ръка през рамо
 да чуй то сърце юнашко,
 как тупа сърце, играе;
 плачът му да спра с целувка,
 сълзи му с уста да глътна...
 Пък тогаз... майко, прощавай!
 Ти, либе, не ме забравяй!
 Дружина тръгва, отива,
 пътят е страшен, но славен:
 аз може млад да загина...
 Но... стига ми тая награда -
 да каже нявга народът:
 умря сиромах за правда,
 за правда и за свобода...

ТОВА Е ИНТЕРЕСНО!

Стихотворението е създадено по времето, когато Ботев се готвел да мине Дунава с четата на дядо Жельо войвода през 1868 г. Публикувано е във в. „Дума“ (1871 г.). Още преди Освобождението било разпространено като песен сред революционната младеж.

Отговорете на въпросите:

1. Стихотворенията на Христо Ботев напомнят изповед, обръщение към близък човек. Какво е въздействието на тази форма в стихотворението „На прощаване“?
2. Защо бунтовникът тръгва по страшния, но славен път на борбата? Как си представя той изхода на тази борба?
3. Предчувствието за юнашка смърт е основен момент в стихотворението. Как се отразява това на основния тон на творбата?
4. Докажете чрез това стихотворение, че Христо Ботев притежава индивидуален авторски стил. В каква степен историческият период, в който живее Христо Ботев, своеобразието на конкретното време, обществените отношения оказват влияние на индивидуалния му авторски стил?

Упражнение 28

Напишете изреченията в единствено число:

Турските управници завладели българските земи, опустошили градовете и се смятали за пълни господари над българите. Тези деца били възпитавани във военно-религиозни училища и ставали фанатизирани войници на султана. Гръцките попове ограбвали народа и унищожавали българските книги. Хайдутите били храбри българи, които не могли да търпят турските беззакония.

Упражнение 29

Заместете подчертаните думи със синоними:

Робството донесло **безкрайни** страдания на народа. Еничерите били **обучавани** във военно-религиозни училища. Хайдутите не могли да **понесят** беззаконията на турските завоеватели. Турците се **боели** от хайдутите. Голяма част от населението била **унищожена**.

Упражнение 30

Съставете един текст в публицистичен стил, като имате предвид, че публицистиката има за обект всички области на човешката дейност и притежава специфична терминология и фразеология.

Упражнение 31

Определете отнасят ли се дадените по-долу текстове към публицистичния стил?

За целта отговорете на следните въпроси:

- Каква е темата на всеки един от текстовете и дали обслужват средствата за масова информация или някаква публична изява?
- Какви са целите на общуване?

- За кого са предназначени текстовете?
- Какви са условията на общуване за всеки един от текстовете?
- Какви лингвистични особености притежават (лексикални, морфологични, синтактични)? Обърнете внимание и на начините за постигане на текстова свързаност.

А) ИТАЛИЯ СПАСИ 1123 ИМИГРАНТИ НА САЛОВЕ

Военноморските сили на Италия спасиха 1123 имигранти на девет големи сала във водите южно от остров Сицилия, предаде Ройтерс. Патрулиращи хеликоптери забелязали препълнените салове и била проведена спасителна операция, в която участвали четири кораба на ВМС. Имигрантите били от Северна Африка, посочва Би Би Си. След тях имало 47 жени, 4 от които бременни, както и 50 деца. 7 души – 6-има мъже и жена, обаче се удавили и телата им са намерени на мароканския бряг. Италия е основна врата към Европа за имигранти, а напливът им по море се увеличи повече от 3 пъти през 2013 г. в сравнение с предходната година, подхранван от гражданската война в Сирия и конфликта в Африканския рог, отбелязва Ройтерс. През октомври 2013 г. кораб с около 500 души на борда потъна на километър от брега на средиземноморския остров Лампедуза. Загинаха над 210 души. Миналия месец при подобен инцидент, но с лодка край гръцкия о. Фармакониси в Егейско море загинаха 12 нелегални имигранти. Оцелели обвиниха гръцките власти, че не са направили нищо, за да помогнат на бедстващите, и че насилствено са се опитвали да ги върнат в Турция.

(<http://www.24chasa.bg/Article.asp?ArticleId=3185347>)

Б) КАПИТАН АНДРЕЕВО Е БЛОКИРАН ЗА КАМИОНИ

Малко преди 10 ч. граничният пункт на границата с Турция Капитан Андреево е бил блокиран от камиони и хора, съобщи агенция „Фокус”. През границата се пропускат само леки автомобили и автобуси. Представител на автомобилните превозвачи коментира пред агенцията, че блокадата вероятно ще продължи докато се реши проблема с разрешителните за тировете. Вчера беше обявено, че международните превозвачи няма да проведат планираната блокада на българо-турската граница, а ще изчакат срещата на транспортните министри на България и Турция, която предстои на 21 февруари. Това съобщи пред БНР Ангел Траков, председател на Съюза на международните превозвачи.

(http://www.dnevnik.bg/bulgaria/2014/02/10/2238199_kapitan_andreevo_e_blokiran_zh_kamioni/?ref=substory)

В) ЦЪРКОВНА ХРОНИКА

Литийното шествие на Бачковския манастир, което се провежда на втория ден на Великден от векове, тази година ще бъде с първото копие на Чудотворната икона на Света Богородица, съобщи игу-

менът на манастира дядо Борис. Празнуваме „разтурни понеделник”. Това е вторият ден след Великден. Той е свързан с обичая „размятане на яйца”, който предпазва от градушка и вещае плодородие. Започва Страстната седмица. От днес започна Страстната седмица – седмицата на страданията, последната от живота на Исус Христос. Започва Великият пост от днес – седем седмици преди Великден започва най-важният пост. Почитаме Свети Трифон – покровителят на лозарите. Православната църква почита днес паметта на Свети мъченик Трифон. Празникът е наречен от народа Зарезан, защото се празнува в началото на пролетния сезон, когато започва резитбата на лозята. На Атанасовден зимата си съблича кожуха. Православната църква почита на 18 януари паметта на Атанасий Велики. На този ден празнуват всички, които носят името Атанас, Атанаска, Начо, Таньо, Тинка. В превод от гръцки „Атанас” означава „безсмъртен”. Антоновден се празнува за предпазване от болести. Православната църква почита днес паметта на Преподобния Антоний Велики, празникът е наричан от народа Антоновден. На Богоявление небето се отваря. Православната църква празнува Богоявление – Йордановден, който е третият по значимост християнски празник през годината. Синодът допуснал грешка, не бил срещу ин витрото! Светият синод на Българската православна църква не е против ин витрото. Това обяви пред Дарик Ловчанският митрополит Гавраил. Почитаме свети Спиридон на 12 декември всяка година. Православната църква почита Свети Спиридон, епископ Тримитунтски и голям Чудотворец. Свети Спиридон е един от най-великите чудотворци на IV век.

(http://www.budilnik.com/index.php?option=com_k2&view=itemlist&layout=category&task=category&id=9&Itemid=202&limitstart=10)

Г) **ВЛАДИМИР ЗАРЕВ: ИДВА ПОКОЛЕНИЕ, КОЕТО ЩЕ ПРОМЕНИ БЪЛГАРИЯ**

С писателя ВЛАДИМИР ЗАРЕВ разговаря ВАЛЕНТИНА ПЕТКОВА

– Г-н Зарев, във филма „Дървото на живота”, изграден по мотиви от романа ви „Битието”, претворявате исторически събития и герои от началото на миналия век. Каква карма носим съвременните българи? С какво сме обременени и с какво облагодетелствани от предците си?

– Доста е тежка кармата на българите. За жалост голяма част от характеристиките, които определят националния ни характер, идват от турското робство, когато се извършват редица драматични поражения, сред които е обстоятелството, което силно влияе и до днес в националната ни съдба, е недоверието, бих казал ненавистта дори, на българина към институциите. Институционализмът у нас е на много ниско ниво.

– Защо?

– Ако обърнем поглед назад, ще проумеем, че българинът не се е разпознавал в управниците си, защото султанът не е бил неговият княз, нито кадията – неговият съдия. Чужди, натрапени, омразни са по това време наместниците на държавната власт. Самата държава е враг в продължение на векове, през които се трупа и съпротивата, неуважението към нейните институции... А и до днес виждаме например с какъв невероятен авторитет се ползват институциите в Англия, от какво значение са натрупванията на традиции, памет и законност в общото им национално живееие.

(<http://www.trud.bg/Article.asp?ArticleId=3122434>)

Д) **СКЪПИ ПРИЯТЕЛИ,
ЧЕСТИТ ПРАЗНИК НА ОСВОБОЖДЕНИЕТО!**

Заедно с учениците и колегите тази година успяхме да подготвим и осъществим голям план на мероприятия, свързани с честването на 140-годишнина от Освобождението на България от османско владичество. Това бяха открити уроци по български език и литература, история на България с надслова „И сложиха главите си за Отечеството”. С невероятна гордост и преклонение учениците и учителите разказваха за 170-годишнина от смъртта на гениалния Хр. Ботев, 145-годишнина от обесването на В. Левски и героите-опълченци, взели активно участие в Руско-турската война от 1877–1878 гг. Ученическият парламент отпечата специален брой на училищния вестник „Здравей” и подготви изложба „България – моя светиня”. По-големите ученици представиха пред гимназистите от 5-8 класове интересни сведения и любопитни факти по темите „Баба Марта бързала, мартеница вързала” и „3 Март – празник на възстановяване на българската държавност”.

На трети март в много тържествена обстановка в историческата актовна зала на Болградската гимназия на високо ниво беше представена литературно-музикалната композиция „Българийо, за тебе те умряха, една бе ти достойна зарад тях и те за теб достойни, майко, бяха. И твоего име само кат мълвяха, умираха без страх”. А по-късно част от педагогическия колектив, участниците от образцовия ансам-

бъл „Здравец”, взеха участие в тържествения митинг и мероприятията на Областния център за българска култура в гр. Болград пред паметника на българските опълченци.

Тази напрегната и невероятно интересна седмица отново ни обедини в името на най-светлото – Свободата!!! Сигурни сме, че нашите наследници трябва да знаят и тачат спомена за славните бойци и революционери, които чрез своята преданост и нечувано себеотрицание отдадоха живота си в името на Родината!

Ние успяхме да засвидетелстваме своята безгранична синовна почит и уважение в името на силна и щастлива България, пожелавайки си мир и ясно бъдеще! Минават години, сменят се правителства, режими и идеологии, но празникът на Освобождението си остава свещен за българския народ, той обединява всички българи по света.

ЧЕСТИТ ПРАЗНИК!!!

(Наталия Кара, преподавател по български език и литература в Болградската гимназия на „Г. С. Раковски”)

Е) ЕКШЪН ТРЯБВА, НЕ ЕКШЪН ПЛАН

Правителството е преосмислило решението си да отговори на критиките от Брюксел в мониторинговия доклад за правосъдието с екшън план. Ще го замени с пътна карта. Окей, сигурно така е по-правилно. Проблемът е, че отдавна съдебната система у нас няма нужда от програми, стратегии, планове, пътни, географски карти или ветропоказатели. Ако управляващите наистина искат да направят нещо, по-добре да зарежат екшън плановете си и да преминат директно към екшън (от англ. – действие) в правосъдието. Защото Брюксел ясно каза, че България е добра в приемането на закони, писането на стратегии и изграждането на структури. Така че по-добре да забравим пътните карти, за да не ни отговори Брюксел следващия път с пътеводител на галактическия неудачник.

(Цветелина Йорданова)

<http://www.trud.bg/Article.asp?ArticleId=3133427>

Речник:	
Байряк	байрак
Бръшлян	плющ
Здравец	герань
Полукълбо	півкуля

§5. СЪОБЩЕНИЕ. СЪСТАВЯНЕ НА РАЗЛИЧНИ ВИДОВЕ СЪОБЩЕНИЯ

Упражнение 32

► Прочетете текста. Определете вида и стила на текста. Сформулирайте темата и основната мисъл.

Официално-деловият стил може да бъде разделен на следните няколко подстила:

- **дипломатически** – договори, спогодби, декларации и др. (осъществяват взаимоотношенията между държавите);
- **законодателен** – закони, укази, постановления (представят нормативни актове на законодателната и изпълнителната власт);
- **административно-канцеларски** – правилници, директиви, съобщения;

Съобщенията се отнасят към **административно-канцеларския подстил**, който има следните характеристики:

Административно-канцеларски жанрове:

- с информативна функция: характеристика, доклад, автобиография, отчет, протокол;
- с разпоредителна функция: заповед, нареждане, решение, присъда;
- със съглашателна функция: договор, споразумение;
- с удостоверителна функция: удостоверение, пълномощно, разписка, диплома, свидетелство, паспорт;
- със съобщителна функция: обява, покана, телеграма.

Езикови особености:

Лексикални средства: употреба на думи с пряко значение, термини и терминологични словосъчетания, свързани със сферата на употреба; речеви клишета, устойчиви словосъчетания.

Морфологични средства: отглаголни съществителни за назоваване на абстрактни понятия, сегашни деятелни причастия, сегашно време на глаголите със значение за констатация или задължителност.

Синтактични средства: съобщителни изречения (информативна функция), обособени причастни изрази, синтактични конструкции с натрупване на еднородни части.

Използват се: неутрална лексика, правни (юридически термини, стандартизирани (клиширани изрази), собствени имена.

Липсват емоционално-експресивни езикови средства.

Съобщение – текст, чрез който се информира за някакво събитие.

Съобщението оформяме в зависимост от това, дали е лично, или колективно. За целта е необходимо да изясним:

Какво ще съдържа?

Какво ще се състои, кога (ден, дата, час), къде (точно посочване на мястото).

Как ще започнем? Кой го организира, с каква цел, какво е за-
планирано, за кого се отнася.

Кога ще завършим? Кой да присъстват, как да се подготвят.

Кой ще подпише? Дата и подпис.

Съобщението може да бъде обява, покана, телеграма и др.

**Обява – вид съобщение, с което се известява за някакво начина-
ние.** При съставяне на обява се ръководим с изискванията за съобщение.

**Покана – вид съобщение, което съдържа предложение за участие
в някакво мероприятие.** Поканата може да бъде като в устна, така и в
писмена форма.

В зависимост от това, за кого е предназначена и какво съдържа, по-
каната се оформя различно:

- за кого е предназначена (трите имена и точен адрес);
- с каква цел се поканва лицето (какво ще се състои, кога, къде, при
какви условия, срок и т. н.);
- от кого е поканата.

Слів	Плата		 Міністерство зв'язку України	ПЕРЕДАЧА		
	грн.	коп.		го	год.	хв.
			ТЕЛЕГРАМА	Номер роб. місяця		
Прийняв			№ _____	Номери автовідповідей		
			сл. ____ го ____ год. ____ хв.	Передав		
Квитанція в прийомі телеграми			Категорія і відмітки особливого виду	Службові відмітки		
Куди			Куди			
Презенті прийма- ються протягом 1 міс. з дня подання			Кому			
			Прізвище і адреса відправника (не оплачується і зв'язком не передається)			

**Телеграма – кратко съоб-
щение за незабавно преда-
ване на информация по те-
леграфа.**

Невинаги телеграмата се
оформя със средствата на
официално-деловия стил.
Например: *до ваши познати,
роднини.*

Обикновено телеграми-
те се оформят на специална
бланка, на която се отбеляз-
ва: за кого е предназначена
(точен адрес и трите имена
на подателя); какво съдържа
(кратък текст); кой я изпраща
(името на изпращача). При

езиковото оформяне на съдържанието в телеграмата могат да се изпуснат
съюзи, предлози, частици и др., ако не се нарушава смисълът на текста.

ТОВА Е ИНТЕРЕСНО!

Телеграмите се предават, като правило, по жиците или по радио с
помощта на телеграфа. Първите електрически телеграфи се появили в
Европа в края на 18 – началото на 19 век. Първата в САЩ телеграма
беше изпратена от Балтимор във Вашингтон на 24 май 1844 г. от амери-
канския изобретател на телеграфа Семюел Морзе.

Първите телеграфни апарати разпечатваха приетия текст на хар-
тийна лента с лепкава обратна страна, която по-късно се залепяше на

лист хартия за по-удобно четене. Към средата на 1980-те години се появиха телетайпи, в които текстът на телеграмата се разпечатваше на хартия. Много от пощенските отделения за допълнително плащане предоставяха възможност да се изпращат поздравителни телеграми, в този случай лентата или листът с приетия текст се залепяха на художествено оформена бланка.

Понякога беше прието да се изпращат телеграми по случай на важни събития, а в случаите, свързани с любовта – телеграми с романтично съдържание. С развитието на съвременните видове връзка романтиката, свързана с получаването на телеграми, отмина.

В настоящия момент телеграмата изгуби своята актуалност по причина на появяването на голям брой по-удобни алтернативни начини на връзка. На 27 януари 2006 година американската компания Western Union, предавала текстови съобщения по телеграфа в продължение на 150 години, приключи да оказва тази услуга.

? Отговорете на въпросите:

1. На колко подстила може да бъде разделен официално-деловият стил?
2. Към кой подстил се отнасят съобщенията?
3. Назовете основните административно-канцеларски жанрове.
4. Назовете езиковите особености на административно-канцеларския подстил.
5. Какво е това съобщение?
6. Назовете основните видове съобщение, охарактеризирайте ги.

Упражнение 33

▶ Определете към кои подстилове на официално-деловия стил се отнасят дадените по-долу текстове.

За целта отговорете на следните въпроси:

- а) Какви са целите на общуване?
- б) За кого са предназначени текстовете?
- в) Какви са условията на общуване за всеки един от текстовете?
- г) Какви лингвистични особености притежават (лексикални, морфологични, синтактични)? Обърнете внимание и на начините за постигане на текстова свързаност.

А)

ПОКАНА

ЗА ИЗПЪЛНЕНИЕ НА РЕШЕНИЕ НА ОБЩО
СЪБРАНИЕ НА СОБСТВЕНИЦИТЕ НА ЕТАЖНАТА
СОБСТВЕНОСТ

по чл. 38 от ЗУЕС

АДРЕС: гр. Русе, ул., №....., бл., вх. ...

До

На основание чл.38, ал.1 от ЗУЕС Управителят /
Управителният съвет Ви кани да изпълните решение

..... /изписва се съдържанието на решението/ на Общото събрание на собствениците, прието на 20..... г. с протокол №..... вдневен срок от датата на получаване на поканата. Ако не изпълните решението на Общото събрание в горепосочения срок, ще подадем заявление за издаване на заповед за изпълнение по реда на чл. 410 от ГПК, на основание чл. 38, ал. 2 от ЗУЕС.

Управител/ Председател на УС:

/подпис/

Б) ОБЯВА

(име на инвеститора/физическо или юридическо лице)

На основание чл. 4, ал. 2 от Наредбата за условията и реда за извършване на оценка на въздействието върху околната среда на инвестиционни предложения за строителство, дейности и технологии (обн. ДВ бр. 25/2003 г.)

УВЕДОМЯВАМЕ

Всички заинтересовани физически и юридически лица, че имаме инвестиционно предложение:

Уведомяваме Ви, че „АБГ” АД – София СЕ ЕИК 175387640 има следното инвестиционно предложение:

Изграждане на ново водовземно съоръжение – един тръбен кладенец.

Всички, които желаят да изразят мнения и становища, могат да го направят писмено в град Стрелча, общинска администрация на едно гише, респ. Кметството на с.Смилец или в РИОСВ – Пазарджик ул. „Гурко” № 3, ет4 гр. Пазарджик, пощенски код 4400.

Резюме на предложението:

Изграждане на ново водовземно съоръжение – един тръбен кладенец с дълбочина 55м в имон с ПИ № 020123 в местността „Корубата” в землището н с.Смилец, община Стрелча, с цел капково напояване.

Връзка с ДРУГИ съществуващи и одобрени с устройствен или ДРУГ план дейности в обхвата на въздействие на обекта на инвестиционното предложение:

Няма такива

Природни ресурси, предвидени за използване по време на строителството и експлоатацията, предвидено водовземе за питейни, промишлени и други

нужди – чрез обществено водоснабдяване (ВиК или друга мрежа) и/или ПОВЪРХНОСТНИ ВОДИ, и/или подзем-

ни води, необходими количества, съществуващи съоръжения или необходимост от изграждане на нови:
Няма такива.

Упражнение 34

- ▶ Направете съобщение за цялото училище за предстояща екскурзия в град Киев по време на есенната ваканция.

Упражнение 35

- ▶ Напишете обява за провеждане на спортен празник на селото. Помислете как можете да оформите обявата художествено.

Упражнение 36

- ▶ Открийте грешките, които са допуснати в обявата. Редактирайте, като се обосновете.

Загуби ми се котето! Моля ви се, помогнете ми да го намеря, защото много го обичам. То е цялото черно, само ушичките му са кафяви, а нослето – черно. Малко и беззащитно е.

Ако го намерите, позвънете на телефон 44-33-55.

Упражнение 37

- ▶ Напишете текст за телеграма, с която съобщавате на вашите приятели, че се завръщате след дълго пътуване.

Упражнение 38

- ▶ Хората от вашето селище се подготвят за своя празник по случай годишнината на селището. Напишете покана за тържеството, предназначена за: официални гости, за учителския колектив, за всички жители. По какво ще се различават и по какво ще си приличат трите покани?

Упражнение 39

- ▶ Ваш съученик получава поръчение да направи писмено съобщение за новогодишния празник. Той написал:

Скъпи другари! Внимание!

На 27.12.2018 г. Ще се проведе тържество по случай Нова година. Ще има дискотека, бал с маски. Уверявам ви, че ще бъде страшно интересно. Дядо Мраз и неговата внучка ще раздават хубави подаръци.

Ще има и прекрасна концертна програма.

Празникът ще започне в 16 часа. Елате всички!

От съвета.

- ▶ Редактирайте съобщението, като се ръководите от изискванията на официално-деловия стил.

Упражнение 40

▶ Напишете съобщение за: предстояща екскурзия; почивен ден.

Упражнение 41

Какъв вид съобщение е текстът? Съставете съчинение, в което да разкажете за очакваната от вас есенна ваканция. По какво си приличат и по какво се различават двата текста?

На места ще преобладава намаляваща облачност, превалвяване, а в низините – облаци и слънце. В Западна България ще е слънчево до частично облачно. Максимални температури между 5 и 8 градуса, в южните райони от 10 до 12 градуса. За столицата – около 9 градуса.

Речник:	
Мрежа	<i>мережа</i>
Капково (<i>прил.</i>)	<i>крапельно</i>
Нареждане	<i>замовлення</i>

§6. РИТОРИКА. РИТОРИКАТА КАТО НАУКА. ИЗПОЛЗВАНЕ НА БОГАТСТВОТО НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК ЗА СЪСТАВЯНЕ НА ТЕКСТОВЕ ПО ПРАВИЛАТА НА РИТОРИКАТА (УБЕЖДАВАНЕ НА СЛУШАТЕЛИТЕ И ЧИТАТЕЛИТЕ В ИДЕИТЕ И МИСЛИТЕ). ИЗБОР НА ЕЗИКОВИ СРЕДСТВА

Упражнение 42

▶ Прочетете текста. Определете вида и стила на текста. Сформулирайте темата и основната мисъл.

Термините риторика и ораторско майсторство се считат за синоними.

Риториката се определя като наука за убеждаващото говорене. Целта на убеждаващото говорене е действителността, но разглеждана не като обект на отражение, а като обект на изменение. Риторическото въздействие може да се осъществи в писмена или в устна форма, но

винаги с помощта на аргументи, доказателства, демонстрации и други средства с цел цялостна промяна или модификация на първоначалните стереотипи на мислене и поведение.

Красноречието е дейност, изразяваща се в красиво говорене. Красотата обаче не е явление само с декоративни стойности, т.е. при говоренето красотата не е само при формата, а и в съдържанието, свързано с истинност, нравственост и вяроност към ценностите.

Основните риторически принципи са :

- принцип за научност, като научността е свързана с необходимостта от достоверност, доказуемост, давност ;

- принцип за историческа детерминираност – ораторското майсторство и риториката възникват в преломни епохи, където е било нужно хората да бъдат убедени да участват във важни държавни въпроси ;

- принцип за социална детерминираност, ораторът е длъжен да съобрази речта си с възрастта, интелектуално равнище и политически пристрастия на аудиторията и приложния характер, който е всъщност съобразеното единство на тема, цел и начин;

- принцип на съобразяване с приложния характер на риторическите дейности – целта на всяко ораторстване е мотивация за действие;

- принцип на съобразяване с единството и взаимосвързаността на практика и теория;

- принцип за необходимостта от комплексност при спазване на риторическите принципи.

Функции на красноречието:

- информативна функция – когато лишаваме човек от информация, ние го манипулираме. Можем да го убедим само като го запознаем с фактите;

- делова функция – цел на убеждаващото говорене е да мотивира за дела;

- емотивна функция – тази функция на красноречието има за цел да създаде благоразположеност към това, за което се говори, чрез създаване на благоразположеност към този, който говори. Ако ораторът по някакъв начин не успее да накара аудиторията да му повярва, той няма да я мотивира за действие;

- интерактивна функция – при убеждаващото говорене слушателят или в по-широк смисъл получателят на съобщението никога не бива да бъде поставян и оставян в позицията на пасивен обект.

В зависимост от конкретната област на приложение красноречието се подразделя на различни видове.

Обособяват се следните основни видове красноречие:

- политическо,

- съдебно,

- богословско-църковно,

- военно,

- педагогическо(академично),
- социално-битово.

Политическо красноречие – свързано е с властта. Има задача да разпространява целенасочено програми и тактики на политически партии и групировки. Чрез политическото ораторстване се изразява отношение, оценка и прогноза за общественото устройство. Характерна е високата степен на емоционалност, върху която се изгражда програмата за ръководене на конкретно политическо действие. Емоционалността въздейства като допълнителен аргумент, има за цел да зарази и да увлече. Политическото красноречие съчетава теоретическата принципност с характеристика на конкретната ситуация. Поводът е винаги конкретен, но отношението към актуалния проблем е принципно. Убедителността на оратора зависи от значимостта на тезата, от силата на откритата и заложената в речта истина и от страстността на нейната защита. Невъздействаща е политическата реч, наситена с отвлечени разсъждения и немотивирани теоретически изводи.

Политическото красноречие може да се реализира под формата на политическа реч, агитационна реч, митингова реч, доклад на социално-политически или политико-икономически теми.

Съдебно красноречие – насочено към установяване по правов път на истината за едно деяние. Най-важно е да се изяснят мотивите за това деяние и да се определи и мотивира присъдата, която заслужава заради нарушаване на държавни, обществени или лични интереси. В рамките на съдебното красноречие се различават обвинителна (прокурорска) и защитна (адвокатска) реч.

Прокурорската реч трябва да съдържа анализ на фактите; доказателства, които ги установяват; квалификация на деянието; вида на наказанието. Очертаването на така наречена подбуда за деянието, доказването на мотива е задължително. Прокурорската реч не бива да е израз на мъст. Трябва да е ясно, че прокурорът не иска възмездие на всяка цена, а представлява държавата, която е гарант за справедливост и законност.

Съвременната адвокатска реч трябва да е кратка, жива, остра, съдържателна по същество, проста по форма, за да съответства на динамиката на днешния живот. Речта задължително съдържа теза и анализ на доказателствата, с които се обосновават решаващите изводи на защитника. Важно е адвокатът не само да анализира факти, но и да намира най-подходящите начини да убеждава. Адвокатската реч се подготвя предварително, но защитникът винаги трябва да е готов да импровизира.

Педагогическо (академично) красноречие – реализира се в условия на учебна дейност. Важно е не само да се обяви за какво ще се говори, но и да се обясни защо е необходимо да се говори по този въпрос. В хода на изложението конкретният разглеждан проблем не бива да остава затворен сам за себе си, а да се очертават връзките му с други въпроси от съответната научна област, да се подчертава актуалността му. Дина-

мичният контакт с аудиторията е задължителен. Понякога преподавател-лектор е замислил лекцията по един начин, но аудиторията налага промени в реда на изложението, в примерите. Препоръчва се изводите да са добре заучени – не е убедително в последния момент да се формулират и преформулират. Добрият преподавател умее да разведри аудиторията с шега. Добрият преподавател знае, че трябва да работи с тези ученици, които има, а не, които иска да има, за това търси път към всеки.

Богословско-църковно красноречие. Зад църковния проповедник стои Бог (независимо кой) и това създава предварителна митична нагласа. В църковното красноречие най-важно е спазването на канона. Голямо значение има *проксемиката* (тъмна зала, упойващ аромат) и *кинесиката* (елеен глас или гърмящо заклинание). Богословското красноречие и особено християнската проповед за сметка на логическата аргументация използват въздействието със средствата на стила – въвежда се ритъм, създава се образност, използва се градация, в резултат на което емоцията достига своята кулминация.

Военно красноречие – целта му е да мотивира за бой, да повдига духа, да вдъхва вяра в победата, да внушава чувство на безстрашие. Мотивиращите военни речи са изградени върху подкрепената с факти идея за безнравствеността на врага и върху убедителното доказване на справедливостта на каузата, за която войниците трябва да се сражават.

Социално-битово красноречие – нарича се още ритуално. Свързано е с произнасянето на речи при обредни церемонии в тържествена обстановка – сватби, кръщенета, юбилеи и др. Характеризира се с приповдигнатост на тона. Достойнството е краткостта и красотата на фразата. Изтъкват се добродетелите на приветстваните хора, пожелават се хубави неща в бъдеще. Стремехът е изказът да се отличава с оригиналност, шаблонните фрази убиват тържествеността. Човек, който владее социално-битовото красноречие, прави впечатление, словата му се помнят.

Езиковите средства в риториката

Терминът **тропи** представлява обобщаващо наименование на езиковите средства за образна реч (грц. *τρόπος* – начин на изразяване). Тропата възниква при съпоставяне на две явления, които имат сходни признаци и цели емоционално и експресивно въздействие върху читателя и слушателя. Историята на тропите е част от историята на риториката; според съвременната стилистика те се вписват в дяла на стилистичните фигури.

Към основните тропи отнасяме:

Епитет – художествено определение: *уморен залез, мъртва тишина*.

Сравнение – форма на словесно-образно онагледяване, при която се съпоставя един предмет, лице, картина, явление с други.

Отрицателно сравнение – сходството между двата образа се изтъква чрез отрицание на тъждеството им:

*То не било ясно слънце,
най ми била сама Неда....*

(Народна песен)

Разширено сравнение – подробно съпоставяне на образи, картини, действия с други, които са вече познати. Нарича се още омировско, защото е типично за „Илиада“ и „Одисея“ на Омир.

Олицетворение (персонификация) – придават се човешки качества на животни или предмети.

Ако се приписват на неодушевени предмети и явления прояви на живи същества, е по-точно да се говори за одухотворяване:

*Дори и затворът
треперел позорно,
и мракът ударил на бег.*

(„Песен за човека“, Н. Й. Вапцаров)

Метафора – черти на един предмет се пренасят върху друг въз основа на прилика, свързваща прякото и преносното значение на думите:

*Своя нежнорозов цвят
утрото разтваря...*

(Асен Разцветников)

Метонимия – названието на един предмет се заменя с названието на друг предмет поради вътрешна връзка между тях:

*Талазите идат; всички нащрек са!
Последният напън вече е настал.*

(„Опълченците на Шипка“, Иван Вазов)

Оксиморон – съчетаване и свързване на логически изключващи се понятия: „Дни в нощта“ (П. К. Яворов)

Синекдоха – вид метонимия, заместване названието на един предмет или явление с наименованието на друг предмет или явление върху основата на количествено отношение и връзка между тях: бащино огнище, родна стряха.

Алегория – иносказание, изобразява се и се говори за едно, а се разбира друго: „Приказка за стълбата“ от Христо Смирненски е типичен пример за алегория.

Символ – образ с преносно значение, обединяващ различни планове на възпроизвежданата от писателя действителност въз основа на тяхната родственост:

*Пролет моя, моя бяла пролет –
Знам – ще дойдеш с дъжд и урагани,
Бурна страшно, огненометежна –
Да възвърнеш хиляди надежди
И измиеш кървавите рани.*

(„Пролет“, Н.Й. Вапцаров)

Хипербола – силно преувеличаване на образи, предмети, действия в художествената литература и във всекидневната реч:

*и виждаш: цялата земя не стига
едно сърце да погробеш.*

(„Роза Люксембург“, Хр. Смирненски)

Литота – противоположно на хиперболата, умишлено преувеличено намаляване на известни признаци или на предмети:

„Рада стоеше като тресната. Капка кръв не беше останала в лицето ѝ“

(“Под игото”, Иван Вазов)

Гротеска – похват за изображение на предмети или лица, при което някои черти и постъпки са показани в едностранчив карикатурен, деформиран вид.

Парадокс – находчив израз с характер на извод или заключение, изграден върху две вътрешно или външно противоречиви, логически несъвместими понятия:

*България..
нейният днешен ден
е вчера и утре.*

(„Експедиция към идния ден”, Блага Димитрова)

? Отговорете на въпросите:

1. Как се определя риториката като наука?
2. Дайте определение на красноречието.
3. Изброете и охарактеризирайте основните риторически принципи.
4. Назовете и охарактеризирайте основните функции на красноречието.
5. Назовете и охарактеризирайте основните видове на красноречието.
6. Охарактеризирайте основните тропи, които се използват в риториката.

Упражнение 43

- ▶ Разделете се на три екипа, като всеки от екипите работи върху създаването на един текст, риторическото въздействие в който се осъществява с помощта на аргументи, доказателства, демонстрации и други средства с цел цялостна промяна или модификация на първоначалните стереотипи на мислене и поведение.

Упражнение 44

- ▶ Прочетете текста на „Кървавото писмо” на Тодор Каблешков, публикувано от Захари Стоянов в епопеята „Записки по българските въстания». Определете вида и стила на текста. Сформулирайте темата и основната мисъл.

Братя!

Вчера пристигна в село Неджеб ага, из Пловдив, който поиска да затвори няколко души заедно с мене. Като бях известен за вашето решение, станало в Оборищкото събрание, повиках няколко души юнаци и след като се въоръжихме, отправихме се към конака, който нападнахме и убихме мюдюра, с няколко заптиета... Сега, когато ви пиша това писмо, знамето се развява пред конака, пушките гърмят, придружени от ека на черковните камбани, и юнаците се целуват един други по улиците!... Ако вие, братя, сте били истински патриоти и апостоли на свободата, то последвайте нашия пример и в Панагюрище...

Копревщица, 20 априлий 1876 г.
Т. Каблешков.

Упражнение 45

► **Дайте устен отговор на въпросите:**

1. Към кой вид красноречие може да бъде отнесено „Кървавото писмо” от упражнение № 44?
2. Съдържа ли горепосоченият текст красноречие като дейност, изразяваща се в красиво говорене, при което красотата не е само при формата, а и в съдържанието, свързано с истинност, нравственост и вяност към ценностите? Отговорът аргументирайте с конкретни примери от текста.

Упражнение 46

► **Разделете се на шест екипа, като всеки от екипите работи върху създаването на един текст, в който се реализира един от шестте риторически принципи (научност, историческа детерминираност, социална детерминираност, принцип на съобразяване с приложния характер на риторическите дейности, принцип на съобразяване с единството и взаимосвързаността на практика и теория, принцип за необходимостта от комплексност при спазване на риторическите принципи).**

Упражнение 47

► **Прочетете откъса от текста на „Похвално слово за Кирил Философ” от Климент Охридски. Може ли да се утвърждава, че творбата е съставена по правилата на риториката (убеждаване на читателите и слушателите в определени идеи и мисли). Какви езикови средства използва авторът?**

Месец април, ден 6. Памят и похвала на преблагения наш учител и наставник на славянския народ Кирил Философ и св. Методия учителя – Отче, благослови.

Ето възсия пред нас, христоролюбци, светозарната памет на преблагения наш отец Кирил, нов апостол и учител на всички земи, възсия с благочестието и красотата си като слънце, що осветява с божествените си лъчи цялата вселена. Божията премъдрост си съгради в сърцето му храм, а дух светий се спря на езика му като на херувим, раздавайки непрестанно своите дарове според вярата, както е рекъл и апостол Павел: „Всекиму от нас ще се даде благодат според вярата му в Христа.” Защото и господ рече: „Който ме обича, и аз ще го възлюбя, като му се явя и като създам в него обител; и ще ми бъде син, а аз ще му стана баща.” Заради тази именно чест нашият преблаген отец и учител остави цялата красота на този живот и богатство, и баща и майка, и братя и сестри.

Още от младини беше чист като ангел, странеше и избягваше от житейските съблазни, прекарваше в псалмопения и песнопения и духовни поучения, следвайки само пътя, по който се възлиза на небесата. И затова божията благодат се изля в неговата уста, както е рекъл премъдрият Соломон: „В устните си премъдро взе благоразумието, а закона и милостта носи на езика си.” И с тях затвори злохулните уста на еретиците.

През времето на иконобореца Теофил се появи ерес и много години светите икони бяха преследвани и унищожавани. А при благоверния цар Михаил православните, като свикаха събор, пуснаха го срещу еретиците и с духовната си сила съкруши всичката им злоба. Щом чуеше някоя хула за божествения лик, като крилат прелиташе на всички страни и с ясни думи разсяваше всички съблазни и учеше на правата вяра. Той довършваше това, което Павел не бе завършил.

Прелитайки като орел на всички страни – от изток на запад и от север до юг, при хазарите и при сарацините, – взе участие в съборите за святата вяра и светна като слънце с трисветлите зари и разпръсна всички техни бледословия. У фулския народ опроверга безбожната измама и възсия с трибезначалната светлина. А на славянския народ, който тънеше в невежество и греховен мрак, поради милостта и челолюбиеето на господата нашего Исуса Христа стана пастир и учител. И затвори устата на вълците триезични еретици, развърза езика на гъгивите и чрез словото направляваше по пътя на спасението.

В Рим господ бог благоволи да почине пречистото му тяло. Като се пресметнат неговите подвизи, трудове и странствания, няма кому другиму да се отдадат подобни похвали. Защото, макар и по-късно да възсия, надмина всички. И както денницата, която изгрява по-късно, озарява със своята светлина целия звезден лик, като пръска светлина със слънчевите си зари, така и този преблаген отец и учител на нашия народ, светейки повече от слънцето с троичните си

зари, просвети безбройния народ, тънещ в мрака на невежеството. Кое място остана скрито от него и неосветено от стъпките му? Кое изкуство бе неизвестно за блажената му душа? Той разясни на всички народи разумно скритите тайни във формите на думите – на едни чрез писмена, а на други чрез учение. Божията благодат се изля в устата му и заради това бог го благослови навеки.

Но коя уста може да се предаде сладостта на неговото учение? Кой език ще може да разкаже подвизите, трудовете и добротата на неговия живот? Бог създаде тези уста по-светли от светлината, за да просвети помрачените от греховна измама. Неговият език изля сладостни и животворни слова. Пречистите му устни процъфтяха като цвят чрез премъдростта. Неговите пречестни пръсти създадоха духовни органи и ги украсиха със златозарни букви. Чрез тези богогласни уста се напоиха жадуващите за разум божи.

(Из Климент Охридски)

Упражнение 48

► **Образувайте отглаголни съществителни с наставка -не от следните глаголи:**

превеждам, преследвам, запазвам, чествувам, затвърдявам, покръствам, създавам.

Упражнение 49

► **Попълнете точките с подходящо отглаголно съществително от упражнението № 48:**

1. ... на България било извършено през времето на цар Борис.
2. По случай годишнината от ... на славянската азбука беше уредено всенародно ...
3. Християнството помогнало за ... царската власт.
4. Въпреки ... , на което беше подложен, Методий работи до края на живота си сред западните славяни.
5. Славянската писменост помогнала за ... на славяните от асимилация.
6. При ... на първите славянски книги помагали и учениците на Кирил и Методий.

Упражнение 50

► **Образувайте съчетания от думите в точки А и Б.**

Например: лист и рисуване – лист за рисуване.

А. лист, билет, печка, машина, молив, перо, ножче, сапун, вода, игла, кърпа;

Б. пиене, шиене, изтриване, пране, писане, пътуване, рисуване, готвене, отопление, бръснене, рязане.

Упражнение 51

Трансформирайте изреченията, като изразите отглаголните съществителни с глаголи.

Например: *Покръстването на българите е станало преди 1100 години. – Българите се покръстиха преди ...*

1. След завършването на образованието си Кирил останал на работа в училището, където се учил.
2. Създаването на славянската азбука станало през 855 година.
3. Новата религия помогнала за оформяването на българската народност.
4. Учениците на Кирил и Методий изиграли голяма роля за утвърждаването на славянската азбука.
5. След връщането си в България Климент работил в град Охрид.
6. Християнството помогнало за укрепването на международното положение на България.

ТОВА Е ИНТЕРЕСНО!

Калиопа

Едно от седемте свободни изкуства, риториката, се изобразява като млада жена, чиито дрехи са украсени с фигури. Те символизират средствата за убеждаване и украсяване на речта. Риториката се представя в скулптурни изображения на музата Калиопа, покровителка на епоса и ораторското изкуство. В нозете ѝ поставят Цицерон, един от най-големите оратори в историята на риторическата практика и един от авторите на текстове, свързани с ораторството.

Речник:

Годишнина	річниця
Измама	шахрайство
Детерминираност	зумовленість
Екип	команда

ЗАДЪЛБОЧАВАНЕ И СИСТЕМАТИЗАЦИЯ НА НАЙ-ВАЖНИТЕ ТЕМИ ПО МОРФОЛОГИЯ И ПРАВОПИС

§7. ИЗПОЛЗВАНЕ НА РАЗЛИЧНИ ПРЕД- СТАВКИ И НАСТАВКИ ЗА СЪСТАВЯНЕ НА ДУМИ, КОИТО СЕ ОТНАСЯТ КЪМ РАЗЛИЧНИ ЧАСТИ НА РЕЧТА

Упражнение 52

▶ Прочетете текста. Определете вида и стила на текста. Сформулирайте темата и основната мисъл.

Най-малката значеща част в състава на думата се нарича **морфема**.

Пръв е въвел в езикознанието понятието „морфема“ видният полски учен Ян Бодуен де-Куртене през 80-те години на 19-я век.

Сега терминът „морфема“ е един от основните термини в езикознанието и по-специално в морфологията. Според своите семантични особености и структурни функции морфемите биват няколко вида.

Корен – главна морфема в състава на думата, която се явява като основен носител на нейното лексикално значение.

Някои думи се състоят само от една морфема, т. е. само от корен, например: род, град, плот, път, стол и др. Този тип думи са с най-проста морфологична структура. Думи, които съдържат една и съща коренна морфема, се наричат сродни. Те образуват едно семантично гнездо.

Погрешно е да се мисли обаче, че всички сродни думи се образуват направо от общия корен. При словообразуването има последователност и йерархическа подчиненост. Например думата *воденичарски* (относит. прилагат., мн. ч.) не е образувана направо от корена *вод-* с едновременното прибавяне на морфемите *-ен, -ич, -ар, -ск, -и* а по следния начин:

същ. *вода(a)* + *-ен* – прилагат. *воден*,
прилагат. *воден* + *-ица* – съществ. *воденица*,
съществ. *водениц (а)* + *-ар* – съществ. *воденичар*,
съществ. *воденичар* + *-ск-* + оконч. *-и* – *воденичарски*.

Наставки и представки.

От словообразователно гледище думите могат да се разделят на две групи – непроизводни и производни. Непроизводни са тези, които на сегашния момент от развитието на езика ни се представят като първични, непроизведени от други думи. Такива са например: *град, дом, лед, мир, път, сив* и пр.

Производни пък са тези, които са образувани от други думи чрез прибавяне на различни словообразователни морфемии. Например: прилагателното *дървен* е производна дума, защото е получена от съществителното *дърво* чрез прибавяне на наставката *-ен*, т. е. *дърв(о) + -ен – дървен*; прилагателното име *буков* е производно, защото е получено от съществителното име *бук* чрез наставката *-ов*, т. е. *бук + ов – буков*; глаголят *пътувам* е произведен, защото е образуван от съществ. име *път* с наставката *-ува-*, и т. н.

Броят на производните думи във всеки език в сравнение с броя на непроизводните е много по-голям. Това се дължи на обстоятелството, че от различни корени или от различни основи с помощта на една словообразователна морфема могат да се образуват множество производни думи от определен тип. Например с помощта на морфемата-наставка *-тел* са образувани производните думи *учи-тел, роди-тел, носи-тел, дари-тел, буди-тел, гони-тел, просвети-тел, гада-тел, пода-тел, ласкател* и др.

Наставка – морфема, която се поставя след корена в непроизводни думи или след други морфемии, стоящи след корена в производни думи, за да образуват нови думи.

Понеже наставките служат обикновено за производство на нови думи, те са предимно елементи на словообразуването.

Макар и по-рядко, нови думи могат да се образуват и чрез прибавяне на морфемии пред корена на думата. В повечето случаи морфемите, които се поставят пред корена на дадена дума, не внасят съществена промяна в нейното лексикално значение, а променят само граматическото ѝ значение. Например глаголят *про-чета* е произведен и е получен от глагола *чета* чрез прибавка на морфемата *про-*, поставена пред корена *чет-*. При това производният глагол *про-чета* се отличава от производния глагол *чета* главно по това, че *про-чета* е от свършен вид, а *чета* е от несвършен вид.

Представка – морфема, която се поставя пред корена или пред други морфемии, стоящи пред корена.

Представките са елементи на словообразуването.

Едни от наставките се срещат в ограничен брой думи и не се използват вече за образуване на нови думи. Следователно, те са непроизводителни или непродуктивни. Такива наставки са например *-тай* в думи като *ра-тай, глаша-тай, хода-тай*; *-ун* в думи като *писк-ун, опек-ун*; *-ур* в думи като *мех-ур, сладур*; *-ух* в думи като *кож-ух, търб-ух*.

Други наставки обаче се срещат в много голям брой думи, като се използват и сега за образуване на нови думи. Следователно те и в настоящия момент от развоя на нашия език са продуктивни. Такива са например: *-ар* в думи като *зид-ар, врат-ар, градин-ар* и др.; *-ач* в думи като *глед-ач, нос-ач, вод-ач, паз-ач, маз-ач* и др.; *-лив* в думи като *чуп-лив, памет-лив, лъж-лив, сън-лив, завист-лив* и др.

Окончание – морфема, която се поставя в края на думите, за да се образуват различни форми от тях.

Окончанията са носители на граматическите значения на думите: род, число, падеж, време, наклонение и др.

С помощта на окончанията се образуват нови граматични форми и се изразяват различни граматични значения, например: *град* – *градове*.

Морфемата **-ове** не изменя лексикалното значение на *град*, а привнася само граматическо значение – „множественост“ на същото понятие или същия обект, означен с формата *град*. Формата *градове* означава неопределено множество от обектите, които се означават с формата *град*.

Следователно морфемата **-ове** е носител на граматическо значение „множествено число“. По същия начин с прибавка на тази морфема в края на думите *двор*, *клас*, *глас*, *плод* се образуват от тях съответни форми за множествено число: *двор-ове*, *клас-ове*, *глас-ове*, *плод-ове*.

В глаголните форми *чето-х*, *чето-хме*, *чето-хте*, *чето-ха* морфемите **-х**, **-хме**, **-хте**, **-ха** изразяват граматическите значения „минало свършено време“ и съответно „първо лице“, „единств. число“; „първо лице“, „множ. число“; „второ лице“, „множ. число“; „трето лице“, „множ. число“.

Определителен член. В съвременния български език съществува граматическа категория определеност. Това означава, че по граматически начин, чрез формата на имената, пълните притежателни местоимения и причастията може да се изразява определеност, познатост, известност на обектите, назовани със съществителни имена или словосъчетания от прилагателни, пълни притежателни местоимения и причастия със съществителни, например: *град* – *градът*, *града* [*градъ*]; *градове* – *градовете*; *гори* – *гората*; *гори* – *горите*; *село* – *селото*; *села* – *селата*; *голям* – *големият* [*големийът*], *големия* [*големийъ*]; *трети* – *третият* [*третийът*]; *пристигнал* – *пристигналият* [*пристигналияът*]; *добър човек* – *добрият човек* и пр.

За разлика от езици като гръцки, немски, френски, английски и др. определителният член в българския език е морфема, влизаща в състава на думата, а не отделна дума. Той обаче не е нито наставка, нито окончание, нито частица.

В съвременния български език определителният член е морфема, която стои в края на имена, пълни притежателни местоимения и причастия, като изразява определеност, известност, познатост на същината, назована със съществителното име или със словосъчетанието, в което влиза членуваното име, местоимение или причастие.

Съединителни морфемии. Особен вид са съединителните морфемии, изразявани в българския език с гласните **-о-**, **-е-**, **-и-**. Те не са носители на граматически значения, а изпълняват само структурна роля в строежа на сложни думи. Например: *вод-о-пад*, *грозд-о-бер*, *сен-о-кос*; *рък-о-писен*, *рус-о-кос*; *въгл-е-копач*, *зем-е-делец*, *душ-е-губец*, *пет-и-летка* и пр.

? Отговорете на въпросите:

1. Какво е това морфема?
2. На какви видове се делят морфемите според техните семантични особености и структурни функции?
3. Охарактеризирайте всички видове морфемии.
4. На какви групи се делят думите от словообразователно гледище?

Упражнение 53

► Посочете морфемите, от които са образувани дадените думи.

Мост, вещица, колар, мъже, шивач, гражданин, слушател, столове, ограда, ръка, село, задочник, разказвач, поляна, гориво, пещера, бран, закъснител, удобство, лале, око, възглавница, котел, ухо, сноп, картеница, крак, смяна, вар, доразглобяване, седянка, белина, шумак, напръстник, улица, Вазовград, всемогъщество, единомушие, радост, веселие, проблясък, приятност, бързината, героизъм, новолуние.

Особен, червена, вчерашен, лош, собствен, предприемчив, зелен, съгласен, разярен, сребролюбив, народнодемократичен, планински, ветроходен, старозагорски, дребнав, юнашки, празничен, подготвен.

Ходя, вдигам, слагам, чета, пише, внедрявам, напиша, прескачам, пристигаеме, пътувал, играели, смея се, вглеждам се, извирам, изнеса, забранявам, пренасям, протестирам, преполовявам, боядисвам, шия, измия, прочета, затворя, изнасям, проверявам, бърборя.

Всякога, никога, завчера, утре, някъде, бързо, вражески; който, когато, когото, тези, такива, аз, тебе, мене, вас, себе, го.

Упражнение 54

► Посочете корените и основите на дадените думи и определете кои от основите са непроизводни и кои са производни.

Вода, глава, градинарски, селянин, кралимарковски, красив, мълчаливец, ръченица, ечемик, боб, кожарски, мушица, масивен, рекичка, земя, земен, братченце, книжарница, докарвам, предвиждам, киселец, град, кичест, сол, кост, главатарски, кожухар, дом, домашен, домоуправител, книжарство, книговезница, късно, вали, рано, мъжествен, решимост, родолюбивост, седемгодишнина, петнайсетдневен.

Упражнение 55

► Посочете наставките и определете кои от тях са продуктивни и кои – непродуктивни.

Дар, пир, питие, жител, държава, работник, внушение, тържество, слон, пролет, председател, гордост, свидетел, печат, бит, сват, грях, слух, пожар, дан, светулка, невяста; интересен, слънчогледов,

гърбав, зеленикав, людски, български, дървен; греша, слушам, вървя, пея, живея, черня, жигосвам, полага, плета, валям, пия.

Упражнение 56

► В дадените думи посочете афиксите и определете кои от тях са лексикални (словообразователни) и кои – граматични (формообразователни).

Жена, жени, мъже, учител, учителка, чете, читател, четящ, четейки, чете, четат, четете, учителките, читателят, чети.

Млад, млада, млади, младеж, младежки, младежка, младенец, младенеца, младенчески, младенческите, младея, младеел, младей, младини, младоженец, младоженка, младоженски, младок, младши.

Стар, старей, старец, старица, старицата, старешки, стареел, старееха, старина, старини, старинен, старинност, старински, старобългарски, староверец, старовереците, старовецеца, старозаветен, старовременен, старовремешен, старовремски, стародавен, старозаветна, старозагорски, старолик, старомоден, старомодно, старомодността, старопечатен, старопиталището, старопланински, старост, старчески, старши, старшина, старшинство, старшията.

Упражнение 57

► Проследете кои от дадените думи имат общи словообразователни елементи.

Облак, говоря, обявление, разгласа, потекло, високоговорител, дошел, настъпателен, обсаждам, уважение, откъс, нагревател, договор, изглеждам, обява, разрешение, хвърчило, отговор, раздяла, население, облекло, тъмнина, засада, отмъщение, новина, говорител, провлак, настъпление, заговор, прибера, доверен, село, представителен, проговоря, предвидлив, предвидя, разглеждам, привлекателен, разумен, гребло, несговорен, неверник, предпочитание, търпеливост, влача (=влека), отговорник, обновявам, закъснение, гроздобер.

Упражнение 58

► Определете кои от дадените думи имат представка *о-* (*об-*) или *пре-* и кои нямат такава представка.

Обичам, обмислям, оглеждам, облекло, около, обръч, ориз, отивам, онзи, осем, овес, орехи, облак, обаждам, обаче, обед, обесвам, обект, обем, обещавам, обеща, обида, обиколя, обилен, обитавам, област, облекчавам, обоз, обор, обрив, обувка, овен, общо, огън, огъвам, ода, одеколон, окръг, огнище, омонимия.

Пресен, превод, прелест, преден, препис, предан, прение, предмет, преда, преди, предикат, прежда, президент, предлог, прекословие, премирам, премяна, препарат.

Упражнение 59

- Определете на какви значения са носители подчертаните еднакви афикси в различните думи – лексикални (словообразуващи) или граматични (формообразуващи).

Вода, села, два стола, обича, вчера, аномалия, атеизъм, взех си молива, видях наскоро Ивана, Светла дойде, зелена нива, учителя.

Дете, утре, книжле, мъже, теле, чете, Боре, ще каже, коте, добре, горе, ще дойдеш ли с мене, Петре, Елке.

Българи, върви, моми, чели, такси, ходи, червени, Черни връх, младежки жар; село, другарко, смело момче.

Упражнение 60

- От дадените думи образувайте други думи. Кои от получените думи се отнасят към други части на речта?

Век, нива, закъсня, птица, книжовен, погледам, прочета, дреха, кон, кола, богат, народ, страна, реч, плета, библиотека, лек (същ.), чужд, име, пея, почивам, гора, протестирам, вълна, седем, сестра, силен, сеяч, спя, покой, среща, стопанство, творя, филм, френски, кърпа, къща, лагер, лаком, ласкателност, лебед, мъгла, мълчалив, наблюдавам, готован, бяг, бряг, море, тичам, тетрадка, писалка, дом, утро, вечер, стрела, крия, крив, прозра, час, лист, гъст.

Упражнение 61

- Определете към кои части на речта принадлежат думите в дадените откъси. Характеризирайте ги откъм смислова (семантична), морфологична и синтактична страна.

А. Възседнал на Звезделин, Еньо пак отиваше към чифлика. Беше подир обед. Тъмни летни облаци играеха по небето, нейде далеч се носеше глух гръм. Отведнъж зароси и пак блесна слънце. Голям куршумен облак отсени слънцето, надвеси се над Еньова чифлик и се закачи на гората, която се тъмнееше в далечината. Скоро там се изви пълна писана дъга – чиста, ясна и близка. Двата ѝ краища се топяха в росните ливади и там трептяха златисти искри. Селото и цялото хълмисто поле, което оставаше зад Еньо, светеше обляно от слънцето. Цялата земя дишаше свежест и изглеждаше току-що родена.

(Из Елин Пелин)

Б. Бяха се изкачили на билото на планината и вървяха на запад. Започна да се развиделява. Изведнъж над главите им от единия край на небето до другия като че преминаха запалени стрели и върховете насреща пламнаха червено. Изгряваше слънце. Из долищата плувна мъгла като дим, по тревата заблестя роса. Планината разкриваше от двете им страни безкрайната си върволица от върхове, урви, сипеи и гори, а изостреният гръб на билото, по което вървяха,

беше издигнат в самото небе, наравно с белите облаци. И нищо друго не виждаха освен някоя подплашена сърна или някой орел, изпънал криле над дивите пропасти. Насреща им духаше лек вятър, изпълнен с дъх на билки.

(Из Й. Йовков)

Речник:	
Билки	<i>трави</i>
Потекло	<i>походження</i>

§8-9. ИМЕННАТА СИСТЕМА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК. ЗВАТЕЛНА ФОРМА НА СЪЩЕСТВИТЕЛНИТЕ ИМЕНА. УПОТРЕБА НА РАЗЛИЧНИТЕ ВИДОВЕ МЕСТОИМЕННИЯ

ПРИПОМНЕТЕ СИ!

ИМЕННАТА СИСТЕМА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Съществителните имена назовават явленията, които ни заобикалят, например лица, растения, животни, предмети, абстрактни понятия: дете, цвете, елен, маса, дълбочина, четене, щастие и др.

Съществителните имена се делят на **собствени** и **нарицателни**. Собствените имена назовават единични лица, животни или обекти: *Петър, Мария, Мечо, България, Рила*. Наричателните имена назовават група еднородни явления и едновременно конкретното явление: *маса, стол, куче, жена, мъж, трактор, цвете*.

Броими са съществителните имена, които имат форми за **единствено** и **множествено** число. **Неброимите** съществителни не изразяват морфологичната категория число. Към тях спадат такива, които имат форма само за единствено число: *щастие, обич, олио, злато* и такива, които имат форми само за множествено число: *клеци, гащи, очила, Алпи*.

Абстрактни се наричат съществителните имена, които назовават абстрактни понятия: *радост, мир, мисъл, демокрация*, а конкретни – които назовават конкретни обекти. От своя страна конкретните съществителни се делят на **одушевени** и **неодушевени**: *маса, стол, стая, цвете*. Одушевените съществителни могат да се класифицират като лица: *дете, момче, жена, Пенка* и като нелица: *куче, мравка, медуза, слон*.

Съществителните имена имат **членувани** и **нечленувани** форми за единствено и множествено число, **бройна** форма при съществителните от мъжки род, която се употребява след числителните бройни или местоименните наречия *колко, няколко, толкова* и звателна форма, която се употребява обикновено при одушевените съществителни от мъжки и женски род. Отделните съществителни имена нямат форми за род (могат да бъдат в един от трите рода) за разлика от прилагателните.

Прилагателните имена означават признак (качество или свойство) на явленията, означени със съществителните имена: *добър, щастлив, работлив, широк, сребърен, пясъчен, дълготраен*.

Прилагателните имена се делят на **качествени** и **относителни**.

Качествените прилагателни изразяват признаци (качества или свойства) на явленията. Могат да се степенуват: *хубав човек, най-хубавата жена, умен мъж, по-умно дете*.

Относителните прилагателни изразяват признаци (качества или свойства) на явленията по отношение към други явления. Те не се степенуват освен в преносна употреба.

Прилагателните имена имат членувани и нечленувани форми за мъжки, женски и среден род единствено и множествено число.

Числителните имена назовават числата или означават поредността на явленията.

Числителните **бройни** назовават числата. Имат членувана и нечленувана форма: *три – трите, шест – шестте, единадесет – единадесетте*. Нямат форми за род с изключение на числителните *един (една, едно)* и *два (две)*. Числителните бройни от *две* до *десет* имат мъжколична форма: *двама, трима, четирима* и т. н., която се използва в съвременния език предимно при числителните, назоваващи малки числа: *трима ученици*. Мъжколичните форми на числителните бройни се употребяват само със съществителни от мъжки род – лица, които са в множествено число, а не в бройна форма: *двама студенти, петима архитекти, двадесет и трима учители*. Числителните бройни от единадесет до деветнадесет, както и *двадесет, тридесет, четридесет, шестдесет* имат дублетни форми: *единадесет – единайсет, тридесет – трийсет*.

Числителните **редни** означават реда, последователността на явленията. Имат **членувани** и **нечленувани** форми за мъжки, женски и **среден род единствено и множествено число**.

ТОВА Е ИНТЕРЕСНО!

Продуктивни и често употребявани на съвременния етап на развитието на езика за формите на числителните имена от 2 до 6: *двама,*

трима, четирима, петима, шестима, а формите на числителните имена от 7 до 10 се възприемат като архаични.

Звателна форма на съществителните имена

Звателна форма на съществителните имена от мъжки род.

1. Съществителните имена от мъжки род, чиято неопределена форма за единствено число завършва на съгласен звук (без [к], [х], [ж], [ч], [ш], [ц]), образуват звателна форма [-е], например: *Борис – Борисе, Васил – Василе, Владимир – Владимире, Димитър – Димитре, Иван – Иване, Калин – Калине, Крум – Круме, Марин – Марине, Петър – Петре, Спас – Спасе, Стоян – Стояне, Филип – Филипе; бог – боже, брат – брате, войник – войниче и войнико, град – граде, друг(ар) – друже, народ – народе, сват – свате, син – сине, съпруг – съпруже, княз – княже, юнак – юначе и юнако.*

Изключения: *старец – старче, отец – отче.*

Гласният звук [-е], който стои в края на звателната форма, е отгласна степен на някогашния основен (тематичен) гласен [-о-].

Съществителни, които имат вметнат [ъ], в звателната форма го изпускат, например: *Петър – Петре, Димитър – Димитре.* Изпуска се също така [-е-] от наставката -ец, например: *старец – старче, отец – отче.*

2. Съществителните имена, чиято неопределена форма за единствено число завършва на [к], [х], [ж], [ч], [ш] [ц] или имат наставка -ин, образуват звателна форма с [-о], например: *работник – работнико, хлапак – хлапако, юнак – юнако (и юначе), войник – войнико (и войниче), простак – простако.*

3. Съществителни от старото -jo- склонение, чиято неопределена форма за единствено число сега завършва на [-й] или на исторически мек съгласен звук (освен [ж], [ч], [ш], [з], [ц]), образуват звателни форми, както в старобългарски език с -ю (в същност заменяйки стария, тематичен гласен [-о-] с [-у-]), например: *ратай – ратаю [ратай-у], славей – славею, учител – учителю, председател – председателю, другар – другарю, кон – коню* и др.

4. Съществителните имена *брат* и *син* освен редовните звателни форми *брате* и *сине* имат и дублетни форми *братко*, *синко* с гальовно-ласкателен стилистичен оттенък.

Съществителното *зет* има звателна форма *зетко*.

Звателна форма на съществителните имена от женски род.

1. Съществителните имена от женски род, чиято неопределена форма за единствено число завършва на -а, -я [-йа], [-а'], образуват звателна форма с -о. Например: *баба – бабо, гора – горо, душа – душо, земя [зем'а] – земьо [зем'о], змия [зми'а] – змийо.*

Звателните форми на съществителните собствени лични женски имена, завършващи в основната си форма на -а, -я, не се предпочитат в изискания книжовен стил. Те са добили вече оттенък на стилистична

непълноценност и грубоватост, поради което употребата им се ограничава в битово-разговорната реч, например: *Елена – Елено* (разг.) – *Елена!* (неутр.), *Мария – Марийо* (разг.) – *Мария!* (неутр.).

2. Народни съществителни собствени лични женски имена, като *Бона, Дона, Йона, Цона* и др., както и нарицателното име мома, образуват звателни форми с окончание *-е*, с което се заменя крайният гласен в общата форма на името. Например: *Бона – Боне, Дона – Доне, Йона – Йоне, Цона – Цоне, мома – моме* и др.

Съществителни имена, които нямат звателни форми.

В българския език нямат звателни форми:

1) всички съществителни в множествено число. Например: *градове, учители, работници, князе, братя* и пр.;

2) съществителните имена от среден род както в единствено, така и в множествено число. Например: *село, села, поле, поля, полета* и пр.;

3) съществителните имена от женски род (нарицателни и собствени), чиято неопределена форма в единствено число завършва на съгласен звук. Например: *пролет, есен* и пр.;

4) съществителните имена от мъжки род (собствени и нарицателни), чиято обща форма в единствено число завършва на *-ой, -а, -я, [-йа], -о, -е, -и*. Например: *Благой, Драгой, Радой, Станой, Никола, Драгия, Илия, Ботьо, Ваньо, Пеньо, Петко, Христо, Пешо, Гоце, Добри, Страти, Съби; баща, дядо, чичо, вуйчо, аташе* и пр.

УПОТРЕБА НА РАЗЛИЧНИТЕ ВИДОВЕ МЕСТОИМЕННИЯ

Семантично-граматична характеристика на местоимението

Местоимението е част на речта, с която може да се замести съществително, прилагателно или числително име или пък служи за посочване на различни обекти и техни признаци, а така също да се пита за тях.

Лексикалното значение на местоименията е твърде общо и неопределено. Тези от тях, които заместват съществителни, прилагателни и числителни имена, изразяват лексикалното значение на думата, вместо която са употребени. Следователно те нямат свое собствено лексикално значение в точния смисъл на думата, а изпълняват анафорична служба в речта, т. е. отправят съзнанието на възприемащия съобщението към имена на вече споменати или известни обекти. Например: „Левски имаше ръст среден, тънък и строен... *Той* беше като Тотя войвода голям песнопоец и не един път букаците на Стара планина са еквили от гласа му“ (ИВ). Във второто изречение местоимението *той* е употребено вместо съществителното собствено *Левски*. В дадения контекст местоимението *той* означава същото, което означава и съществителното име *Левски*. Във второто изречение е употребена и местоименната форма *му*, която замества предложното съчетание *на Левски* (гласа му=гласа на Левски).

В **граматично отношение** местоименията са твърде разнообразна категория думи. Една от най-важните черти на личните местоимения и на някои други местоимения е това, че те имат **падежни форми**, които имат жива употреба в съвременния ни език, докато имената са загубили падежната си флексия. Местоименията притежават също така граматическите категории **род** (освен личните местоимения за 1 и 2 лице), **число** и **лице** (само личните и притежателните).

Видове местоимения. Според значението си местоименията в българския език се делят на следните групи:

1. Лични местоимения: *аз, ти, той, тя, то, ние, вие, те* и пр.
2. Притежателни местоимения: *мой, твой, негов, наш, ваш* и пр.
3. Възвратни местоимения: *себе си, се, си, свой, своя, свое, свои*.
4. Показателни местоимения: *тая, този; оня, онзи, онези* и пр.
5. Въпросителни местоимения: *кой, коя, кое, какъв, чий* и пр.
6. Относителни местоимения: *който, която, което, какъвто* и пр.
7. Неопределителни местоимения: *някой, някакъв* и пр.
8. Отрицателни местоимения: *никой, никоя, никакъв* и пр.
9. Обобщителни местоимения: *всеки, всякой, всякакъв* и пр.

Упражнение 62

- 1. Извадете от текста съществителните, прилагателните, числителните имена. Направете семантично-граматична характеристика на тези думи. 2. Посочете местоименията в дадените откъси. Определете към коя група принадлежат.

А. Изведнъж другарят ми се обърна към мене и тайнствено някак подхвана:

– Да ти кажа ли аз, тебе едно като сто?

– Тук наблизо, в лозята, е колибата на белашенския поляк; я да свърнем при него ний... Ние ще се разположим в колибата, ще нагостим бае Донча с що имаме, а той ще ни посвири; той не се опира... Вярвай, няма да се каеш; ти не знаеш бае си Донча...

Аз за пръв път пътувах по тия места, а моят другар-спътник бе тъдешенец и добре ги познаваше. Наистина нему хрумна щастлива мисъл... А другарят ми все продължаваше да разправя като какъв чуден човек бил бае Дончо кавалджията, как на младо време бил овчар татъка негде по чепеларските помашки села.

Б. Тежко се провини старецът, не разбра с кого има работа, все от тая внедрена в казармата мисъл, че „учените” бъркат всичко, те мътят водата на хората с добри намерения, на началството.

И виж, какъв ред има в казармата!.. Но какво би могло да го провини? Той беше оръдие на ония, които идеха след тях, диво настървени като башибозуци, избиваха, когото срещнат, а когато нямаше кого, поваляха жени и деца... Старецът беше вързан между другите

и мълчеше – беше се укротил. Очакваше всеки момент да го отведат, но беше спокоен... Но така ли беше в същност? Имаше ли право да съди тия хора, щом като сам е в противния лагер, човек на преврата от юни и на „правовия ред“? Селото се затвори в себе си. Слухът за войската беше първият студен душ върху запалените и горди глави. Арестуваните също пазеха гробно мълчание – и без туй бяха ги забравили, не искаха да напомнят за себе си...

Мина вторият ден и втората нощ – никой не ги погледна, нито им донесе ядене. На третия ден стана ясно, че защитата на лъжавишката крепост намалява... Старият Червенски си спомни образа на своя син и му стана мило за него. Може би той беше прав, ония там са особени хора, господари, държат се като завоеватели.

А тия, хората на сина му, са досъщ от нашата черга...

(Из Л. Стоянов)

Упражнение 63

- **Посочете местоименията в стихотворението „Майце си“. Спрете вниманието си върху личните местоимения и по-специално върху техните формални и семантични особености.**

Ти ли си, мале, тъй жално пела,
ти ли си мене три годин клеела,
та скитник ходя злочестен ази
и срещам това, що душа мрази?

Бащино ли съм пропил имане,
тебе ли покрих с дълбоки рани,
та мойта младост, мале, зелена
съхне и вехне люто язвена?!

Весел ме гледат мили другари,
че с тях наедно и аз се смея,
но те не знаят, че аз веч тлея,
че мойта младост слана попари!

Отде да знаят? Приятел нямам,
да му разкрия що в душа тая;
кого аз любя и в какво вярвам -
мечти и мисли – от що страдая.

Освен теб, мале, никого нямам,
ти си за мене любов и вяра;
но тука вече не се надявам
тебе да любя: сърце догаря!

Много аз, мале, много мечтаех
щастие, слава да видим двама;
сила усещах – що не желаех?
Но за вси желби приготви яма!

Една сал клета, една остана:
в прегръдки твои мили да падна,
та туй сърце младо, таз душа страдна
да се оплачат тебе горкана...

Баща и сестра и братя мили
аз да прегърна искам без злоба,
пък тогаз нека измръзнат жили,
пък тогаз нека изгния в гроба!

(Христо Ботев)

Упражнение 64

- Посочете местоименията, употребени в дадения откъс, и обяснете значението им. Обяснете сравнително голямото количество местоимения в този откъс.

Но ний молим покорно нашите любими побратими да ни извинят, дето не бяхме толкоз деликатни да почувствуваме техните благородни и братски разположения към нас, защото ний, като българи и като народ с особен език, с особен характер, с особени народни обичаи и традиции, не отбираме от такивато отвратителни и неприродни за нас добрини, които вий и вашите идоли насила искате да ни направите. Извинете ни, братя, дето не щем да приемаме вашите учители, вашите пропагандисти, ваший език и вашата корона, защото сичко това, което благоизволявате да ни давате, не е българско, не е наше – то е чуждо, то е низко и подло за нас. Ний нямаме нужда от вашите пожертвувания, които не само че не ни привличат към вашето фалшиво братство, но правят ни още и да се гнусим от тях като от най-отвратителното нещо на този свят.

(Христо Ботев)

Упражнение 65

- Посочете кратките местоименни форми и определете: 1. Кои от тях са лични и кои — притежателни. 2. Кои са употребени енклитично и кои – проклитично. Проверете възможно ли е да бъдат заменени с дълги форми. Опитайте се да поставите кратките местоименни форми на други места.

Например: деца ми поднесоха цветя – деца поднесоха ми цветя.

Аз, Исай Дамов, вчера бях прицел на особено внимание: деца ми поднесоха цветя, агрономи и специалисти по селскостопанските науки ми ръкопляскаха, а други сто души – председатели, бригадири и работници – дълго се трупаха около мене и всеки ми задаваше по няколко въпроса, а аз им отговарях с общи думи и смутено се усмихвах.

После, когато тръгнах към колата, тоест когато се затътрих към нашата зелена „газка”, аз изведнъж усетих, че десният ми крак, поч-

ти мъртъв от две години, започна да оживява – и едва не изпуснах бастуна си от изненада.

Аз не го пуснах, но ме обля пот, сърцето ми лудо заби, сякаш бях изгълтал на един дъх десет дози валериан. Но се престорих, че нищо особено не съм усетил, дори седнах до шофьора по-тромаво от всеки друг път.

Аз нарочно оставих бастуна си в триколката.

– Милке – рекох ѝ, – нещо не ти ли прави впечатление?

Казах това с доста горчиви нотки в гласа си. Имаше дим в собата та ми лютеше силно на гърлото.

Тя ме погледна през рамо и продължи да си шета около огнището. Окачи едно бакърче на опушената верига и чак тогава се извърна, изглежда ме с ясните си очи и се засмя.

Упражнение 66

► **Посочете смисловите различия, характерни за възвратните местоимения в дадените откъси.**

1. Повика той при себе си тогава
Галиб ефенди, своя млад племенник
(когото бе поставил при халифа
като интимен писар и когото
тъкмеше да направи председател
на някое велико учреждение), –
повика го във своя къшк Хисарски...
– На теб аз гледам, драгий ми Галибе,
като на свой приемник.

(Стоян Михайловски)

2. В утрен час из прашний полски път
вихрен кон размята буйна грива –
млад юнак си в родний край отива.
Ах, къде е моят роден кът?

(Димчо Дебелянов)

3. Сън сънувах, ой нерадост,
опустяла младост,
сън сънувах, сън прокоба –
сънувах си гроба...

(Пейо Яворов)

4. Обикновено те пеят поотделно, всяка унесена в работата и в песента си (*Г. Караславов*).

5. Той беше се слял с образа на Вазовия герой, беше станал дързък в своите дребни службогонски амбиции, жалък и смешен в своите мечти за бъдещо обществено положение и благополучие (*Г. Караславов*).

6. Не бе виждал сина си от снощи и понякога си казваше: не беше ли той прав? (*Г. Караславов*).

7. Свраките се боричкаха и гонеха. Рибарят и щъркът заеха миналогодишните си места край реката (*Е. Станев*).

Упражнение 67

► **Определете семантичната същност на употребените местоимения. Отделете относителните местоимения и обърнете внимание на строежа им.**

1. Когато бях аз детенце
тихо, нежно, мило,
когато бях аз момченце
лудо, младо, живо,
кога стигнах на години,
кога станах дедо,
един беше моят баща,
едно бе ми чедо:
Свобода, свобода!

(*Любен Каравелов*)

2. Ах, тез песни и таз усмивка,
кой глас ще ми викне, запее?
Кървава да вдигна напивка,
от коя и любов немее,
пък тогаз и сам ще запея
що любя и за що милея!

(*Христо Ботев*)

3. На таз, която в нощи мълчаливи
кат призрак свят дохожда в моя кът
и нов живот ми в жилите разлива
и с райска сладост пълни ми духът!

На таз, коя вирее ми в сърцето
и кат звезда в тъмний мрак сияй,
и мойта лодка води сред морето
на щастъето към светлий хубав край!

(*Дилчо Дебелянов*)

Упражнение 68

► **Попълнете на празните места едно от двете местоимения.**

А. Себе си или мене си и пр.

1. Заявих им, че не искам нито грам за ... от тези плодове.
2. И докога ще продължаваш да твориш само за ... ?
3. Счетоводителката на завода мислеше само за ..., не се интересуваше от нищо друго.
4. Всички сме свикнали да се грижим повече за ..., отколкото за другите.
5. Самохвалците непрестанно говорят изключително за

Б. Свой или мой и пр.

1. И аз съм българин, и аз обичам ... България повече, отколкото ти ... Франция. 2. Никога не ще забравя ... добри приятели от университета. 3. Ние сме застанали тук, за да видим ... освободители отблизо. 4. Всички се разпръснахме от ... родно село. 5. Благодарим на ... учители за всичко – и за хубавото, и за лошото. 6. Ораторът завърши ... реч с възгласи за дружба и мир. 7. Той съобщаваше за ... успехи в работата; Иван съобщаваше за ... успехи в работата. 8. Студентите се готвят системно за ... изпити. 9. Жителите на градчето се готвеха да посрещнат тържествено ... чакани гости. 10. Детето повдигна ... хубави очи и мило се усмихна.

В. Ми или си.

1. Завчера едва не забравих да поздравя майка ... по случай нейния рожден ден. 2. Отидохме двама с брат ... да видим какво се е случило. 3. Взех чантата ... от гардероба и тръгнах за квартирата. 4. Предадохме набързо вещите ... и забързахме към гарата.

Г. Ти или си.

1. Ти кога видя другаря ... – вчера ли? 2. Ти ще дойдеш с майка ..., иначе няма да е хубаво. 3. Недей да мислиш, че с постъпката ... остави кой знае какво добро впечатление.

Упражнение 69

► **Посочете местоименията, употребени в падежни форми. Определете кои от тях са живи в българския книжовен език и кои – не.**

1. Чест томува, що над рало
гръб прегъва в жар и хлад,
със ръце си що подига
и извърта тежкий млат.

2. Срам тому, що глупо тужи,
лист прошепва, той немей!
Слава кой на правда служи,
кой се жертвува за ней!

(Петко Славейков)

3. И всекиму добро струва,
само знайте, за парата,
като човек — що да прави?
продава си и душата.

(Христо Ботев)

4. Аз бих желал да беше изплетен от мене тоя благоухаен венец от лъчезарни цветя, за да го сложа като царствен дар на безименницата, която обичам... Или да бяха ономува, комуто са – тия песни, – за да бъда техният критик.

(Пейо Яворов)

Упражнение 70

Посочете относителните местоимения в дадения откъс и обяснете как авторът е постигнал хумористичен ефект?

Побърканото Местоимение до такава степен се разлюти, щото четворица съседни трябваше да го хванат за ръцете и едва-едва го задържаха на мястото му.

– Не мога, не мога – викаше той, – дайте ми веднъж да го ударя, пуснете ме, моля ви се, само веднъж да го стоваря по главата; какво е туй събрание, която може да търпи един чилиак, което говори такива думи. Пуснете ме един юмрук да му изтърся, как смее той да говори за господата министрите, която той не е достоен да погледне, а камо ли да плещи думи, което са докачителни. Никой няма право да критикува почитаемото правителство, която е гордост за България. Долу-у-у!

(Алеко Константинов)

Упражнение 71

▶ Разделете се на три екипа. Първият екип да състави шест изречения със съществителни имена от мъжки род в звателна форма, вторият – шест изречения със съществителни имена от женски род в звателна форма, третият – шест изречения със съществителни, които не могат да образуват звателна форма.

Речник:	
Службогонски	<i>кар'єрний</i>
Дълготраен	<i>тривалий</i>

§10. СВОЕОБРАЗИЕ НА ГЛАГОЛНАТА СИСТЕМА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК. ИЗГОВОР И ПРАВОПИС

Упражнение 72

▶ Прочетете текста. Определете вида и стила на текста. Сформулирайте темата и основната мисъл.

Глаголът като част на речта означава действие (или състояние) като процес във времето. Действието е винаги отнесено към лице или предмет.

Затова не всяка дума, която означава действие или състояние, е глагол. Например *бяг* е съществително име, защото, макар да означава

действие, това действие не е свързано с лице, което го върши, нито пък е изразено времето на извършването на действието. Глагол е *бягам*, тъй като с тази дума означаваме действие, което се върши в сегашния момент от говорещото лице – с други думи, самата дума (или форма) *бягам* съдържа в себе си, освен значението на съответното действие, още и представа за действащото лице (*аз*) и за времето, когато се върши това действие (сега): *Бягам = Аз бягам сега*.

Лицето или предметът, към който е отнесено глаголното действие, се нарича „глаголно лице“. Най-често това лице върши глаголното действие. Глаголът чрез формата си изразява едновременно и глаголното действие, и глаголното лице чрез окончанието на глаголната форма. Така напр. *пеехме* като проста глаголна форма означава едновременно и действието *пее*не, и глаголното лице *ние пеехме*, и времето на протичането на действието *Снощи пеехме*. Значи формата *пеехме* чрез основата и окончанието си изразява действието 'пее'не от наша страна в минал момент'.

Глаголните форми съдържат в себе си и други граматически значения. Изобщо трябва да се изтъкне, че българският глагол е извънредно богат в граматико-морфологическо отношение и има много голям брой форми, различаващи се по граматическото си значение. Затова е широко известно образното определение на акад. Ал. Т.-Балан „Глаголът е слонът в царството на българската граматика“.

Извънредно големият брой лични глаголни форми се дължи на това, че глаголът като част на речта има много граматически значения, при пресичането и преплитането на които се образуват с помощта на граматически наставки и окончания прости и сложни глаголни форми. Всеки български глагол без изключение има стотици форми, чрез които се изразяват граматическите значения лице, число, род, време, вид, залог, наклонение.

Глаголът в българския език има три граматически лица, две числа, три рода, девет глаголни времена, два вида, два залога, четири наклонения.

ПРИПОМНЕТЕ СИ!

1. Морфологичната категория **лице** показва участниците в общуването – лицето, което говори, лицето, на което се говори, и лицето, за което се говори. Значенията на категорията са първо лице: *пиша, пишем*; второ лице: *пишеш, пишете* и трето лице: *пише, пишат*.

2. Морфологичната категория **число** изразява броя на явленията. Значението на категорията единствено и множествено число се проявява при глаголите: *пиша – пишат*.

3. Морфологичната категория **род** няма семантично съдържание, а само граматични функции, свързани със съгласуването. Значенията на категорията са **мъжки**, **женски** и **среден** род. Проявява се при неличните глаголни форми: *писал, писала, писало*.

4. Лексикално-граматичната категория **вид** изразява начина, по който протича действието. Значенията на категорията са **свършен вид** и **несвършен вид**. Глаголите от свършен и несвършен вид са различни думи, а не форми на един и същ глагол. Свършеният вид представя действието в неговата цялост: *бодна, клъвна, дам, зашия, заблестя, издебна, ида, заспя, купя, явя се, проплача, прочета, напиша*. Несвършеният вид представя действието в процеса на неговото протичане: *бода, клъва, давам, зашивам, заблестявам, дебна, отивам, спя, купувам, явявам се, плача, чета, пиша*.

5. Морфологичната категория **залог** показва дали вършителят на действието е активен. Значенията на категорията са деятелен залог (глаголната форма показва, че вършителят на действието е активен и съвпада с подлога в изречението) и страдателен залог (глаголната форма показва, че вършителят на действието е пасивен и не съвпада с подлога в изречението). Категорията се проявява при глаголите. В активен (деятелен) залог са всички глаголни форми, които не включват в състава си страдателно причастие: *чета, ще чета, бих чел*. Пасивният (страдателният) залог се образува само от преходни глаголи по два начина: от спомагателния глагол 'съм' и минало страдателно причастие на спрегаемия глагол: *четен е, ще бъде четена, беше четен*; от 'се' и глаголната форма в трето лице на спрегаемия глагол: *чете се, четат се, четяха се, ще се четат*.

6. Морфологичната категория **наклонение** изразява отношението на говорещото лице към глаголното действие. Значенията на категорията са изявително наклонение (изразява обективно отношение на говорещото лице към действието), повелително наклонение (действието е предстоящо да се извърши по волята на говорещото лице), условно наклонение (действието се представя като възможно при определени условия), преизказно наклонение (изразява вторично изказване по чужди думи, т. е. препредаване на изказване).

Преходните глаголи се свързват със задължително пояснение без предлог: *чета книга, ям ябълки, пиша писмо*. **Непреходните глаголи** или нямат задължителни пояснения, или се свързват със задължително пояснение посредством предлог: *благодарих на Стефан*.

Невъзвратните глаголи не съдържат възвратната частица 'се' или 'си': *мия, скачам, казвам*. При някои от тях (ако подлогът и някое от допълненията могат да се изразяват с одушевени имена) възвратно значение може да се изразява с възвратното лично местоимение: *мия се (себе си), казвам си (на себе си)*.

Възвратните глаголи не могат да се употребяват без възвратната частица 'се' или 'си' – възвратната частица е част от думата: *смея се, възобрязвам си, гордея се*.

Според завършека на основата на глагола в трето лице единствено число сегашно време се определят **три класа (спрежения)**:

I спрежение на *-е* (*чете, пише*);

II спрежение на *-и* (*говори, мисли*);

III спрежение на *-а* (*гледа, стреля*).

Броят на формите на даден глагол не се получават чрез просто събиране на тези числа, а отношенията са много по-сложни. Да вземем за пример един конкретен глагол – действието „решаване“ (на задачи) в нашия език се изразява с глагол от несвършен вид *решавам, решаваш* и т. н. и от глагол от свършен вид *реша, решиш* и т. н. Двата глагола имат абсолютно едно и също значение, значи по същество са форми на един и същ глагол, макар че се различават по спрежение. Всеки от тях има форми за три лица в двете числа и то в деветте глаголни времена на изявително наклонение. Нека си припомним само формите за първо лице единствено число от несвършен и свършен вид за всяко едно от деветте времена: сегашно време – *решавам* и *реша*, минало несвършено време – *решавах* и *решах*, минало свършено време – *решавах* и *реших*, бъдеще време – *ще решавам* и *ще реша*, минало неопределено време – *решавал съм* и *решил съм*, минало предварително време – *бях решавал* и *бях решил*, бъдеще предварително – *ще съм решавал* (или *ще бъда решавал*) и *ще съм решил* (или *ще бъда решил*), бъдеще в миналото – *щях да решавам* и *щях да реша*, бъдеще предварително в миналото – *щях да съм решавал* (или *щях да бъда решавал*) и *щях да съм решил* (или *щях да бъда решил*).

Простите глаголни времена сегашно, минало несвършено и минало свършено имат по шест форми (за три лица в ед. и мн. ч.), напр. в сегашно време от несвършен вид: *решавам, решаваш, решава, решаваме, решавате, решават*. Но сложните глаголни времена, които съдържат причастие, имат по дванайсет форми, защото в ед. ч. се различават и родови форми, напр. в минало предварително време от свършен вид: *бях решил, беше решил, беше решил; бях решила, беше решила, беше решила; бях решило, беше решило, беше решило; бяхме решили, бяхте решили, бяха решили*. Родови форми има и в страдателен залог, образуван с причастие, напр. *Въпросът е решен (беше решен, ще бъде решен). Задачата е решена. Уравнението е решено*. Няма обаче родови форми в другата разновидност на страдателния залог: *Въпросът се реши. Задачата се реши. Уравнението се реши*.

Особено много глаголни форми има при така нареченото „преизказно наклонение“ – когато говорещото лице не е било свидетел на действието, а го „преизказва“ по думите на друго лице. Например, ако сме видели Иван да решава задачи в стаята си, ще кажем: *Той решаваше задачи*, но ако за това ни е съобщило друго лице, ние сме длъжни вече да кажем *Той решавал задачи*. Ако пък имаме някакво съмнение в това или искаме да изразим някакво неодобрение, несъгласие, тогава ще използваме така нареченото „двойно преизказване“ – *Той бил решавал задачи...* Така също вместо бъдеще време *Той ще решава задачи* при преизказване на глаголното действие ще имаме сложни глаголни фор-

ми Той щял да решава задачи и засилена форма Той щял бил да решава задачи. Както се вижда, и тук има родови форми: Тя щяла да решава задачи. Тя щяла била да решава задачи.

ИЗГОВОР И ПРАВОПИС НА НЯКОИ ГЛАГОЛИ

1. Правило за писане на глаголните окончания на глаголите от II спрежение

Всички глаголи от II спрежение и няколко глагола от I спрежение в 1 л. ед.ч. и 3 л. мн. ч. сег. вр. се пишат с -я, -ят, например: *вървя – вървят; говоря – говорят; споря – спорят; каня – канят*. Мекият изговор на тези окончания е задължителен за книжовното произношение, т. е. трябва да се произнася например [върв'ъ], [върв'ът], а не [вървъ], [вървът].

2. Правило за правописа на -к-, -г- в корена на някои глаголи от I спрежение

Глаголите от I спрежение *сека, влека, тека, река, облека, мога* и образуваните от тях чрез представки производни глаголи със завършък на корена на -к или -г запазват тези съгласни във формите за I л. ед. ч. и 3 л. мн. ч. сег. вр.: *сека, секат, а не: сеча, сечат; облека, облекат, а не: облеча, облечат; река, рекат, а не: реча, речат; влека, влекат, а не: влеча, влечат; мога, могат, а не: можа, могат*.

3. Правило за глаголните окончания за 1. л. мн. ч. сегашно време на глаголите от I и II спрежение

Глаголите от I и II спрежение имат в 1. л. мн. ч. сегашно време окончание -м, например: *(ние) четем, пишем, говорим, спорим, а не: (ние) четеме, пишеме, говориме, спориме*.

4. Правило за правописа на сложните глаголи

Всички сложни думи, които не са съществителни, ако връзката между съставките им е подчинителна, т. е. ако едната съставка пояснява, уточнява другата, се пишат слято. Например, сложни глаголи: *водоснабдявам, ръкоистикам, ръкомахам, главозамайвам се, лъжесвидетелствам, контраатакувам*.

5. Правило за правописа на личните глаголни форми с частицата не

Частичката *не* се пише разделно, ако се свързва с лични глаголни форми и причастия в състава на сложни глаголни форми, например: *не мога, не исках, не ще видя, не съм, не знаел, не пишел, не се хранел, не ходил, не спал, не мислил, не пял; Той не ял, защото не бил гладен*.

? Отговорете на въпросите:

1. Какво означава глаголът като част на речта?
2. Дайте определение на понятието „глаголно лице“.
3. На какво се дължи извънредно големият брой лични глаголни форми в българския език?
4. Защо се смята, че българският глагол е извънредно богат в граматико-морфологично отношение?
5. Какви граматични категории има глаголът в българския език? Охарактеризирайте ги.

Упражнение 73

- В следните текстове ръзделете глаголите по значение и форма (*означаващи действие и означаващи състояние; преходни и непреходни; лични и безлични; обикновени и възвратни*).

1. Между Капошвар и Надканижа белият път минава сред тихи светли лесове. Стига да затворя за минутка очи, и спомените ме обгръщат отвсякъде и проникват дълбоко в мене като ранната пролетна влага: това е зелената щабна триоска, която лети като блатна птица над ниската млечна мъгла и бръмчи приятно с мотора си. Тихо е. Под преплетените клонци лежат гъсто здрач и влага, тихите зелени води на каналите едва пъплят. От клоните на върбите висят зелени мъхави волани и докосват леко водната повърхност. Безброй пеперуди, бели и жълти, като летящи цветни петънца от пейзажа се носят над ливадите, полепват по младите клонки и отново литват.

(Павел Вежинов)

2. Като се навечеряше, Клод смяташе грижливо с ръка остатъците и ги хвърляше в кофата. После лягаше. Докато заспи, прелистваше смачкания вестник, донесен в чантата с хляба и салама. Вестникът беше на Леон. Леон го прочиташе през обeда и после го даваше на Клод да се просвещава. Леон беше от другарите. Клод не беше от никои и всички тия борби му се виждаха изгубена работа. Той участвуваше в стачките, понеже всички участвуваха, пък и в стачките все пак има някакъв смисъл. Искаш десет франка повече и компанията, като се намери натясно, може да разтвори джоба си. Но другото беше изгубена работа. Ако нещо стане, ще стане и без Клод. Само че нищо нямаше да стане.

Навън, някъде в тъмното, часовникът на черквата избиваше десет. Шофьорът сгъваше вестника и загасяваше лампата.

(Борис Райнов)

Упражнение 74

- С помощта на кои наставки са образувани следните глаголи и към коя част на речта спадат изходните думи? Какви значения (граматически и лексикални) придава наставката на новообразувания глагол? Разделете дадените тук глаголи на групи според образуващата наставка. Към всяка група прибавете по няколко нови глагола и във връзка с това изтъкнете кои наставки са продуктивни и кои не са продуктивни. Окончанията на кои глаголи изискват мек изговор?

Милея, съпернича, цапардосам, седна, зеленея, завинтя, бело сам, тичкам, боядисам, развратнича, развратя, леденея, праща, летя, бляя, дълбая, лудувам, правя, складирам, пийна, излитам, драскотоя, сапунисам, осамотея, вредя, студентствувам, шифровам, продажни-

ча, червисам, заключвам, заключавам, давичкам, плагиатствувам, шамаросам, живуркам, овдовея, събувам, чертая, мотивирам, чумосам, тропна, тропкам, гноясам, пътувам, искам, плесенясам, марширувам, гранича, датирам, датувам, цитирам, цитувам, вървя.

Упражнение 75

► В приведените тук текстове определете лицето, числото, основната форма, спрежението на всички глаголи.

1. Остави облаче приоблачен балкан
и се изгуби, скри се в небесата.
То дълго там се ря. А в късна нощ на стан
се спусна, дето свари в тъмнината.

И стихна в кротък сън. Но щом го озари
на утро първата усмивка бледна,
мильони бисерни очици то откри
и сепнато наоколо погледна.

То гледа: стелят се безкрайни равнини,
околовръст пустиня го обгръща.
То гледа – и в тъга за родни планини
на бисер-сълзи цяло се превръща.

(Кирил Христов)

2. а) И без сърце сядам пак край огъня, който е почнал да прегаря
(Т. Г. Влайков).

б) Полето беше прегоряло вече, на много места се чернееха разорани стърнища (Г. Караславов).

в) Слънце пече – класове прегаря, вятър вее – едро жито рони
(Нар. песен).

г) Пак си прегорила гозбата.

Упражнение 76

► Определете залога на глаголите в следните откъси:

1. С тъпани и гайди момичетата изведоха „вай дудула“ чак до баирчето при ветрената мелница, от върха на която се съобщи радостната вест, и завиха лудо хоро по изсъхналата трева.

(Елин Пелин)

2. В черквата освен жени и старци друг никой не стъпяше. А кръчмите се пълнеха с отчаян и пъян народ. И там сред грозния шум се чуваха и греховни думи:

– Бог е милостив – молете му се!

(Елин Пелин)

Упражнение 77

► Определете времето, основната форма и вида на глаголите. Обърнете внимание на това, дали навсякъде чрез формите на минало свър-

шено време се изразяват последователно извършили се действия. Обяснете на какво се дължи откритото от вас различие.

1. Цяла нощ кобилите газиха из тревата, пръхтяха, пасоха. Призори небето на изток се зачерви, над полето плувна тънка синкава мъгла, като дим, тревата натежа и се намокри от росата.

(Й. Йовков).

2. Прегъна се Пейчо и излезе навън. Тръгна по каменните криви плочи, между които беше пораснала дребна пача трева. Мина покрай гроба на поп Петка, ала не протегна ръка, както правеше друг път, да наведе цъфналия люляк и да го помирише. Не вдигна очи към лястовичето гнездо под стряхата на камбанарията, където уморените птички се бяха вече прибрали и тихо жумоляха. Налегна го мъка. Къде ще се дене сега, като го изпъдят от черква? Цял живот той ходи подир поп Сава: носи му менчето, когато ръсеше, продава свещи на пангара, пя в черквата, додето си загуби гласа, вървя пред мъртвци и посреща кръщелничета. Колко шамари е изял от коравата десница на поп Сава! Вярно е, черквата почна да пустее. Криво му е на дяда попа. Но какво е виновен Пейчо.

(А. Каралийчев)

3. А болестта замори по-често и по-често.

Отникъде помощ, отникъде надежда. Сбъркаха се клетки сиромаси. Попът, доволен от печалбите по опела и водосвет и от победата над учителя, спокойно си седеше в кръчмата с чаша в ръка и бърбеше:

– Ей, хора, тая беда за вас е малко! Чумата, чумата ви се пада! Потънахте в грехове до шия, продадохте душата си на дявола, забравихте пост и пречест, пропихте се и разгневихте бога... Сега сърбайте каквото сте дробили!

(Елин Пелин)

4. Дядо Петър Брайнов женеше едничкия си син.

Денят мина в шум и веселба, както е ред останал; свиряха две гайди, бориха се борци от две села и до късна вечер пред двора се ви кръшно хоро. А сред двора стоеше простряна дълга трапеза. След вечеря всички дариха булката и се разотидоха.

(Г. Райчев)

Упражнение 78

► **Как се обяснява употребата на минало свършено време в следните текстове?**

1. ... па недей с тез дяволски престркувки
в робство кани моето сърце.

То е птичка, що се мъчно вдава –
днес е тука – утре отлетя:

но във всяка шубрака оставя
по една вълшебна песен тя...

(К. Христов)

2. – Повтори да чуя. Довърши си приказката.

– Дойде при мене, викам, и измъкна ножа си. Уби ме! – рекох си. Почнах да шепна молитвата си, но той само разряза вървите, с които ме бяха опасали около едно дърво.

(О. Василев)

Упражнение 79

► **Определете в следните откъси основната форма, лицето, числото, залога, вида и времето на всички глаголи:**

1. Сърненци ли ще съдите! – обади се Месечната.

– Ще ги съдим не, ами оттатък ще минем. Ще бягаме, догде ни паднат калпаците от главите. И на децата си ще оставим да ги съдят! Туй хора ли са? – Хайдутти.

(И. Йовков)

2. Ще накършат момчетата върбови клони,
ще накитят вратите, иконите
и обор, и хамбари, и плевня висока,
и кошара – за здраве на стоката.

А мъжете ще колят гергъовски курбани
и щом бият вечерня камбаните,
ще отидат жените с дискоси бели
да споходят пред празник умрелите.

Вечерта ще прекръстят децата заспали,
пред светията свещ ще запалят те
и ще легнат доволни, и сън ще сънуват,
и ще бъде той светло празнуване.

Че в зори свети Георги, ранил преди всички,
преди будните баби и птичките,
своя бял кон ще яхне, през плет и огради
ще прескочи, ще иде в ливадите,
ще се мерне в лозята, в горите ще викне,
ще обходи посевите никнали...

(Е. Багряна)

Упражнение 80

► **В приведените тук откъси определете основната форма, вида, времето и наклонението на глаголите.**

1. – А че защо те пъди?

– А че защо, защото съм плюл срещу слънцето.

– Не, ама какво казва, че си направил?

– Че какво казва, млад съм бил, немирен съм бил.

– Друго нещо казва ли?

– Де да го зная какво казва, ама разваля ми работата. Криво съм учел децата, не може да каже, че не зная, ами летял съм бил нещо във вярата, еретичествувал съм, учел съм хората да не постят и съм блажел през велики пости.

(*П. Р. Славейков*)

2. – Това не вярвам. Такова хубаво момиче...

– Да, хубаво! Виж, каква съм руса! Прекръстили ме Пшеничната, защото съм приличала на узрял клас и очите ми били като на котка. По нас не обичат русите хора.

(*Елин Пелин*)

3. Една сутрин, когато тръгваше на работа, хазайката го спря в коридора и му каза, че вечерта щяла да замине за няколко седмици в провинцията при дъщеря си. Дъщеря ѝ си имала бебе, трябвало да ѝ помага.

(*Св. Минков*)

4. Това стана причина да получа моментално втори и вече истински припадък, който ме избави от Матей Петров, защото ме откарали с линейка, в която нямало място за моя спасител.

(*В. Стършел*)

5. Заруменена, тя сложи менци до брега, изстъпи се над извора и се загледа в кръшната си снага, що трепна над водата, избистрена под кривата хралупа на върбата.

...Че тя порасла – мома вече станала! Леки къдри засенили лицето ѝ, под тънки вежди светнали модри очи, а шити пазви трептят – наистина мома! Тя се вслушва в подкършената песен на потока, в безмълвните думи на цветята, в тихите въздишки на перестите грани – досега тя нищо от тях не проумяваше.

(*П. Ю. Тодоров*)

Упражнение 81

Определете наклонението и времето на глаголите в следните текстове. Внимавайте повече при определяне на времето на формите, образувани с бил. Отбележете всички форми за засилено преизказване и обяснете какво се постига чрез употребата им.

1. Човек е, но е станал за смях на всички. Казват, че имал бил пари, да му опустеят парите, когато една риза като хората не туря на гърба си.

2. Ама право казваш, не е твърде с ума си и аз затуй съм турила Калмука да го следи. И какво съм му крива! Искал бил дъщеря ми. Добре, но тя не го иска, насила хубост не става.

3. – Знаци имаше! – каза дядо Гено, малко възгордян от хвалбата, и смръкна емфе. – Знаци имаше. Естеството дава знаци, стига само човек да ги види и да ги проумее.

– Аз не съм видяла нищо. Какви знаци е имало?

– А големите дъждове по Спасовден? Такъвиз дъждове бяха, че овчарите разправяха, че уж били видели една нощ да пада от облаци-те огнен змей. Ама хайде да оставим туй, може да е било змей, може да е било светкавица, а птичетата, птичетата, дето се появиха на другия ден! Колко много бяха, на облаци, на облаци, небето почерня.

(И. Йовков)

Речник:	
Преструвам се	<i>роблю вигляд</i>
Пъдя	<i>виганяю</i>

ТОВА Е ИНТЕРЕСНО!

Александър Стоянов Теодоров-Балан е български езиковед, литературен историк и библиограф, действителен член на Българската академия на науките, първият ректор на Софийския университет.

Балан е роден на 27 октомври 1859 г. в село Кубей, в семейството на сливенски бежанци, българи преселници, които първоначално живеят в Болград, а по-късно – и в Кубей.

Името Балан води началото си от „бял“, защото всички в семейството били светли хора. Брат е на генерал Георги Тодоров и на софийския кмет Мартин Тодоров.

Началното си образование той получава в Кубей, след това учи в гр. Комрат във „Высшее Бессарабско-болгарское Центральное училище“, после завършва Болградската класическа гимназия, наричана по онова време „Централно училище“. След изпитите през юли 1878 г. заминава за България. Работи една година като чиновник в съда, за да събере средства за пътуването си до Прага.

За пет години Балан получава отлично образование в Пражкия университет и завършва със защита на докторска дисертация. Той става първият чуждестранен студент, получил тук звание „Доктор на науките“ и първият българин, станал доктор на науките по славянска филология.

Когато се връща в България, той е един от първите седем университетски преподаватели, основатели на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Избран е за негов пръв ректор, по-късно е бил още два пъти ректор на Университета, два пъти декан на историко-филологическия факултет и многократен ръководител на катедрата по българска и славянска литература.

Въпреки строгия му и академичен вид, през последните години от живота си – заради големия авторитет, а и заради впечатляващото дълголетие, той се превръща за обществото в „Дядо Балан“.

Литературният историк Петър Динеков разказва, че този прякор му е даден заради: „...благостта, с която ни посрещаше, заради вниманието, с което ни изслушваше, заради подкрепата, която охотно ни оказваше. В своя дом той ни приемаше не като студенти, а като приятели и ние с радост разглеждахме научните и литературни новости...”

Научното наследство на акад. Балан се определя от 866 заглавия на книги, студии, статии и бележки, от които 310 са посветени на българския език. Основно място в научните му занимания заемат изследванията, посветени на граматическия строеж на българския език, особеностите на българската звукова система, борбата с чуждиците, обогатяването на езика с народни думи. Публикува изследвания и в областта на литературната история.

До края на живота си Балан не спира да е част от академичния живот, изнася лекции и беседи дори след като прескача 90-те години. Академикът доживява почти 100-годишна възраст и умира в столицата на 12 февруари 1959 година. Изключително плодотворният му живот ни завещава голямо по обем и ценно по съдържание творчество. Александър Теодоров-Балан не оставя нищо незавършено приживе и едва тогава напуска този свят.

Неговото име носят училища, станцията на метрото в София.

В село Кубей едното от училищата носи името на своя бележит съселанин. По време на международната научно-практическа конференция през 1999 г. в двора на училището беше тържествено открит паметникът, подарен от автора архитект Йордан Гаврилов от София.

§11. ПРАВОПИС НА ДУМИ, КОИТО СА РАЗЛИЧНИ ЧАСТИ НА РЕЧТА

ПРИПОМНЕТЕ СИ!

**ОТДЕЛНИ ПРАВОПИСНИ ПРАВИЛА, СВЪРЗАНИ С ПРАВИЛАТА
НА КНИЖОВНИЯ ЕЗИК**

Правила за писане на променливо я

Променливо я в книжовния език се нарича онова **я**, което в различни форми на една и съща дума или в сродни думи при определени условия се заменя с **е**.

Променливото я се пише (и изговаря) като я:

1. Когато е под ударение и се намира в края на думата: *смях, бял, дял, зрял, ням, грях, ляв, звяр*.
2. Когато е в средата на думата пред сричка с **а, о, у, ъ**: *вяра, дядо, рядък, мярка, сянка*.

Променливото я се пише (и изговаря) като е:

1. Когато е извън ударение: *смях – смеха; бял – белота; звяр – зверове; дядо – деди.*

2. Когато е под ударение, но е пред сричка с **е, и**: *ням – неми; мярка – мерки; зрял – зрели; вярна – верен; рядък – редки.*

3. Когато е под ударение, но е пред сричка с **ж, ч, ш, щ**: *бряг, но безбрежност; тягостен, но тежък; мляко, но млечност; пряк, но пречка; някой, но нещо.*

Правилата за променливото я не се спазват в следните по-важни случаи:

Пише се (и се произнася) я:

Под ударение в окончанията за първо и второ лице множествено число в минало свършено и минало несвършено време на глаголите от I и II спрежение, макар че следва сричка с **-е**: *видя – видяхме, видяхте; пях – пяхме, пяхте; лудея – лудяхме, лудяхте; горя – горяхме, горяхте, чета – четяхме, четяхте.*

При миналите причастия на глаголите от този тип действат правилата за променливо я (срв. напр. *видя – видял, видяла – видели; видян, видяна*).

Правило за писане на двойни съгласни

1. Ако краят на една морфема се записва със същата буква, с която започва следващата морфема, се получават двойни съгласни.

2. Писане на -дд-

Среща се при думи с представки **под-, пред-, над-** и корен, започващ с **д-**: *поддръжка, поддам се; преддверие; надделявам, наддавам.*

3. Писане на -зз-

Среща се при думи с представки **без-, въз-, из-, раз-** и корен, започващ със **з-**: *беззащитност, беззъб, беззаконие; въззелен; иззад, изземвам, раззеленен, раззина.*

4. Писане на -нн-

При изпадане на **-е-** във формите за ж. и ср. р. и в мн. ч. на думи със завършък **-нен** и в образуваните от тях сродни думи, например: *електронен – електронна; стенен – стенни; странен – странност, съвременен – съвременност.*

В някои глаголи от свършен вид, образувани с наставка **-н-**: *дрънна, звънна.*

5. Писане на -тт-

При прибавяне на членната форма **-та** към думи от ж. р., завършващи на **-т**, например: *мъдростта, пролетта, плътта, младостта, потта, гордостта.*

При прибавяне на членната форма за мн. ч. **-те** към числителни, завършващи на **-т**, например: *петте, шестте, деветте, десетте, единайсетте, дванайсетте, деветнайсетте.*

При думи, образувани с представка или предлог от и корен, започващ с *т-*, например: *оттласна се, оттенък, оттам*.

Правило за писане на групите *-ър-/-ръ-* и *-ъл-/-лъ-*

Пише се (и се произнася) *-ръ-, -лъ-*:

Когато думите са едносрични, например: *пръв, връх, връв, стрък, плъх, млък*. **Изключения:** *бърз, щърб, щърк, върл, вълк*.

Когато след съчетанията следват две и повече съгласни. Например: *кръпка, Връбница, тръпка, врътна, гълтна, пълнка, млъкна*.

Изключения: сложни думи с първа съставка *кръво-* (*кръвоносен, кръвоизлив, кръвообръщение, кръвотворен* и др.).

Пише се (и се произнася) *-ър-, -ъл-*:

Когато след съчетанията следва само една съгласна, например: *кърпя, върба, търпя, първи, гълтам, пълня, мълча*.

Пише се и се произнася *-ър-* по изключение още и в: *повърхност, повърхнинен, повърхнина, повърхностен; мъртва, мъртво, мъртви, мъртвец; църква*.

При глаголи от несв. вид на *-ва-*, образувани от свършени глаголи с *-ър-*, групите се запазват на местата си от изходните глаголи, т. е. правилото престава да действа, например: *избърша – избърсвам; претърся – претърсвам*.

Правилото за премятане на групите *-ър-/-ръ-* и *-ъл-/-лъ-* действа само при думи от домашен произход.

Правило за непостоянно *-ъ-*

Пише се *-ъ-* в последната сричка на думите, ако в други форми на същата дума или в сродни думи звукът изпада, например: *добър – добра, добро; малък – малки; плитък – плитки; ведър – ведрина; рекъл – рекла, рекли; отишъл – отишла, отишли; мисъл – мисли*.

Ако при промяна на формата звукът не изпада, се пише *-а-*, например: *кокал – кокала, кокали; казал – казала, казали*. **Изключения:** Пише се *-ъ-*, макар гласната да не изпада при промяна на формата, в следните думи: *камък, замък, пламък, свитък, мозък, слитък, данък, завършък, копър* (срв. *камъни, замъци, пламъци, свитъци, мозъци, слитъци, данъци, завършъци, копъра*).

Правило за бройната форма

След числителни и думите за количество *колко, няколко* съществителните от м. р. със завършък на съгласна, които не назовават лица, имат специална форма за мн. ч. с окончания *-а, -я*, наречена бройна форма, например: (*два и т. н. или няколко*) *щъркела, славея, билета, броя, сборника* (срв. *много: щъркели, славеи, билети, броеве, сборници*).

Съществителните от м. р., които назовават лица, нямат бройна форма, например: *25 ученици* (но не: *25 ученика*), *11 играчи* (но не: *11 играча*), срв. *Няколко приятели* (*юристи, футболисти*).

Правило за прилагателните и съществителните, образувани от думи от чужд произход със завършък на *-ея, -ия*

От думи от чужд произход със завършък на **-ея**, **-ия** се образуват прилагателни и съществителни с **-еа-**, **-иа-** в средисловието, например: *идея – идеален, идеалист; Италия – италиански, италианец; индустрия – индустриален, индустриалец*. По същия начин се пишат и други думи от чужд произход като *социален, официален, юлиански, грегориански* и др.

Изключение: *християнин, християнски*.

Правила за писане на членуваните форми за мъжки род единствено число

Членната форма при имената от м. р. ед. ч. има два варианта: **твърд** и **мек**.

В зависимост от службата си в изречението формите за м. р. ед. ч. могат да се членуват с пълен и с кратък член.

Твърдият вариант на членната форма за м. р. ед. ч. е **-ът** за пълен член и **-а** за кратък член.

Мекият вариант на членната форма за м. р. ед. ч. е **-ят** за пълен член и **-я** за кратък член.

Правила за писане на мекия вариант на членната форма **-я(т)** за м. р. ед. ч.

Членната форма **-я(т)** се пише при съществителните, образувани със суфикс **-тел**, например: *председателя(т), преподавателя(т), служителя(т), строителя(т), съединителя(т)*.

Съществителните, за които завършъкът **-тел** не е наставка, се членуват с твърдия вариант **-ът** или **-а** на членната форма, например: *мотел – мотелът, мотела; хотел – хотелът, хотела; петел – петелът, петела*.

Членната форма **-я(т)** се пише при съществителните за лица от мъжки пол, образувани с наставка **-ар**, **-яр**, например: *вратаря(т), лекаря(т), секретаря(т), овчаря(т), юбиляря(т)*.

Съществителните на **-ар**, за които завършъкът не е наставка или не означават лица от мъжки пол, се членуват с твърдия вариант на членната форма, например: *буквар – букварът, буквара; олтар – олтарът, олтара; катинар – катинарът, катинара; светофар – светофарът, светофара; бързовар – бързоварът, бързовара*.

Членната форма **-я(т)** се пише при всички съществителни, които в м. р. ед. ч. завършват на **-й**, например: *рай – рая(т), пай – пая(т), кравай – кравая(т), порой – пороя(т), завой – завоят, бързей – бързоят, край – края(т)*.

Членната форма **-я(т)** се пише при всички прилагателни в м. р. ед. ч., например: *нов – новия(т), готов – готовия(т), работлив – работливия(т), мирен – мирния(т)*.

Членната форма **-я(т)** се пише при още 10 думи: *път, ден, сън, кон, огън, цар, крал, нокът, лакът, зет*.

Правила за писане на пълен и кратък член

Пълният член във вариантите му -ът, -ят се пише при формите за м. р. ед. ч., които завършват на съгласна, в следните случаи:

Когато в изречението е възможна замяната на членуваната дума с **той**. Тази замяна означава, че думата е подлог в изречението, например: *Законът е еднакъв за всички.* = *Той е еднакъв за всички.*

Когато в изречението е възможна замяната на цялото словосъчетание, в което участва членуваната дума, с **той**. Тази замяна означава, че думата е съгласувано определение или приложение към подлога в изречението, например: *Добрият приятел в нужда се познава.* = *Той в нужда се познава.*

Когато членуваната дума се свързва с глаголите **съм, оказвам се, изглеждам, ставам** (в значението 'превръщам се в'), например: *Сашо е най-добрият ни шахматист в класа. Ти се оказа най-големият мошеник на света! Аз ли ти изглеждам най-умореният от всички? Юрий Гагарин стана първият човек, полетял в Космоса.*

Краткият член във вариантите му -а, -я се пише при формите за м. р. ед. ч. в следните случаи:

Когато в изречението е възможна замяната на членуваната форма с **него (го)**. Тази замяна означава, че думата не е подлог в изречението, например: *Оставете човека на мира!* – *Оставете го на мира!* *Всичко това тук е оставено от непознатия.* = *Всичко това тук е оставено от него.*

Когато в изречението е възможна замяната на цялото словосъчетание, в което участва членуваната дума, с **него (го)**. Тази замяна означава, че думата не е съгласувано определение или приложение към подлога в изречението, например: *Харесва ми приказката за храбрив оловен войник.* – *Харесва ми приказката за него.*

Когато членуваната форма е прякор или прозвище, например: *Майстора е един от най-българските художници. Апостола е мерило за нравственост. Моканина е събрал много мъка в душата си.*

Правило за употреба и писане на възвратното притежателно местоимение

Возвратното притежателно местоимение има две форми: пълна – **свой (своя, свое, свои)** и кратка – **си**. Тяхната употреба е задължителна в писмен текст, когато е необходимо да се означа, че нещо е притежание на подлога в изречението, а подлогът в изречението не е нито говорещият, нито слушащият, например: *На своя рожден ден актьорът покани близо 4000 гости. Тези птици отглеждат малките си в добре укрепени гнезда.*

Правопис на сложните съществителни

Правописът на сложните съществителни има по-различни правила от правописа на останалите части на речта. Това налага отделното му разглеждане. Писането на сложните съществителни зависи от две условия:

от типа на връзката – подчинителна или съчинителна – между съставките;

от това, каква основа – главна или подчинена, е първа съставка на думата.

Слято писане на сложните съществителни

Слято се пишат сложните съществителни, ако: връзката между съставките им е подчинителна и на първо място в думата е подчинената основа.

Например:

твърдоглавие – твърда глава; каква глава? – твърда;

пълнолуние – пълна луна; каква луна? – пълна;

ръкомахане – махам с ръка; как (с какво) махам? – с ръка.

Слято се пишат и сложните съществителни, чиято първа съставка е глагол в повелителна форма, например: *развейпрах, стърчиопашка, прескочикобила, лапнишаран, бутникъща, нехранимайко, ритнитопка, скубисвекърва, губивреме.*

Полуслято писане на сложните съществителни

Полуслято се пишат сложните съществителни в следните случаи:

Ако връзката между съставките е съчинителна, т. е. между тях може да се постави съюзът **и**, например:

покупко-продажба – покупка и продажба

зидаро-мазачество – зидарство и мазачество.

Ако връзката между съставките е подчинителна и на първо място в думата е главната основа, например:

майстор-зидар – майстор, който е зидар; какъв майстор? – зидар;

магистър-фармацевт – магистър по фармация; магистър по какво? – по фармация;

заместник-министър – заместник на министъра; заместник на кого? – на министъра.

Ако връзката между съставките е подчинителна и едната или и двете основи са изписани съкратено, например: *зам.-министър, чл.-кор. (= член-кореспондент), инж.-химик, ас.-режисьор.*

Правопис на сложните думи, които не са съществителни имена

Слято писане

Всички сложни думи, които не са съществителни, се пишат слято, ако връзката между съставките им е подчинителна, т. е. ако едната съставка пояснява, уточнява другата, например:

Сложни прилагателни:

Източноевропейски – Източна Европа

външнополитически – външна политика

беломорски – Бяло море

министърпредседателски – министър-председател

източноправославен – източно православие

Сложни глаголи: водоснабдявам, ръкостискам, ръкомахам, главозамайвам се, лъжесвидетелствам, контраатакувам.

Сложни наречия: наново, нанякъде, отсега, нататък, натясно, напред, встрани, изотзад, затова, оттук, оттам, наопаки, привечер, до-вечера, насън, наяве, наизуст, начело.

Сложни предлози: предвид, според, откъм, отсам, извън, помежду, заради, покрай, открай, въпреки.

Сложни съюзи: докато, отколкото, доколкото, докогато, докъдето, откак, накъдето, докогато.

Частници

Частицата **не** за отрицание се пише слято:

Когато с нейна помощ се образуват антоними на съществуващи в езика съществителни, прилагателни, наречия, причастия, например: *нешастие – щастие; неподкупност – подкупност; неотстъпчив – отстъпчив; незнаещ – знаещ; непризнат – признат; неопитност – опитност; неохота – охота; неняколко – няколко; неугаснал – угаснал; недвижим – движим (имот).*

Когато в езика не съществува дума без частицата **не**, например: *невеща – няма дума вежа; нехранимайко – няма дума хранимайко; нелеп – няма дума леп; неизбежен – няма дума избежен.*

Полуслято писание

Всички сложни думи, които не са съществителни, се пишат полуслято, ако връзката между основите им е съчинителна, т. е. ако между съставките може да се вмъкне съюзът **и**.

Прилагателни имена

синьо-бял (флаг) – флаг от син и бял цвят; българо-немски (симпозиум) – симпозиум с участието на българи и немци; литературно-музикална (програма) – програма с литературни и музикални изпълнения; бръснаро-фризьорски (салон) – салон за бръснарски и фризьорски услуги.

Числителни имена

Полуслято се пишат сложните думи за изразяване на приблизителност, в които поне една от съставките е числително име, например: *десет-двайсет, сто-двеста, седем-осем, минута-две, ден-два, седмица-две, месец-два, година-две.*

Наречия

Полуслято се пишат сложните наречия за изразяване на неопределеност или усилване, например: *горе-долу, напред-назад, нагоре-надолу, чат-пат, тук-там, едва-едва, отгоре-отгоре, надве-натри.*

Междуметия

пуф-паф, хър-мър, цър-пър, тик-так, дрън-дрън, бум-бум, цап-царап, тупур-тупур, цигу-мигу, шушу-мушу, ха-ха, хи-хи.

Местоимения

Местоименията, образувани с частиците **еди-**, **годе**, **що-**, се пишат

полуслято, например: *що-годе, еди-кога, еди-какъв, еди-как, еди-къде, еди-що, кой-годе, какъв-годе, какво-годе, кой-що, що-годе.*

Частици

Частиците **по-** и **най-** за образуване на сравнителна и превъзходна степен на прилагателни и наречия се пишат полуслято, например: *по-голям, по-смешен, по-интересен, най-смел, най-благороден, най-чист.*

Разделно писание

Разделно се пишат съставните думи. Тук се отнасят:

Числителните имена, свързани със съюз **и** между съставките, например: *сто и единайсет, трийсет и девет, триста и пет, хиляда и триста, петстотин двама и две, двама и четвърти, петдесет и шести, сто и първи.*

Съставните съюзи, например: *за да, освен ако, макар че, макар да, но ако, без да, тъй като, след като, щом като, тъй като, а пък.*

Сложните названия на селища, например: *Капитан Андреево, Отец Паисиево, Граф Игнатиево, Генерал Тошево, Панайот Хитово, Тодор Икономово.*

Сложните съществителни с първа съставка инициално съкращение, например: *ЕСГРАОН данни, НАТО генерал, МВР шеф, СДС депутат, FM сигнал, US долар, HIV инфекция.*

Сложни прилагателни с първа съставка съставно числително, изписано с думи, например: *трийсет и две годишен (но: 32-годишен), сто и двама метра (но: 120-метра), осемдесет и пет килограма (но: 85-килограма).*

Трета основа, добавена пред сложно съществително с полуслято писане, например: *заместник министър-председател.*

Съставните названия на някои научни степени, армейски звания и длъжности например: *старши научен сътрудник (срв. старши научният сътрудник), старши лейтенант (срв. старши лейтенантът), младши лейтенант (срв. младши лейтенантът), завеждащ отделение (срв. завеждащ отделението).*

Частиците **по** и **най** при глаголи, съществителни и адвербиални изрази. (В тези случаи те се изписват с ударение ('), за да се разграничат от предлога **по**, например: *по обичам, по предпочитам, по не искам, по човек, по артист, по за света, най на хубаво.*

Частицата **не**, ако се свързва:

С лични глаголни форми и причастия в състава на сложни глаголни форми, например: *не мога, не исках, не ще видя, не съм, не знаел, не пишел, не се хранел, не ходил, не спал, не мислил, не пял; Той не ял, защото не бил гладен.*

Когато причастията са употребени като прилагателни, **не** се пишело: *Той излезе неял.*

С деепричастия, например: *не смеейки, не докосвайки, не търсейки.*

В състава на изречения с противопоставителни съюзи. В тези случаи отрицателната частица **не** не служи за образуване на дума с противоположно значение, например: *Чух не мощен и силен глас, а слаб и отчаян стон.*

? Отговорете на въпросите:

1. Кое **я** се смята за променливо?
2. Кога променливото **я** се пише (и изговаря) като **я**?
3. Кога променливото **я** се пише (и изговаря) като **е**?
4. В кои случаи правилата за променливото **я** не се спазват?
5. Сформулирайте основните правила за писане на двойни съгласни.
6. Сформулирайте основните правила за писане на групите *-ър- / -ръ-* и *-ъл- / -лъ-*.
7. Назовете правилото за непостоянно *-ъ-*.
8. Назовете правилото за бройната форма на съществителните имена.
9. Как се образуват прилагателните и съществителните от думи от чужд произход със завършък на *-ея, -ия*?
10. Как се пишат членуваните форми на съществителните за мъжки род единствено число?
11. Обяснете правилото за употреба и писане на възвратното притежателно местоимение.
12. Назовете нормите на правописа на сложните съществителни.
13. Сформулирайте нормите на правописа на сложните думи, които не са съществителни имена.

Упражнение 82

- Разделете се на два отбора. Отбор № 1 има за задача да подбере от долупосочените думи онези, в които трябва да пишем едно **Н**. Отбор № 2 има за задача да открие думите, които се пишат с двойно **Н**:

фи...а, племе...ик, тле...и, стра...а, име...ица, операцио...а, свеще...ик, писме...ост, це...ост, особе...о, обикнове...и, мигнове...о, съвърше...о, блаже...и.

Упражнение 83

- Членувайте думите. Извадете в отделна колонка думите с двойно **т** (*тт*):

папрат, злост, пустош, дванадесет, немощ, околност, площ, петдесет, кост, съвест, плод, мъдрост, мъст, двадесет, вест, вещ, единадесет, радост, плът, пот, чест, особеност.

Упражнение 84

- Препишете текста, като употребите подходящата форма на думата в скобите.

През нощта вилняха силни (вятър), но на сутринта бурята утихна. (Цял) път беше отрупан в (снежен) преспи. На комините (сняг) бе направил (бял) калпаци. Когато стигнахме до пързалката, чухме (голям) врява. (Летен) игри бяха заменени от (полудял) в надпревара шейни. От (бряг) на езерото се спускаха любителите на зимните кънки. Детските (смях) огласяха всичко наоколо.

Упражнение 85

► Препишете думите в тетрадката, като попълните с Я или Е:

хл...бове, св...тостта, мл...ко, пр...сно, вл...зли, д...сно, кр...скам, опр...снявам, сто...хме, кр...сна, изр...звам, д...сница, зр...лостта, зр...л, вл...зъл, б...лота, в...рност.

Упражнение 86

► 1. Къде има грешно изписана дума?

А) глъч;	Б) дълг;	
В) млък;	Г) гърк;	Д) жлъч.

2. Къде има грешно изписана дума?

А) пълна – плънка;	Б) кълвач – кълвна;
В) зърно – зрънце;	Г) кълбо – кълбце;
Д) скръб – скръбна.	

3. В кой от редовете има грешно изписана дума?

А) смъртоносен;	Б) гърмогласен;
В) стълбовиден;	Г) твърдоглав;
Д) свръхнатегнат.	

Упражнение 87

► Попълнете празните места с правилната форма на думите.

Бройна или обикновена форма:

Вазов, Елин Пелин и Йовков са тримата ... (майстор) на разказа в българската литература.

Трима ... (санитар) помагат на двамата ... (хирург).

Спомените на тримата ... (участници) в разговора бяха интересни за толкова ... (слушател).

Трима ... (лекар) прегледаха десетки ... (пациент) през деня.

Десетки ... (камион) бяха натоварени от няколко ... (работник) в базата.

Шест ... (стол) стояха празни, затова двамата ... (служител) ги прибраха.

И трите ... (депозит) на мъжа бяха гарантирани според двамата ... (инспектор).

Упражнение 88

► Попълнете празните места, като изберете необходимите форми за изразяване на учтивост:

1. Госпожо, Вие сте чаровн... .
2. Навярно сте прочел.. моето писмо.
3. Вие сте великодушн... .
4. Вие погрешно сте разбрал... моите думи.
5. Вие сте толкова мил..., госпожо!

Упражнение 89

- Посочете кои от съществителните имена са членувани и определете факторите, обусловили наличието на граматичната категория определеност при тях.

Бяха горещи и задушни дни и слънцето хвърляше върху пожълтелите полета тропически жар и ослепителен блясък. По прашното и нажежено шосе войниците вървяха изнемощели, приведени под своя товар, почернели и прашни, с болезнени и трескави очи, в които сякаш стоеше една неизменна молба за почивка, за сянка и за вода. Все пак колената се движеха бавно, но твърдо и стегнато, с това безропотно търпение и с тая почти трогателна упоритост, които, покрай подвизите на бойните полета, бяха създали и друг, едва ли не по-голям и по-удивителен – подвига на едно безкрайно мъченичество.

Едва в Рупелското дефиле върху нас полъхна облекчителната и ведра прохлада, която идеше от Струма. Ние минавахме по големия железен мост и под нас шумеше реката, многоводна и широка. От двете ѝ страни, отвесно и право нагоре, подобно на исполински стени, се издигаха стръмни планински урви, изпъстрени със синкави сипеи и тъмна гора. На другия бряг спряхме и се обърнахме назад. Далеч някъде в посоката, откъдето идеше Струма, в чистия и лазурен фон на небето, като че нарязано и включено в рамка между стръмните стени на прохода, далеч на север, като загадъчно странно видение, издигаше се самотна и висока планина, покрита още със сняг, сякаш цяла изваяна от чист и девствен мрамор. Върху нея блестяха брилянтните искри на слънцето, обграждаше я отвсякъде нежната синина на небето. Това беше Пирин...

(Из Й. Йовков)

Упражнение 90

- Редактирайте изреченията. Кой вид възвратни местоимения ще използвате?

1. Патриотите обичат тяхната родина.
2. Знаеш твоите задължения.
3. Старецът знаеше неговата си сила.
4. Ние виждаме нашите слабости.
5. Вярваш ли в твоите възможности?

6. Заехме нашите места.
7. Кой каквото прави, на него си го прави.
8. Човек на него си всичко прощава. 9. Той се гордее с неговите си успехи.

Упражнение 91

▶ В кое от изреченията има възвратно местоимение, което не е като останалите?

1. Той го остави да прави каквото си ще, затвори кафенето и си отиде вкъщи.
2. Нека заведе мъжа си на болницата.
3. Той се усмихна и леко поклащаше глава, като че броеше кръпките или като че си спомняше нещо.
4. Той застана точно по средата на мегданя пред кафенето и там взе да си приготвя легло.

Упражнение 92

▶ Съставете изречения с долупосочените сложни съществителни имена. Обяснете правописа на тези думи.

Пълнолуние, ръкомахане, губивреме, старт-финал, касиер-счетоводител, кандидат-депутат, инж.-химик.

Упражнение 93

Съставете изречения с долупосочените сложни думи, които не са съществителни имена. Обяснете правописа на тези думи.

Млекопреработващ, съдебномедицински, наопаки, натясно, покрай, лъжесвидетелствам, помежду, докогато, доколкото.

Речник:	
Мегдан	<i>майдан</i>
Пързалка	<i>ковзанка</i>

§12-13. ВИДОВЕ СЛОЖНИ ИЗРЕЧЕНИЯ. СЛОЖНО СЪЧИНЕНИ И СЛОЖНО СЪСТАВНИ ИЗРЕЧЕНИЯ. ВИДОВЕ СЛОЖНО СЪЧИНЕНИ И СЛОЖНО СЪСТАВНИ ИЗРЕЧЕНИЯ. СЛОЖНО СМЕСЕНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

СЛОЖНО ИЗРЕЧЕНИЕ

Сложното изречение съдържа две или повече сказуеми, т. е. повече от едно просто изречение.

Според състава си сложните изречения се делят на: сложни съчинени, сложни съставни и сложни смесени.

Сложно съчинено изречение.

Сложно изречение, в чийто състав отделните прости изречения запазват своята относителна самостоятелност на синтактично равноправни части: *„Особено силно е това чувство у майката, дано за вечни времена се запазва магията на сътворението на човека и нека той да бъде благословен“* (Й. Радичков).

Сложните съчинени изречения се делят на: сложни съчинени съединителни, сложни съчинени разделителни, сложни съчинени противоположни, сложни съчинени разнородни.

Отделните прости изречения в състава на сложно съчиненото изречение се свързват със съчинителни връзки, които са съюзни или безсъюзни.

Сложно съчинено съединително изречение

Сложно съчинено изречение, чиито съставлящи прости изречения се отличават с едновременност или последователност на явленията, които разкриват.

За връзка между отделните прости изречения служат следните съюзи: *и, и-и, та, па, не само – но и, така също, нито – нито*: *„Не сме народ и няма да бъдем“* (Хр. Ботев); *„И птичи гласове пееха, и агънца блееха, и реки шуртяха, и всичко оглашаваше гората“* (Ив. Вазов); *Нито ми се говори, нито ми се пее*.

В сложното съчинено съединително изречение съществуват два вида връзки:

а) съюзна – осъществява се чрез съединителните съюзи, посочени по-горе;

б) безсъюзна – реализира се с помощта на интонацията: *Светла учи, напредва, израства*.

Сложно съчинено разделително изречение

Сложно изречение, в състава на което отделните прости изречения са свързани с разделителни съюзи, чрез които се изразява последователната смяна на действия или изреждане: *Дали да отида на море, или да поема към планината?; Хем се смее, хем плаче.*

Простите изречения в състава на сложните съчинени разделителни изречения се свързват със следните разделителни съюзи: *било – било, дали – или, или – или, хем – хем.*

Сложно съчинено противоположно изречение

Сложно съчинено изречение, което обикновено се състои от две прости изречения, от които второто се противопоставя по смисъл на първото или по нещо двете изречения се отличават помежду си: *„Лежи юнакът, а на небето /слънцето спряно сърдито пече“* (Хр. Ботев). Съюзите, които изразяват този тип отношения, са: *а, ала, но, обаче, пък* и др.

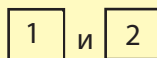
Сложно съчинено разнородно изречение

Сложно съчинено изречение, в което някои от простите изречения са свързани като съединителни, т. е. със или без съюз, а други – като противоположни и съотносителни: *„По пътя минаха хора и любопитно го изгледаха, но той не запита никого за нищо“* (Елин Пелин); *„Жените варяха мармалад, а мъжете опушваха бъчвите или стягаха казаните за ракия“* (Д. Димов).

Сложно съчинено изречение в схеми:

*Хем да го носи,
хем да му се радва.*

*„Не сме народ и няма
да бъдем“* (Хр. Ботев)

Сложно съставно изречение

Сложно изречение, което се състои най-малко от две прости изречения, едното от които е синтактически подчинено на другото: *„Те съзнаваха, че са сторили грешка“* (Ив. Вазов).

В зависимост от това коя част на главното изречение пояснява подчиненото изречение различаваме: сложно съставно с подчинено подложно изречение, сложно съставно с подчинено определително изречение, сложно съставно с подчинено сказуемноопределително изречение, сложно съставно с подчинено допълнително изречение и сложно съставно е подчинено обстоятелствено изречение.

Сложно съставно с подчинено подложно изречение

Подчинено подложно е изречението, което изпълнява ролята на подлог спрямо главното изречение: *Който не работи, не трябва да яде* (народна поговорка). Отговаря на въпросите *кой* и *що*.

Подчиненото подложно изречение се свързва с главното по следните начини:

а) Съюзно – с помощта на подчинителните съюзи **че** и **да**: *Съвсем ясно е, че имаш желание за работа.*

б) Безсъюзно – с помощта на въпросителните думи *кой, как, къде, дали, или* с относително местоимение *който*: *Който пее, зло не мисли.*

Сложно съставно с подчинено определително изречение

Сложно съставно изречение, в което подчиненото изречение пояснява име от главното изречение (името може да бъде подлог, допълнение, обстоятелствено пояснение или именна част от съставно именно сказуемо): *„Ами наистина ли има хора, които ядат жаби?“* (Елин Пелин).

Свързване на подчиненото определително изречение с главното:

а) Безсъюзно – с помощта на относителните местоимения: *който (когато), която, което, които; чийто, чиято, чието, чиито; какъвто, каквата, каквото, каквито* и др., с въпросително местоимение или с частицата *дали*: *„Иван Селямсъзът, който подсмърчаше от плач, го изгледа най-кръвнишки“* (Ив. Вазов).

б) Съюзно – с помощта на подчинителните съюзи **че** и **да**: *Ивайло ми даде знак да не се обаждам.*

Подчиненото определително изречение отговаря на въпросите **кой, какъв** и **чий**.

Сложно съставно с подчинено допълнително изречение

Сложно съставно изречение, в което подчиненото изречение изпълнява функциите на допълнение спрямо главното изречение.

Подчиненото допълнително изречение пояснява сказуемото в главното изречение и отговаря на въпросите **какво, кого** и **що**: *Разбрах, че ще пътуваме утре.*

Подчиненото допълнително изречение се свързва с главното по следните начини:

а) Съюзно – с помощта на подчинителните съюзи **че** и **да**: *Не желая да мисля по този въпрос.*

б) Безсъюзно – с помощта на въпросителни думи (*кой, кога, къде, дали, какво, защо, колко, как*) или с относителните местоимения *който (когато), която, което, които, каквото*): *Направих каквото можах; Емилия пита дали утре ще ходим на Витоша; Ще разговарям с когото реша.*

Сложно съставно с подчинено обстоятелствено изречение

Сложно съставно изречение, което пояснява сказуемото на главното изречение откъм време, място, начин, количество и др.: *„Когато влезе, той дишаше тежко“* (Н. Хайтов).

Подчиненото обстоятелствено изречение разкрива дадено обстоятелство, при което се реализира глаголното действие: *„Докато се разхождаше бавно из двора, патицата оглеждаше кладенеца...“* (Й. Радичков).

Подчиненото обстоятелствено изречение отговаря на въпросите **кога, къде, как, защо, по каква причина** и др.

Подчиненото обстоятелствено изречение се свързва с главното по следните начини:

а) Съюзно – с помощта на подчинителните съюзи да, ако, за да, въпреки че, тъй като и др.: *Ще изляза да се поразходя; Ако не вали, можем да се разходим в парка.*

б) Безсъюзно – с помощта на относителните местоименни наречия защото, където, както, когато и т.н.: *„На пладне, когато пазарът се привърши, приливът на улицата затихна...“* (К. Константинов).

Сложно съставно

с подчинено сказуемноопределително изречение.

Сложно съставно изречение, при което подчиненото изпълнява ролята на сказуемно определение по отношение на главното изречение: *„Пък бъди, какъвто си бил“* (Хр. Ботев).

Сказуемноопределителното изречение отговаря на въпросите кой, какъв и как. Свързва се с главното изречение по два начина:

а) Безсъюзно – с помощта на относителните местоимения *който, която, което, които; какъвто, каквато, каквото, каквито*; с помощта на наречия *като как, кога* и др.: *Учителите са, които трябва да бъдат по-взискателни към учениците; Най-важният проблем за вас е как ще се представите на изпита.*

б) Съюзно – с помощта на подчинителните съюзи *че* и *да*: *„Първата ни грижа беше да се пооблечем сносно“* (Ст. Чилингиров). В примера, използван по-горе, подчиненото изречение *да се пооблечем по-сносно* изпълнява функцията на сказуемно определение на спомагателния глагол *беше* и чрез него се явява определение на подлога *грижа* (каква беше първата ни грижа – да се пооблечем сносно). Това означава, че изречението *да се пооблечем сносно* е сказуемно определително.

Сложно съставно с повече подчинени изречения

Сложно изречение, което се състои от едно главно и две или повече подчинени изречения: *„Докато стигнаха селото Старопатица, Йоне и неговият роднина най-после се съгласиха, че човекът е сеяч и жетвар“* (Й. Радичков).

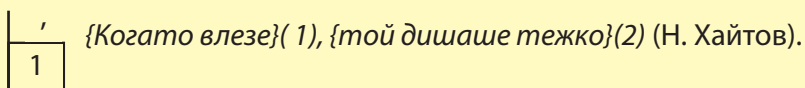
Сложните съставни изречения с повече подчинени изречения могат да бъдат:

- Сложни съставни изречения със съподчинени подчинени изречения. Съподчинени са тези прости изречения, които се отнасят към едно и също главно: *„Кога се озова в дола, Климе видя с радост, че влязла в някакво село“* (Ив. Вазов). (Първото подчертано по-горе изречение е подчинено обстоятелствено за време, а второто – подчинено допълнително.).

- Сложни съставни изречения с последователно подчинени прости изречения.

Простите изречения, свързани с подчинителна връзка, могат да бъдат разположени така, че всяко от тях (освен първото), е главно спрямо следващото и подчинено спрямо предходното: „Ще си позволя тук да изложи последователно фактите, като се доверя изцяло на тях, защото ми се струва, че отговорът на част от загатката се съдържа в самите факти“ (Й. Радичков).

Сложно съставно изречение в схема:

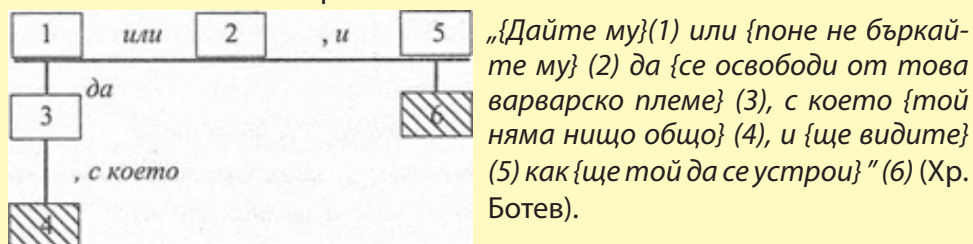

Сложно смесено изречение

Вид сложно изречение, в което едни от частите му са свързани като части на съчинено, а други като части на съставно изречение: „Откакто взеха да продават храна, събраха се много пари и тия пари не ѝ даваха мира“ (Й. Йовков).

В посоченото по-горе изречение са налице два вида връзки – съчинителна и подчинителна. Със съчинителна връзка са свързани изреченията *събраха се много пари и тия пари не ѝ даваха мира*. Първото изречение *откакто взеха да продават храна* е свързано подчинително безсъюзно с второто изречение – *кога се събраха много пари?* – *откакто взеха да продават храна*.

Сложно смесено изречение в схема:

? Отговорете на въпросите:

1. Кои изречения се наричат сложни?
2. На какви видове се делят сложните изречения?
3. Кои изречения се наричат сложни съчинени?
4. На какви видове се делят сложните съчинени изречения?
5. Кои изречения се наричат сложни съставни?
6. На какви видове се делят сложните съставни изречения?
7. Кои изречения се наричат сложни смесени?

Упражнение 94

- Направете анализ на следните сложни изречения и определете вида им.

1. Селяните всички бяха се прибрали у дома си и тихо си почиваха в дълбок сладък сън (*И. Блъсков*). 2. Потайно въздишали те по нея и медните им кавали тъжно затрептели из веселите гори и далеч разнесли славата на Магдалина (*Елин Пелин*). 3. Преди много години съпругът беше отчаян враг на капитала и ненавиждаше частната собственост, но лека-полека времето го укроти и направи от самия него ограничен себелюбец и дребен собственик. Съпругата също проявяваше на младини известна склонност към свободомислие, ала към трийсет и петата си година започна да пълнее и да се оплаква от пясък в бъбреците (*Св. Минков*). 4. Нощем излизаше неукротим вятър и с бесен вой се бореше с мрака из пустите селски улички, свиреше и играеше вихром по мегдана, по разградените сиромашки дворища, шибаше по кепенците и по вратите, тичаше като зъл дух по покривите, викаше обезумял по комините и се заканваше немилостиво на сиромашта (*Елин Пелин*). 5. А в това време българската столица работеше, мислеше, дишаше спокойно с правилен пулс, с нормална душа; улицата шумеше от движението на ежедневния, трескавия, трудовия живот; кафенето димеше, набъкано с гости, вестници и мътва от поръчки и билиардни карамболи; бакалинът продаваше, търговецът се залисваше в тефтерите и сроковете на полиците си, зидарят градеше, надничарят бъркаше кал или носеше на рамото си тухли; канцеларията гъмжеше от службаши, фабриката от труженици, съдилището от словоборци; подуенецът продаваше на пазара гъските си и ючбунарецът – зеленчука си, професорът четеше в класа лекциите си, ковачът чукаше по наковалнята желязото, занаятчията се трудеше, берберинът бръснеше, шапкарят готвеше шапки за главите, писателят – храна за умовете (*Ив. Вазов*). 6. Ежко гребнал едно менче от събраната пшеница, гребнал, но не го напълнил, па изсипал го пред Кърта (*Ран Босилек*).

Упражнение 95

► В приведените тук изречения отбележете съчинителните връзки и изтъкнете значението на различните съчинителни съюзи.

1. На истината давай мощен израз, о поете, обаче много не пиши... (*Ст. Михайловски*). 2. Той бе владика, истина, ама се гордееше със сана си и само големците считаше за хора, а сиромасите, бедните, хич и не поглеждаше (*Елин Пелин*). 3. И бае Тодор припна, взе шишето, па на връщане мина, та се похвали и на баба попадия (*Елин Пелин*). 4. Това занимание продължи цял час. Четирите животни ту внезапно изчезваха, ту се появяваха на повърхността като четири бързи сенки (*Ем. Станев*). 5. Според това, дали времето се стопляше или застудяваше, язовецът спеше непробудно, ту се събуждаше и дълго мигаше (*Ем. Станев*). 6. И като дете, и като поголемях, бо-

ледувах от разни болести. Ту колики ме свият, ту разни шарки обжарят лицето ми, ту ме втресе, ту ми се яви някоя рана на главата (*Кр. Григоров*). 7. Тежко и уморително безмълвие цареше в запаления въздух. Навред из узрелите нивя в полето се белееха групи жътвари и жътварки. Ни пѣдпѣдѣк се обаждаше, ни чучулига пеше (*Елин Пелин*). 8. Тук-таме само из долищата беше се раззеленила прясна букова шума, а по другите дървета имаше само пѣпки (*Й. Йовков*). 9. Извие, извие на тънко, изчурули нещо, та ти замае главата, па го скѣси изведнѣж, спре и тѣй си остане заплеснат в слънцето (*Чудомир*). 10. Очите ми трескаво оглеждаха всяка бучица земя, ту се връщаха към Зѣмка и търсеха да отгатнат къде гледатя (*Ем. Станев*). 11. До плета, в тъмните сенки на храсталака, стоеше човек, а до него спокойно чопкаше по тръните натоварено магаре (*Елин Пелин*).

Упражнение 96

► Разделете следните сложни изречения на прости, като определите вида на подчинените изречения. Посочете навсякъде съюзите и съюзните думи, които въвеждат подчинените определителни изречения. В кои случаи даден съюз или съюзна дума може да бъдат заменени с други?

1. Но нека влезем в кръчмата, на която прозорчето светеше още през нощта. Тая кръчма беше една дълбока изба, в която се влазяше по една стрѣмна и извита стѣлба (*Ив. Вазов*). 2. Инак нямаше да има славата, към която и той сам не беше равнодушен, че е човек, който вижда знаци, открива поличби и казва пророчества, които се сбѣдват (*Й. Йовков*). 3. Прибери ми от Цветанови новия ремик, дето го забравих, че може да го поразят децата (*Ив. Вазов*). 4. Аз се разплатих, заплатих и бай Ганьовото пиво и излязох на перона с намерение да го потърся (*А. Константинов*). 5. Най-празният от нашите дни е оня, в който не сме се смели нито веднѣж (*Чудомир*). 6. Умът забогатява само с туй, що усвоява, / сърцето пѣк забогатява само с туй, що дава (*Ст. Михайловски*). 7. В края на септември елените прореваха. Една нощ, когато изтънената като вежда луна лееше мъжделивата си светлина над тъмните дремещи гори, чухме първия рев (*Ем. Станев*).

Упражнение 97

► Отделете подчинените изречения в приведените за разбор примери и определете вида им.

1. Който иска спасение, ето черквата – нека се моли! (*Елин Пелин*). 2. Закон беше, когато султанът пусне сокола си, никой да не пуца своя (*Й. Йовков*). 3. Една мярка за богатството на тукашните хора е кой колко плуга кара (*Й. Йовков*). 4. Да причакваш дивеч в пусия е особено удоволствие (*Ем. Станев*). 5. Чини му се, че щото

фърчи, се се яде (*П. Р. Славейков*). 6. Случи се, че аз бях първият, който бях подложен на дезинфекциране (*Ив. Вазов*). 7. С право е казано, че геният е една стотна дарба и деветдесет и девет на сто труд (*Г. Караславов*). 8. Голяма и страховита е тая гора... Мъчно е да се повярва, че вълчицата отива и се връща оттам. По за вярване е, че тя се крие тъдява някъде из нивите (*Й. Йовков*). 9. Как трудно е / юздата на живота / в ръцете си / да хванеш и държиш! (*Хр. Радевски*). 10. Това е закон, да се плаща (*Ив. Вазов*).

Упражнение 98

► **Кажете какви са подчинените изречения в следните сложни изречения.**

1. Който не работи, не бива да яде. 2. Който прави зло, да не чака добро. 3. Който става рано, не му стигат навуща. 4. Който се мести на софрата, не се наяда. 5. Който се грижи за хорските работи, хората ще се грижат за неговите. 6. Който слуша хората, напуска си жената. 7. Който мъдро мълчи, той по-добре говори.

Упражнение 99

► **Посочете в следните примери кои подчинени изречения са сказуемо-определителни.**

1. Селяните, които изнасяха и внасяха чували на горната воденица, го видяха, че стои на едно място, сякаш се бои да прекрачи черната сянка, която орехът хвърляше накръст връз поляната (*Й. Йовков*). 2. Първата ми мисъл беше да грабна пушката (*Ем. Станев*). 3. Още се не пръснала из село новината, че Иван Стоян или Драган се разболял, а той ето го, че умрял (*Елин Пелин*). 4. Едничката му почивка бе, когато сядаше да яде кротко и полека сухия си хлебец... (*Елин Пелин*). 5. Петър отиде нататък и намери Василя, че спеше; той беше покрит с бял ямурлук (*Ил. Блъсков*). 6. Най-великата наша неволя е, гдето не чувствуваме потребата от душевна пища тъй люто, както потребата от храна!.. (*Ст. Михайловски*). 7. Още като го видя, че иде не само без волове, но и без коня, с който беше заминал, Страхил разбра, че го е сполетяла беда из пътя (*О. Василев*). 8. Тази съпоставка не е, за да се омаловажат творческите стремежи на първите поколения наши музикални творци... (*в. Литературен фронт, 1959 г.*).

Упражнение 100

► **Посочете подчинените допълнителни изречения. Отбележете с какви съюзи и съюзни думи са свързани те с главните изречения.**

1. Боже мой! Как се гордеше той с туй изключване: той знаеше, че биографиите на повечето велики хора са препълнени с изключвания. Изключването от училището окончателно го убеди, че той не е прост смъртен (*Г. Стаматов*). 2. Тя сещаше колко много я обиж-

дат думите на Свилен и ѝ се искаше да му каже, че той не мисли право (*Елин Пелин*). 3. Той се реши да гледа Странджата (*И. Вазов*). 4. Небето било високо, а бог ни виждал, ни чувал що ставало долу (Ст. Загорчинов). 5. Не ме питай къде отивам, ами къде съм ходил (*П. Р. Славейков*). 6. Гори слънце, изгори де що бе посято (*Ц. Церковски*). 7. Върви при който те е пратил! (Ст. Дичев). 8. Аз не мога да мисля, аз татка трябва да ида да видя що го чинят! (*И. Вазов*). 9. Не питайте какви плачове и какво вайкане бе по него (*Т. Г. Влайков*). 10. Я си помислете за какво и за кого отиват да мрат тия хора (*Ив. Вазов*).

Упражнение 101

► **Анализирайте сложните изречения в следните примери, отделете подчинените обстоятелствени изречения и определете тяхната разновидност.**

1. Както беше се поприпекъл на слънце, на Илия Дочкин не му се ставаше, макар че беше дошло време да позаобиколи към Темелковия хан. Не му се ставаше, защото на неговите години всяко ставане беше мъчно. Най-после той се реши, изправи се, постоя като изтръпнал, докато попремине болката в старите му колена, и тръгна (*Й. Йовков*). 2. Но когато работата свършваше до половина – те я зарязваха (*Елин Пелин*). 3. Като овце се фърлят те ту насам, ту нататък, накъдето отиват другите (*Т. Г. Влайков*). 4. Христина бързо като котка се спусна по стълбите надолу, без да остави теслата на Дъбака (*Елин Пелин*). 5. – Я иди върни магарето, че ще прескочи в двора на съседа да му оплеви тиквите – каза той, като разбра, че мъчно ще се отърве от моето любопитство (*Ем. Станев*). 6. Там, някъде, където планинската верига свършваше като отсечена с огромна брадва, се гушеше в малка падина селцето Гушанци (Ст. Ц. Даскалов). 7. Глухият старец се засмя така сърдечно, че лулата падна от устата му (*Елин Пелин*). 8. Ширнаха се нивите като зелени китени алища, метнати да съхнат върху гърбовете на хълмовете (*А. Каралийчев*).

Упражнение 102

► **Направете синтактичен разбор на сложните изречения в следните откъси. Изтъкнете кои прости изречения в състава на сложните са самостоятелни и кои са зависими. Определете всяко изречение с кое друго е свързано и с какъв вид връзка.**

1. Той приемаше като свят завет всяка дума, изскокнала из бледните уста на стария герой, който захвана вече по-рядко да хорати, а повече да страда, защото болестта му напредваше безжалостно (*И. Вазов*). 2. Когато слязохме на гарата, някакъв невнимателен пътник закачи грубо тайнствения предмет в ръцете на съпругата и

разкъса книжната му обвивка. Пътникът беше разсеян и не забеляза нищо, но хората наоколо видяха как под разкъсаната хартия се показва един препариран сокол с разперени криле и със стъклени очи (С. Минков). 3. Талей имаше една орехова гъдулка, една дарена ръка, която с лък цели пет години радва душите на орличани, но той си нямаше очи. Дочуваше шума от крила на орел, кога се вие на витло във вишното небе, а какво е орел, не знаеше (А. Каралийчев). 4. Първата негова работа беше да погледне към горната воденица и като видя, че там стояха разпрегнати коля, а при него нямаше никой, завистта заяде сърцето му като змия (Й. Йовков). 5. Така пригответното картонче наемателят затисна под звънеца на входната врата. Той знаеше много добре, че никой не ще го потърси и че предупреждението „Звънете два пъти!“ е съвсем излишно, но нали всеки си има свои навици? (С. Минков). 6. Дядо Гено веднага посегна за емфето, а това беше сигурен знак, че е разсърден (Й. Йовков).

Упражнение 103

► **Отделете сложните смесени изречения в приведените откъси, направете им пълен синтактичен разбор и схема, в която да личи делението им на прости изречения, характерът на всяко от тях и характерът на връзките помежду им.**

1. Тя дълго се въртя във висинето, като ту бавно се спущаше надолу и с неподвижни криле правеше широки кръгове в простора, ту мощно трепваше и стремително се издигаше и чезнеше в лазура (Елин Пелин). 2. Види се, че разговорът беше много интересен за него, защото сегиз-тогиз челото му, въз което личеха зарасли рани, се набърчаше отрицателно или пък клюмваше утвърдително (И. Вазов). 3. Освен Драгота и игумена, в манастиря имаше още трима калугери, неуки селяци, които пасяха манастирските кози, гледаха пчелите, копаеха лозето и сечаха дърва – работеха туй, което беше благословено от бога, комуто също тъй просто и безхитростно се молеха (Й. Йовков). 4. И недовършеният скелет на тепавицата цял месец стоя непокрит на дъждовете, докато Дъбакът и Корчан кроеха план за дарак, ала и от него нищо не излезе (Елин Пелин). 5. Така горе-долу се подели наследството и макар че всичко туй беше случило преди десетина години, вдовицата продължаваше да живее с чувството, че е собственица и пълновластна господарка на цялата многоетажна постройка, защото някога нейната къща се издигала на същото това място. Завладяна от тая неизлечима мания, тя тиранизираше всички обитатели на големия дом, като ги смяташе едва ли не за натрапници, които са се вмъкнали незаконно в имота ѝ, караше се на слугините от другите етажи, дебнеше по стълбите кой минава и накъде отива и постоянно заплашваше вратаря с уволнение. (Св. Минков).

Упражнение 104

► В дадените примери направете схеми на сложните изречения от смесен тип, като освен на отделни прости изречения ги разделите на групи изречения и изтъкнете по този начин основните връзки.

1. Влязохме във вагона. Бай Ганьо приклепна над дисагите си гърбом към мене, извади половин пита кашкавал, отрязва си едно деликатно късче, отрязва и един огромен резен хляб и почна да мляска с един чудесен апетит, като издуваше със залъците си ту единия, ту другия образ и час по час опъваше шията си, за да може да преглътне сухия хлебец (*А. Константинов*). 2. Качествата у хората са различни... Но ти даваше, каквото можеше, и понеже го даваше от сърце, народът ти благодари (*Д. Димов*). 3. Там живеят тия птичета, никой не ги вижда, никой не ги стига, но дигнат ли се и полетят, да знаеш, че ще има бекет, ама ще има и война... (*Й. Йовков*). 4. Мечтаех да отида на истински лов и дирех начин да осъществя тая мечта. Нямах и не можех да получа билет за лов, понеже бях твърде малък, боях се да изнасям флорберката навън и се плаших, че ако отида в гората, ще бъда хванат като браконьер (*Ем. Станев*). 5. Попът, който смяташе, че най-важната процедура е вече свършена, закрачи бързо, след него подтичваха херувимчетата с рошавите цървули, далече след тях се движеха носачите с ковчега и изпращачите (*Чудомир*). 6. Аз се опитвах понякога да работя на харманя, но не ми спореше, не издържах и подгонен от шегите и подигравките на ония, които нито ги беше еня от жаравата, що сипеше слънцето, нито пък им ставаха пришки на ръцете от ябата и от греблото, бягах назад при книгите си, а когато ми омръзваха и те, отивах в кафенето на Алекси и сядах под сянката на салкъмите (*Й. Йовков*). 7. Вдовицата подхвана разказа си твърде отдалеч, за да обясни преди всичко, че била двацет години по-млада от съпруга си, изрови след това из миналото незабравимия спомен за своето сватбено пътуване в Швейцария и като хвърли трогателен поглед към окаченото на стената седефено пейзажче с Женевското езеро, унесе се в описание на честития си съпружески живот и дълго възхвалява непрежалимия си другар, когото представи като човек с изключителни добродетели (*Св. Минков*).

Речник:

Имот

власність

Язовец

борсук

§14. ЗАПЕТАЙКА В ПРОСТОТО И СЛОЖНОТО ИЗРЕЧЕНИЕ. ТИРЕ И ДВОЕТОЧИЕ В ПРОСТИТЕ И СЛОЖНИТЕ ИЗРЕЧЕНИЯ. ЦИТАТИ

Упражнение 105

▶ Прочетете текста. Определете вида и стила на текста. Сформулирайте темата и основната мисъл.

ПРЕПИНАТЕЛНИ ЗНАЦИ ВЪТРЕ В ИЗРЕЧЕНИЕТО. ЗАПЕТАЯ

Запетаята е най-често използваният препинателен знак вътре в изречението. В рамките на простото изречение тя служи за графично отделяне на смислово-синтактични цялости. В сложното изречение чрез запетаята се отделят простите изречения в рамките на различните видове сложни изречения.

Запетая в простото изречение

Със запетая в простото изречение се отделят:

Еднородните части, например: *Фабрики, заводи, автомобили, електрически централи замърсяват атмосферата с въглероден двуокис. Най-напред изведете децата, жените, старците. Избирай: или ти, или той! Движеше се ту наляво, ту надясно. На гърба си носеше мръсна, полупразна раница...*

Еднородни части, свързани с еднократно употребени съюзи **и**, **или**, не се отделят със запетая, например: *Остави на закачалката шапката и палтото си. Трябва днес или утре да вземем решение.*

Запомнете!

• Когато към първата от две еднородни части, свързани със съюз **и**, има обособена част, обособената част се огражда със запетая и пред съюза **и** се пише запетая, например: *Иван, наричан от приятелите си Точния мерник, и брат му Христо са състезатели по биатлон на „Левски „.*

• Когато към първата от две еднородни части, свързани със съюз **и**, има вметната дума или израз, вметнатият израз се огражда със запетая и пред съюза **и** си пише запетая, например: *Синът ми, от една страна, и майка ми – от друга, се мъчеха да ми въздействат всячески.*

Повторените думи в изречението, например: *Калина, Калина се казваше май. Вървете все нагоре, нагоре покрай нивите.*

Обособените части, например: *Пиза е град в Северна Италия, известен с наклонената си кула. Трогнат, Моканина също стана да го изпроводи... Изгарящ от нетърпение, Николай започна да отваря пакета. Меки и удобни, тези обувки са особено подходящи за малчуганите. Но и*

реката течеше спокойно, вярвайки в непресъхващите си извори. Детето почти стоеше на сухо върху камъните, все още уловено в клопката. През 1806 г. по нареждане на Наполеон започва строежът на Триумфалната арка, продължил повече от 30 години. Архимед е велик математик и учен, роден през 287 г. пр. Хр.

Запомнете! Когато обособената част не е в началото или в края на изречението, тя се огражда от двете страни със запетаи, например: *Ариадна, дъщерята на цар Минос, се влюбила в Тезей. Първите европейци, достигнали американския континент, вероятно са викингите.*

Вметнатите и въвеждащите думи и изрази.

• Със запетая се отделят онези думи и изрази, които според смисъла на изречението в едни случаи могат да бъдат вметнати, а в други случаи могат да бъдат части на изречението, т. е. да изпълняват синтактична служба, например:

Всички, надявам се, ще дойдат. *Надявам се на подготовката си.*

Надявам се е вметнат израз *Надявам се е казуемо в изречението.*

Запомнете! Когато не са в началото или края на изречението, вметнатите думи и изрази се ограждат от двете страни със запетаи.

• Не се пише запетая при вметнати думи и изрази, които не могат да бъдат части на изречението. Тук спадат: *например, според мене, по мое мнение, вероятно, сякаш, навярно, очевидно, като че ли, по такъв начин, всъщност, наистина.*

• **Междуметия.** Когато не са оформени като отделни изречения, междуметията се отделят със запетая като вметнати думи, например: *Ех, да можех да започна всичко отначало!* Срв.: *Ех! Да можех да започна всичко отначало!* *Ох, не ми досаждай!* Срв.: *Ох! Не ми досаждай!*

Запетая в сложното изречение

Простите изречения в рамките на сложното изречение се отделят със запетая. Сложно изречение е това, в което има повече от едно казуемо. Запетаята се пише независимо от това, дали изреченията са свързани съюзно или безсъюзно, например:

Безсъюзно свързани сложни изречения:

Нещо се повдигна в гърдите на Моканина, задуши го, очите му се премрежиха. Небето бе грабило много, бе се преситило от влага... Вземи трамвай №65, слез на площада на катедралата, завий надясно, ще видиш три стъпала и една паричка на земята, остави на мира стъпалата, вземи паричката, купи си дъвка (Джани Родари).

Съюзно свързани сложни изречения:

Селяните от хармана казаха, че при големи бури реката изпълва моста чак до сводовете. Но ние само се усмихваме, а той препуска към вятърните мелници. Три четвърти от Земята са покрити с вода, а 97% от тази вода е съсредоточена в океаните. Преди да бъде изобретена

печатарската машина, книгите били преписвани на ръка. Очите на много животни съдържат слой кристално вещество, което отразява светлината. Стенографията е начин за бързо писане, при който думите са заместени от прости чертички и символи.

Не се пише запетая:

1) Пред подчинено изречение, въведено със съюза да, ако да-изречението е след главното изречение. Когато то предхожда главното изречение, двете прости изречения се разделят със запетая, например: *Опасно е да признаеш това. Срв.: Да признаеш това, е опасно. Реших да взимам уроци по математика. Срв.: Да взимам уроци по математика, реших.*

2) Когато поредица от подчинени изречения към едно главно изречение са въведени със съюза да, запетаята отпада само пред първото подчинено изречение. Пред следващите прости изречения тя се запазва, например: *Трябваше дни наред да ходи, да моли, да настоява.*

3) Пред подчинено изречение косвен въпрос, ако подчиненото изречение е след главното изречение, например: *Никой не знае къде са инструментите ми. Срв.: Къде са инструментите ми, никой не знае. Мама пита дали са я търсили по телефона. Срв.: Дали са я търсили по телефона, пита мама.*

4) Пред подчинено изречение, въведено с уточняващо наречие пред съюзната дума, ако подчиненото изречение е след главното. Такива думи са: *даже, тъкмо, именно, дори, само, едва, чак, дълго, много, малко.* Когато подчиненото изречение предхожда главното, двете прости изречения се разделят със запетая, например: *Говориш така само за да ме амбицираш. Срв.: Само за да ме амбицираш, говориш така. Съгласи се на отстъпки едва когато го заплашихме. Срв.: Едва когато го заплашихме, се съгласи на отстъпки. Ще се приберем чак като приключи ревизията. Срв.: Чак като приключи ревизията, ще се приберем. Слушал съм за Вас много преди да Ви видя, господине. Срв.: Господине, много преди да Ви видя, съм слушал за Вас.*

5) Пред подчинено изречение, въведено с частицата **не** пред подчинителните съюзи, например: *Казах това не за да прикрия лъжата ти. Мартин отказа да говори не че не знаеше отговора.*

6) Между два съюза, следващи непосредствено един след друг, но само ако първият съюз е едносричен и няма свое ударение, например: *Снощи дълго звънях, но като не ми отворихте, си тръгнах. Предложете им, а ако не се съгласят, ги изпратете при мен.*

Ако първият от двата съюза не е едносричен, съюзите се разделят със запетая: *Не съм съгласен, понеже, ако поставим нещата на друга плоскост, губещите ще станат печеливши.*

7) Между неударен едносричен съюз и следващи непосредствено деепричастие или причастие, които въвеждат обособена част, напри-

мер: *Не го виним, че мислейки за себе си, е сторил това. Но уверен в себе си прекомерно, той е допуснал някои грешки.*

8) Пред просто изречение, въведено със съюзите **и**, **или**, употребени за пръв път, когато връзката между двете прости изречения е съчинителна, например: *Когато светлината е оскъдна, зеницата на окото се разширява и така тя пропуска повече светлина.*

Когато първото от двете прости изречения, свързани със съюз **и**, завършва с обособена част или вметнат израз, след края на обособената част или вметнатия израз се пише запетая, независимо че е пред съюза **и**: *Жената не слушаше, унесена в мислите си, и затова пропусна важно съобщение.*

Двоеточие

Двоеточието сочи, че частта, която следва след него, е пояснение на онова, което е преди него. Двоеточие се пише:

1) В простото изречение – при изброяване, най-често след думи с обобщаващо значение, например: *Макар и бедни днес, ние притежаваме всичко, което утре ще ни направи богати: надежда и увереност в бъдещето; трудолюбие и постоянство; добра професионална подготовка и нестандартни идеи; воля за промяна.*

2) В сложното изречение – между две прости изречения, свързани безсъюзно, ако второто изречение пояснява смисъла на първото, например: *Никога не съм се съмнявал в нея: познавам я от толкова години. Нямаме никакви основания за униние: резултатите ви го доказват.*

Типе се пише:

1) В елиптически изречения на мястото на дума, която е изпусната, но се подразбира, например: *„По жицата“ – разказ за споделената мъка. – „По жицата“ е разказ за споделената мъка. Казват – бил добър лекар. – Казват, че бил добър лекар.*

2) За отделяне на обособени части с оглед на по-силното им изтъкване от пишещия, например: *Нашите управници – и вчерашните, и днешните – нехаят за правата на децата.*

3) За отделяне на вметнати думи и изрази с оглед на по-силното им изтъкване от пишещия, например: *Ние – да допуснем – ще ви подкрепим.*

4) Между отделни прости изречения или части на изречението, в които има присъединяване, например: *Две години беше в общината – и после го избрах в Парламента.*

Цитати

Цитирането е предаване на чужди думи или мисли без никакви изменения.

Когато цитатът е включен в някакъв текст, без да се пояснява на кого принадлежи, името на автора се поставя задължително в скоби след цитата: *„... в редовете на борбата да си найда и аз гробът“ (Хр. Ботев).*

Когато в авторския текст се използват като цитати отделни думи или изрази, те се ограждат в кавички: *Мъжествено и вълнуващо звучат предсмъртните думи на Странджата: „Умри за България!“*.

Не се поставят кавички в случаите, когато цитираме части от лирически произведения:

*Дано ми найдат пушката,
пушката, майко, сабята* (Хр. Ботев)

В научните съчинения се посочва авторът на цитата, заглавие на статия, студия, монография, страница, година на издаване в следния ред: *Пашов П., Хр. Първев. Българският правоговор. София, 1983, с. 15-20.*

? Отговорете на въпросите:

1. Какво се отделя със запетая в простото изречение?
2. Назовете общото правило за използването на запетаята в сложното изречение.
3. Назовете случаите, когато не се пише запетая в сложното изречение.
4. В какви случаи се използва двоеточието?
5. В какви случаи се използва тирето?
6. Какво е това цитиране?

Упражнение 106

1. Колко запетаи са пропуснати в изречението?

Дипломатите например знаят че ако пред дадено посолство е издигнат флагът на съответната страна това означава че посланикът ѝ е в сградата.

- а) една; б) две; в) три;
г) четири; д) пет.

2. Колко запетаи са пропуснати в изречението?

И всички с въздишка погледнаха отца Пиомия който стоеше настрана съкрушен изгубил вяра и надежда и всички мълчаха и никой не можеше да намери поне една утешителна думица да му каже (*Ел. Пелин*).

- а) една; б) две; в) три;
г) четири; д) пет.

3. Колко запетаи са пропуснати в изречението?

Серафим се засмя тихо беззвучно като поклащаше глава а влажните му очи светнаха повече (*Й. Йовков*).

- а) една; б) две; в) три;
г) четири; д) пет.

4. Колко запетаи са пропуснати в изречението?

Без да бърза той подпря на пейката тоягата си а сне и чувалчето което носеше на рамото си (*Й. Йовков*).

- а) една; б) две; в) три; г) четири; д) пет.

5. В кое от изреченията няма пунктуационна грешка?

- а) Който нож вади от нож умира.
- б) Трябва да те видя преди да замина.
- в) Трябват ми пари и то веднага!
- г) Дали трябва да отидем или да не ходим?
- д) Погледнах през прозореца и видях морето.

6. В кое от следните изречения има пунктуационна грешка?

- а) Не зная дали ще успея.
- б) Не зная дали успехът носи радост.
- в) Дали ще успея още не зная.
- г) Незнаещият никога не успява.
- д) Успехът винаги отива при знаещите.

7. Какво отделят запетаите в изречението?

Тя внезапно си припомни вчерашния момък, чиято ловджийска пушка блещеше на слънцето, и неволно въздъхна (*Ел. Пелин*).

- а) обособена част;
- б) вметната част;
- в) подчинено определително изречение;
- г) подчинено допълнително изречение;
- д) подчинено обстоятелствено изречение.

8. Какво отделят запетаите в изречението?

С ръце, мушнати в джобовете на дългия си черен жакет, тя изглеждаше досущ като ученичка (*Ел. Пелин*).

- а) подчинено определително изречение;
- б) подчинено допълнително изречение;
- в) вметната част;
- г) обособена част;
- д) запетаите са поставени грешно.

9. Какво отделят запетаите в изречението?

На другия ден, когато се събуди, слънцето гореше сред небето и овчарите караха стадата към пладницата.

- а) подчинено определително изречение;
- б) подчинено допълнително изречение;
- в) подчинено обстоятелствено изречение;
- г) обособена част;
- д) вметната част.

10. Колко запетаи са пропуснати в изречението?

Шестнадесетгодишната Иглика босонога и по ръкави вървеше бавно между стадото предеше на хурката унесена в своите детински мечти и от време на време подвикваше на някоя немирница като майка на детето си.

- а) една;
- б) две;
- в) три;
- г) четири;
- д) пет.

11. Поставете пропуснатите препинателни знаци, без да променят границите на изреченията в текста.

„...През нощта българите не само че не спяха но и не почиваха. На северния фланг една рота водена от местни хора след тежък мълчалив поход продължил три часа промъквайки се през урви и камънаци достигна незабелязано върха. Без да спират без да си поемат дъх дори сякаш обладани от незнайна сила войниците изскочиха зад възвишението и ненадейно викайки „ура“ се хвърлиха на нож към върха. Сърбите които бяха изненадани да не кажа уплашени се разбягаха без всякаква съпротива и оставиха купища оръжие. Така тази важна позиция мина в български ръце без бой. Станали господари на върха българите се построиха и подслониха под превзетите окопи с извадени щикове очаквайки контраатака на врага. Наистина сърбите щом се поокопитиха малко поведоха на няколко пъти контраатака но постоянно отблъсквани те които мислеха че случайно са изтласкани от върха едва след като дадоха не малко жертви най-сетне се отчаяха и отстъпиха...”

(С. Радев. По „Строителите на съвременна България”).

12. Поставете пропуснатите препинателни знаци, без да променят границите на изреченията в текста.

„...На фланговете боят воден в левия участък на отряда на капитан Попов бе в пълния си разгар. Между това докато десният участък на Попов се бе спрял и чакаше а заедно с него чакаха и други части дошли тук наскоро пристигна и главният резерв на армията... Почна се обща атака. Батареята която обстрелваше височините спря огъня за да не поразява своите другата батарея стреляше нахалост само за да насърчава пехотата а не за да заплашва врага... Българите почнаха да се катерят по стръмнината с голям устрем но за съжаление атаката им не успя. Настръхнали войниците с още по-голямо настървение чакаха началото на следващата атака... По цялата бойна линия и от двете страни се възцари някаква тържествена тишина сякаш смъртта видима за всички летеше над бойното поле и сърби и българи спрели престрелката по цялата линия впиха погледите си върху малкия хълм по който една шепа хора горди със свободата си се катереха решени да мрат за победата...”

(С. Радев. По „Строителите на съвременна България”).

13. Поставете пропуснатите препинателни знаци, без да променят границите на изреченията в текста.

„...Теодор Комнин с изненада видя че по пътя се задават пеши български войници които наредени в двадесетина редици се разгъваха в малката низина разположена между потока и реката. Настъпваха бавно с отмерена крачка пазейки равнение като копията на първите редици бяха наведени за бой. Такъв боен ред на пехотата без охраняващи конни дружини без никакво подкрепление той за

първ път виждаше. Изненадан Комнин се чудеше защо те приближаваха сами без викове и гръбни звуци мълчаливи спокойни. Издаде заповед за обход тъкмо когато с по-голяма изненада видя че българите спряха и извика куриера обратно. Те разтвориха редиците си на няколко места и напред вече на хвърлей стрела се появиха леко въоръжени пешаци запънали тетивата на извитите си лъкове. Стрелите на българите пускани като на шега нараняваха не само ромеите от първите редици но и достигаха чак до императорската свита разположила се на хълма. Венецианците не се сдържаха отвърщаха с честа стрелба от арбалети и лъкове без да чакат заповед само защото се почувстваха унижени и оскърбени. Битката се разгоря..."

(Д. Мантов. По „Иван Асен II“)

14. Поставете пропуснатите препинателни знаци, без да променят границите на изреченията в текста.

„...Битката кипеше а пешаците започнали първи боя вече изнемогваха но знаеха че трябва и да го свършат. Незащитени с брони и ризници гърди с гърди срещаша ромеите и аленееха кълчишните им ризи и потреперваха уморените им нозе но всеки с ярост ругаше ромееца с когото се бе счепкал. Застанал на хълма Иван Асен видя картината как стройната редица на венецианците се огъна видя как в нея като железен клин се впиха български войници. Той беше пресметнал че само три последователни удара нанесени бързо мощно един след друг ще сломят главните ромейски сили. Първият ще зашемети вторият ще нарани тежко а третият ще смаже гърдите на врага само ако те се стоварят навреме. Моментът беше настъпил и тъкмо сега царят трябваше да говори да каже на войниците онова което таеше в мислите си да чуят те за какво отиват на смърт. И разказа той за кир Тодор закле се че ще бъде верен съюзник а тръгнал да завладява българска земя. И ги закле да го сразят...“

(Д. Мантов. По „Иван Асен II“)

15. Поставете пропуснатите препинателни знаци, без да променят границите на изреченията в текста.

„...Малко хора знаят че такива напитки като бирата и виното са връстници погледнато исторически. Тъй като в основата им лежи ферментацията може да се твърди дори че са и „братовчеди“ нещо като „кръвни роднини“. И двете напитки бирата и виното са „родени“ отдавна в дълбока древност в земите между Тигър и Ефрат. Кога обаче е сварено първото питие не би могло точно да се определи ако и известни учени да твърдят че това е станало при шумерите значи 5000 години преди новата ера. Интересен е въпросът защо други учени при това и при липса на доказателства изместват „раждането“, с 2000 години назад във времето. Дали е само за да покажат древния ѝ произход или за да подкрепят идеята си че бирата е „божественото питие“ пренесено от шумерите във Вавилон откъде-

то по-късно го вземат египтяните. Безспорното свидетелство за пивоварните умения на шумерите а може би и единственото са двата каменни релефа от 3500 г. пр. н. е. които изобразяват сцена как хора почистват и смилат зърнени храни и приготвят питие вероятно бира...“

(Я. Бориславов. По „Реформаторската мощ на бирата“, в-к „Сега“)

16. Поставете пропуснатите препинателни знаци, без да променяте границите на изреченията в текста.

„...В Древна Гърция а и в Рим бирата като питие била позната. Тя обаче не успяла доколкото е известно да се доближи до виното по популярност. Повечето антични автори като Ксенофонт Архилох и Тацит обикновено я представят като екзотично питие характерно за варварите. Ксенофонт описва обичая на древните арменци да пият ечемичена бира със сламка предпазвайки се да не глътнат някое зърно. Според Архилох този начин да се пие със сламка бил познат и на траките. Тацит като сам пише бил впечатлен от германската издръжливост в пиенето на бира която той лично нито харесвал нито пиел. Обяснението на факта че в епохата на елинизма нараства популярността и на други питиета такива като бирата се търси в любопитството към света характерно за човека от това време. Той елинистическият човек винаги когато не е роб и не воюва строи крои грандиозни планове при това успешни защото опознава света със сетивата си включително и на вкус съзерцава го с духа си и го осмисля с ума си...“

(Я. Бориславов. По „Реформаторската мощ на бирата“, в-к „Сега“)

17. Поставете пропуснатите препинателни знаци, без да променяте границите на изреченията в текста.

„...Стоях там до голямата круша и гледах новия каменен кръст над бащиния ми още пресен гроб останал непокрит от нападалите листа. Пред мене изпъкна като жив добрият благородният замисленият старчески образ на баща ми който почиваше тук най-последно намерил покой. Той беше от ония поколения за които се знае че са свидетели защо да не кажем и преживели най-светлите и най-бурните времена на нашата нова история. Макар че е прекарал живота си на село близо до земята си той покрай всичко друго се е занимавал и с търговия и с дялгерство и то не защото толкова е искал да печели колкото да направи нещо за ближния си. Баща ми сам се беше учил на грамотност и хората сред които живееше го уважаваха и обичаха за духовитите му разкази пълни с мъдрост житейска опитност и жизнена правда. Всички помнеха че отдавна преди години той отворил училище със свои средства. Първите възпитаници на това училище са от хората възкресили възвишените народни добродетели запазени и до днес в нас...“

(Елин Пелин. По „Гробът на баща ми“)

18. Поставете пропуснатите препинателни знаци, без да променят границите на изреченията в текста.

„...Стоях пред гроба на баща ми съзнавайки че годините бяха отлетели но спомените бяха оживели. Все още се разказваха пословиците пълни с житейска опитност и приказките изпълнени с мъдрост и жизнена правда и никой не се питаше за това кой е скромният автор на тези прости и прекрасни творения. Щастлив бях при мисълта че днес след толкова години когато застанал пред немия гроб можах да усетя и разбера чувството какво е нещо скъпо за тебе да остане в народната памет. Зная че бащините пословици и приказки превърнали се в народни ще се предават ще ги слушат с наслада и децата малко преди да заспят ще радват душите както и ще сгриват сърцата. Гордея се с баща ми който учил се сам на грамотност събрал деца и със свои средства отворил училище. Повикал свой приятел прочут граматик и възрожденец да ги учи на четмо и писмо. И тези деца възпитаници на тази примитивна школа възкресиха едни от най-възвишените народни добродетели...“

(Елин Пелин. По „Гробът на баща ми“)

Упражнение 107

- ▶ Съставете един текст, в който да употребите цитати, оформени според изискванията.

Упражнение 108

Прочетете стихотворението на Пейо Яворов „Две хубави очи». Напишете съчинение-разсъждение „Светът на Любовта и страданието в творбите на Пейо Яворов“ като използвате цитати от произведението.

ДВЕ ХУБАВИ ОЧИ

Две хубави очи. Душата на дете
в две хубави очи; – музика – лъчи.
Не искат и не обещават те...
Душата ми се моли,
дете,
душата ми се моли!

Страсти и неволи
ще хвърлят утре върху тях
булото на срам и грях.
Булото на срам и грях –
не ще го хвърлят върху тях
страсти и неволи.

Душата ми се моли,
дете,

душата ми се моли...
Не искат и не обещават те! –
Две хубави очи. Музика, лъчи
в две хубави очи. Душата на дете.

§15. ОСОБЕНОСТИ НА УПОТРЕБАТА НА ПРЕПИНАТЕЛНИ ЗНАЦИ

Упражнение 109

- Прочетете текста. Определете вида и стила на текста. Сформулирайте темата и основната мисъл. Обяснете използването на препинателните знаци в текста.

Държава Украйна се намира в Източна Европа. Граничи с Беларус на север, с Черно море на юг, с Русия на изток и с Полша, Словакия, Унгария, Румъния и Молдова на запад. Украйна е морска държава. На юг са разположени Черно и Азовско море; благоприятните климатически условия и пясъчни плажове превръщат в едно от най-привлекателни места за курортни места на Украйна. В Украйна са открити над 850 пещери, тези със свободен достъп за туристи са няколко, сред тях е Червената пещера – Кизил Коба – една от най-големите пещери в Европа, изработена във варовик. Пещерните градове на Крим също представляват голям интерес – те са сред паметниците на средновековната история на Крим.

ПРИПОМНЕТЕ СИ!

Точка се пише:

1) В края на съобщително изречение, например: *Айсбергите са огромни ледени блокове, понякога цели планини, откъснали се от ледниците. Малката русалка е героиня на една от най-известните приказки на Андерсен. През 1986 г. никой не предлага приемлив проект за знаме на Европа и затова Европейският съюз приема за свое знаме знамето на Съвета на Европа.*

2) В края на повелително изречение със слабо изразена настойчивост, например: *Затвори вратата и ела при мен. Не слагайте предмети върху хладилника.*

3) След сложни съставни изречения с косвен въпрос, ако главното изречение е съобщително, например: *Къде е Аляска на картата, той не знае. Никой не е забелязал кога Яна си е тръгнала.*

4) При изречение, завършващо с индекс, точката се поставя след индекса, например: *Сравни с тези данни са и цифрите за балканските ни съседи*¹.

Не се пише точка:

1) След края на изречение, което е цитат или илюстративен материал, включен в рамките на друго изречение, например: *Изреченията Мамо, искам колело и Утре заминаваме на море се наричат прости изречения, защото съдържат само по едно сказуемо.*

2) След изречения, които са заглавия, етикети, табели, фирмени надписи, например: *Белият зъб, Хиляда и една нощ* (заглавия); *Краве сирене, Конфитюр от череша* (етикети); *Книги, Компютри, Център, Варна* (табели); *б-о основно училище „Граф Игнатиев“, Институт за история, Държавно хореографско училище* (фирмени надписи).

Въпросителна се пише:

1) В края на въпросително изречение, например: *Дойде ли Антон? Къде са ми маратонките?*

2) В края на сложни съставни изречения, в които главното изречение е въпросително, например: *Искаш ли да дойда? Кой знае къде е Иво?*

3) След заглавие на текст, което не представлява риторичен въпрос, например: *А сега накъде? Ще дадеш ли кръв?*

4) За изразяване на отношение на автора на текста към чуждо твърдение, мнение. В тези случаи въпросителният знак се поставя в скоби, като може да се комбинира и с удивителна за усилване, например: *Казва, че за две години му издали пет (?) книги. Изразил бил само свое лично (?) становище.*

Не се пише въпросителна:

1) В края на заглавия, които са риторични въпроси, например:

Кой кой е в България

Какво да готвим през лятото

Къде да отидем през почивните дни

2) В края на сложни съставни изречения с косвен въпрос, ако главното изречение не е въпросително. В тези случаи се пише точка или удивителна, например: *Мисля си дали да кандидатствам. Чудя се къде да сложа мокрия чадър. Казвай кога се върна! Търси го къде е!*

Удивителна се пише:

1) След възклицателни изречения, например: *Колко се радвам, че успяхме!*

2) След повелителни изречения, изразяващи силна настойчивост, например: *Стой! Хляб! За почит! Спри веднага телевизора!*

3) След обръщения, частици и междуметия, изразяващи силна емоционалност, например:

*Сине! Ами!
Българийо! Брей!
Мила мамо! Ха-ха!*

4) За изразяване на отношение на автора на текста към чуждо твърдение, мнение. В тези случаи удивителният знак се поставя в скоби като може да се комбинира и с въпросителна (вж. частта Въпросителна, I, 4), например: *Той твърди, че три години (!) не е близвал шоколад.*

Многоточие се пише:

1) В края на изречение за изразяване на недовършена или прекъснатата мисъл, например: *Чувал ли си някой да...; Ох... Аз не се сещам как беше... Може ли да ми подскажите малко?*

2) Вътре в изречението за означаване на пауза, например: *Ами, аз... не мога да преценя.*

3) За означаване на пропуснатата част от цитат, например: Обикновената селска жена тълкува смисъла на саможертвата на четника с протичките слова, изречени като молитва: „... божичко, закрили го, българин е, тръгнало е за християнска вяра курбан да става „

Забележка. Когато цитатът е научен текст или документална литература, многоочието се поставя в средни скоби [...].

Точка и запетая

Този знак разделя относително самостоятелни синтактични цялости в изречението. Той е „по-силен“ от запетаята и „по-слаб“ от точката. Използва се:

1) В простото изречение – за отделяне на разширени еднородни части, в рамките на които вече е употребена запетая, например: *Необходими са ни още един куп неща – печка, пералня, хладилник; мебели за детската стая и хола.*

2) В сложното изречение – за отделяне на прости изречения, които са най-често с еднотипен строеж, например: *Всяка сутрин Пепеляшка ставала в тъмни зори, за да изчисти и напали печката; да измете и измие пода; да приготви закуска за мащехата си и доведените си сестри.*

Скоби

Скобите се използват за отделяне на част от изречението или от текста, съобщаваща допълнителна информация. Употребата им сочи, че според пишещия тази информация е второстепенна.

Скоби се пишат:

1) За отделяне на части от изречението, смятани от автора на текста за допълнителна информация, например: *Деца с разноцветни знаменца (жълти, сини, червени) танцуваха в градинката.*

2) За отделяне на ремарки от различен характер:
– в драматургични творби;

- в стенограми;
- при даване на сведения за источника на информация.

Кавички

Кавичките служат:

1) За ограждане на пряка реч, която започва на същия ред след авторовата реч, например: *След кратко колебание тя каза: „Ще ви заведа у нас“.*

2) За ограждане на цитиран текст, изречение или отделна дума или израз, например: *За всички хъшове свободата на родината е единствен заветен копнеж: „Нашите славни битки в отечество България ги помни народът... Те разбуниха народа и му вляха в сърцето желание за свобода и правда“. Още началото на повестта представя два типа съществуване: „Ако е живот – да бъде живот, а ако е дрямка – да бъде дрямка“. Епитетът „черна“ бележи с цвета си болката и отчаянието на лирическият говорител от робската участ на неговия народ.*

3) При назоваване на различни обекти, промишлени стоки, търговски марки и др. , например: *зала „Надежда“, Народен театър „Иван Вазов“, къща-музей „Христо Ботев“, СОУ „Виктор Юго“, ул. „Гургулят“, шоколадови бонбони „Болеро“.*

4) При назоваване на вестници, списания, заглавия на творби на науката и изкуството, на награди, фестивали и др. под., когато са в свързан текст, например: *В днешния брой на „Пари“ има прецизен анализ на предимствата на валутния борд в сегашната ситуация. Материалът е препечатан с незначителни съкращения от сп. „Тайм“. Тема на разказа „Ангелинка“ е първото влюбване на едно дванайсетгодишно пастирче. Международният фестивал за театри „Златната ракла“ се провежда от 1972 г. Автор на фреската „Тайната вечеря“ в трапезарията на манастира „Санта Мария де ле грацие“ е Леонардо.*

5) За израз на ирония и недоверие, например: *Щял, представи си, да „произнася реч“; Та той две думи накръст не може да каже!*

6) При предаване на неправилно произнесени думи (обикновено от детска реч), например: *Коко цял следобед мрънка, че му няма „пилуещеното“ мече.*

? Изпълнете заданията:

1. Назовете правилата, които регламентират използването на следващите пунктуационни знаци:
 - точка;
 - въпросителна;
 - удивителна;
 - многоточие;
 - точка и запетая;

- скоби;
- кавички.

2. Сравнете използването на горепосочените пунктуационни знаци в българския, украинския, руския езици.

Упражнение 110

▶ 1. В кое от изреченията има пунктуационна грешка?

- А) Беше стигнал там, където връщане няма.
- Б) Влезе в стаята, без да почука.
- В) Радостта, която го завладя не му даваше спокойствие.
- Г) Усмихна се виновно, както правеше брат му.

2. В кое от изреченията има пунктуационна грешка?

- А) Той обичаше да празнува рождения си ден.
- Б) Дали говореше истината или ме лъжеше?
- В) Да посрещат Бъдни вечер, за тях беше удоволствие.
- Г) Целият квартал, огрян от слънце, се виждаше от моя балкон.

3. В кое от изреченията има пунктуационна грешка?

- А) Образованието например изостава от нуждите на обществото.
- Б) Според мене, те или не вярват на прогнозите си, или имат ги за приоритети.
- В) Всъщност нищо не е както е нужно да бъде.
- Г) Проблемите са много, но козметичните мерки само продължават агонията.

4. В кое изречение **НЯМА** пунктуационна грешка?

- А) Пътят към Мъдростта се извървява, само ако не се страхуваш да грешиш.
- Б) Пътят към Мъдростта се извървява само, ако не се страхуваш да грешиш.
- В) Пътят към Мъдростта се извървява само ако не се страхуваш, да грешиш.
- Г) Пътят към Мъдростта се извървява само ако не се страхуваш да грешиш.

5. В кое от изреченията **НЯМА** пунктуационна грешка?

- А) Нашето жилище се намира срещу кино „Одеон”.
- Б) Гледката беше особено красива през есента когато дърветата пожълтяват.
- В) Един ден, обаче, тя не беше се подготвила за училище.
- Г) Дебела, снежна покривка е затрупала плодородните поля.

6. В кое от изреченията **НЯМА** пунктуационна грешка?

- А) Плачеше защото беше безсилна.
- Б) Изпита голямо вълнение когато се срещна с учителя си.
- В) Самолетът, за който взехме билети, е на „Ер Франс”.
- Г) Скърбеше за мъжа си когато бе загубила наскоро.

7. В кое изречение НЯМА пунктуационна грешка?

- А) Тя го видя, как той се изгуби в гората като куцаше.
- Б) Тя го видя как той се изгуби в гората, като куцаше.
- В) Тя го видя как той се изгуби в гората като куцаше.
- Г) Тя го видя, как той се изгуби в гората, като куцаше.

8. В кое от изреченията писането на пунктуационен знак се определя от правило, различно от правилата, на които се подчинява писането на пунктуационни знаци в останалите изречения?

- А) На изпитите, писмени и устни, получавах петици.
- Б) Майка ми каза да си купя тази книга, тъй като щяла да ми бъде полезна.
- В) Цамбурнах във водата, за да се освежа.
- Г) За лирическият герой домът е свещена територия, защото там са скътани най-съкровени моменти от живота му.

9. В кое от изреченията писането на пунктуационен знак се определя от правило, различно от правилата, на които се подчинява писането в пунктуационни знаци в останалите изречения?

- А) Водата поглъща топлината, която се отделя в клетката при работа.
- Б) Това, което прави Дебеляновия герой различен, е усещането му за самота.
- В) „Песен за човека” е популярно стихотворение, което е написано от Никола Вапцаров.
- Г) В стиховете му откриваме ту ругаещ баща пияница, ту деца, които плачат от глад.

10. В кой от редовете пунктуацията се определя от правило, различно от правилата, на които се подчиняват останалите изречения?

- А) Върнаха се вкъщи, поприказваха за стари приятели.
- Б) Вървах, свирех с цафарата си, в гърдите ми биеше безкрайно влюбено сърце.
- В) Работех, разбира се, но всичко създадено не ми харесваше.
- Г) Умните хора решават проблемите, мъдрите ги избягват.

11. В текста са пропуснати пет запетаи. Поставете ги.

Едни от последствията на съвременния напрегнат ритъм на живот безспорно са стресът и преумората. За съжаление стресът се е превърнал в норма на живот за повечето хора. Когато тялото и умът на човек са претоварени ефективността от неговата дейност значително намалява. Ритъмът на живот работата различните развлечения пречат на човек да се успокои и отпусне. Дори почивайки си той губи много енергия защото се напряга за ненужни неща.

12. В текста са пропуснати пет запетаи. Поставете ги и се обосновайте:

Живеем в модерен демократичен свят с редица права и привилегии.

Повечето от нас са нахранени облечени с покрив над главата защитени.

Наслаждаваме се на редица луксозни придобивки: течаща вода, електричество канализация, добра храна която можем да си купим почти на всеки ъгъл – неща, които са толкова стандартни днес.

13. Кое от твърденията е вярно за долупосоченото изречение?

Погледнат отсреща, от канадския бряг, Ниагарският водопад изглежда снопове пяна от неразбита вода.

А) Първата запетая в изречението служи за отделяне на подчинено изречение.

Б) Втората запетая в изречението свързва подчиненото изречение с главното.

В) Първата запетая в изречението отделя еднородни части.

Г) Запетаите в изречението отделят обособени изрази.

14. Колко пунктуационни знака са пропуснати в изреченията?

Тя се държи като учителка с ученици.

Митко говореше високо като жестикулираше.

Те се разделиха тихо като съжالياваха че са се срещнали.

Дълго гледахме как слънцето се скрива зад хоризонта.

А) три запетаи;

Б) четири запетаи;

В) пет запетаи;

Г) шест запетаи.

15. Колко пунктуационни знака са пропуснати в изреченията?

Карфиолът се почиства накъсва се на розички и се сварява в подсолена вода. Морковите се нарязват на кръгчета и се сваряват след което се запържват в две-три супени лъжици масло. Разбъркват се със ситно нарязан магданоз.

А) два;

Б) три;

В) пет;

Г) шест.

16. Посочете правилата, от които се определя писането на пунктуационни знаци в следните изречения:

А) Вера беше похвалена, а Валери беше разкритикуван.

Б) – Кога Моника ще ни дойде на гости?

В) Той напусна дома си – ядосан и мрачен.

Г) Аз загубих книгата си, тя – тетрадката си.

Речник:

Магданоз

петрушка

Копнеж

прагнення

§16. ИЗПОЛЗВАНЕ НА РАЗЛИЧНИ СИНТАКТИЧНИ КОНСТРУКЦИИ В ЗАВИСИМОСТ ОТ РЕЧЕВАТА СИТУАЦИЯ И ЦЕЛИТЕ НА ОБЩУВАНЕ

Упражнение 111

- ▶ Прочетете текста. Определете вида и стила на текста. Сформулирайте темата и основната мисъл. Обяснете използването на препинателните знаци в текста.

ПРИПОМНЕТЕ СИ!

Речева ситуация

Всекидневното общуване между хората може да се осъществи в различни речеви ситуации. Те се характеризират с определени фактори: цели на общуването; роли на участниците в общуването; предмет и тема на общуването; форма на общуването (пряко или непряко; устно или писмено).

Общуване

Общуването е двустранен процес, в който автор и адресант разменят информация, общуват, взаимно си въздействат и оценяват. За да има общуване, трябва задължително да има две страни, които да обменят информация, т.е. да влизат в диалог, като си служат с общ език.

Участници в общуването

АВТОР (говорещ) и **АДРЕСАНТ** (слушател, приемател). Първият предава информацията, вторият приема информацията.

Условия на речевото общуване

Всеки комуникативен акт протича при определени условия: на определено място; в определено време; със събеседници, които имат определени роли. В зависимост от това, какви са тези условия, общуването може да бъде: официално или неофициално; диалогично или монологично; устно или писмено; спонтанно или предварително обмислено.

? Отговорете на въпросите:

1. С какво се характеризират речевите ситуации?
2. С какво се характеризира общуването като двустранен процес?
3. Назовете участниците в общуването.
4. При какви условия протича всеки комуникативен акт?

Упражнение 112

► Прочетете трите текста и изпълнете задачите към тях.

Текст 1

От 2 юли и „Пирогов” има омбудсман. Появата му е израз на желанието на ръководството на болницата да промени поне част от институционалния ѝ облик на неприветливо място, където ще спасят живота ти, но все има от какво да останеш недоволен.

За обществен защитник е назначен д-р Боньо Бонев, ортопед-травматолог с 27 години стаж в „Пирогов”. Съгласил се да поеме работата, като е пред пенсия. Досега при него са постъпили 7 жалби, има и похвали, но по-малко.

„Противно на очакванията, половината оплаквания са от лошо отношение, а не заради искани пари или некачествено лечение”, твърди Бонев. „Някой му се скарал, намръщил се, изгонил го, не му обърнал внимание. Убеден съм, че ние имаме страхотни лекари, а в същото време много от тях не знаят как да посрещнат пациентите – да се усмихнат, да кажат заповядайте”, обяснява Бонев. Според него неприветливостта не е плод на възгордяване, а на огромния стрес в болницата. Ние пък установяваме, че хората се жалват и защото не могат да се ориентират сами в безкрайния хаос от правила, указващи за кое се плаща и за кое – не.

Омбудсман досега не е имало в българска болница. Работата му е да съдейства на пациентите, да им разяснява кое се плаща от здравната каса и кое – не, да обяснява медицинските процедури. Освен това той следи за обема и качеството на извършената дейност в кабинетите и клиниките. „Това е работа и на шефа на отделението, но аз имам навика в 8 сутринта да мина през кабинетите, да видя дали апаратурата работи след това да докладвам на ръководството”, казва Бонев. Той обикаля клиниките и пита пациентите дали са доволни и имат ли оплаквания.

И естествено има хора, които се оплакват. Например лечението се провежда правилно, но на пациента не се обяснява с какво се лекува – лекарите нямат навик да обясняват такива неща. И понеже, да речем, температурата му не спада напълно 3 дни, той става недоверчив и заплашва да се премести в друга болница. Намесва се омбудсманът, стига се до решение.

(Янина Здравкова)

Текст 2. Кодекс на професионалната етика

Въведение

Лекарската професия е творчество, което съчетава наука, изкуство и техника. Тя служи на живота, здравето (психическо и физическо) и работоспособността на отделния човек и целия народ.

Лекарската професия е свободна професия. Тя изисква от лекаря човечност, всеотдайност и чувство за отговорност. Лекарят е длъжен да упражнява своята професия по съвест и да отговаря на доверието, което му предоставя тя.

Лекарската етика е съвкупност от норми на поведение, които служат изцяло на живота и здравето на индивида и обществото.

Етичните норми регулират отношенията на лекаря с пациента и неговите близки и отношенията на лекаря с колегите му и с обществото.

Правилата на професионалната лекарска етика са задължителни за всеки лекар.

Раздел II **Отношения лекар – пациент**

Чл.24. (1) Лекуващият лекар е свободно избран от пациента или неговите близки. Той осигурява цялостния процес на лечение на болния. Лекуващият лекар води медицинско досие на пациента и отговаря за неговото съхранение. В случай че се оттегли, той е длъжен да осигури непрекъснатост в лечението, като представи цялата необходима информация на лекаря, който ще го замести.

(2) Лекуващият лекар, ако по изключение бъде наложен на пациента по силата на закон, административен акт или други обстоятелства, трябва да действа съобразно този кодекс.

Чл. 25. Лекарят не може да провежда изследвания, които биха навредили на психиката, достойнството и морала на лицето.

Чл. 26. Лекарят няма право да извършва лечебно-диагностични процедури без съгласието на болния или близките му, освен при непосредствена заплаха за живота на пациента.

Чл. 27. Лекарят зачита правото на болния да го информира за неговото състояние, естеството на болестта и за средствата и възмож-

ностите за лечение, като при всички случаи поддържа духа, подкрепя вярата на болния и се грижи за душевното му спокойствие.

Текст 3

Имаме болен. Викам лекар.

Докторът веднага пристига. Дребничък хлапак, с огромна чанта и с огромен авторитет.

– Е, какво ни боли? – разпитва болния, който всъщност е чичо ми, дебел стар господин. – Гърленцето ли ни боли, или коремчето?

Болният е преbledнял и с аленочервени уши се мъчи в ада на пухените възглавници. Не отговаря. Пронизва доктора е презрителен поглед.

Лекарят преглъща. Оглежда болния с онова превъзходство, с което здравите гледат на болните. Премеерва му пулса. Като някаква скучна книга, от която не очакваш нищо интересно. Зарязва го.

Сяда, прехвърля крак върху крак.

– Далакът – установява той.

Болният протестира. Не иска да го баламосват с далака.

– Черният дроб – провиква се.

Докторът, който смята, че черният дроб на болния е добре, намира тази забележка за зла и подигравателно го гледа от висотата на науката:

– Откъде знаете?

От дъното на страданията си болният проговаря скромно:

– Защото той ме боли.

Докторът преплита пръсти:

– Кажете, моля, да не би Вие да сте лекарят?

А болният с мрачна усмивка отвърща:

– Кажете, моля, Вие пък да не сте болният?

Поглеждат се втренчено в очите. Искрят от омраза.

Чувствам, че трябва да се намеся, че трябва да предотвратя на-зряващата буря.

Всъщност и дамата са прави.

Болният си е болен, а лекарят си е лекар. Това е ясно. Но този болен, както всеки човек, е и малко лекар. А този лекар, както всеки човек, е малко суетен. Болен от суета.

Какво да направя? Докторът трябва да лекува болния, за да оздравее. От този момент аз трябва да лекувам доктора – от суета, – за да оздравее и да излекува болния.

Започвам да хваля безпогрешните знания на доктора, красивата му джобна кърпичка, елегантния му стетоскоп. Това веднага действа. Померява се с мен и с болния. Предписва лекарство, предлага диета: млекце, чайче. Всичко умалява. Може би и смъртта нарича „смъртичка”. Всеки ден идва у нас. Лекува болния. Аз пък лекувам него.

Когато влиза, започвам да се възхищавам:

– Чудесно.

– Кое? – грейва той.

– Отхрачващото средство, което благоволихте да предпишете. Докторът ми стиска ръката, щастливо, със сияещо лице. За нищо на света не би ме изоставил. Стои пред мен, сякаш ме моли да продължа да го лекувам, да го преглеждам – дали от вчера е станал по-добър лекар, подобрило ли се е състоянието му, ще се възстанови ли ужасното заболяване, което наричат самовлюбеност.

С какво би могло да се излекува подобно нещо? Лекуване на симптомите. С приспивателните на лъжите, с прахчетата на признанието, със сладките сиропи от похвали. Затова не пестя лекарствата си. Когато изпъшква, че му куца самочувствието, залепвам му похвала с цветен пластир, а когато изохква, че тук и там отново го боли важниченето, мажа болезнените места с комплименти.

Бавно се съвзема. Тогава го пускам при болния. Винаги първо трябва да му се вдъхва кураж, трябва да се измъква от отчаянието. Прилича на онова лекарство, на чийто етикет пише: „Да се разклати преди употреба.“

Така обаче може да се употребява. Изпълнява задълженията си. Само очаква непрекъснато да съм до него и да му се възхищавам.

В резултат на общите ни усилия след една седмица болният оздравява. Но не и докторът.

Той дълго продължава да идва при мен за рехабилитация.

1. В коя от сферите на общуване се използва Текст 1?

- А) естетическата;
- Б) институционалната;
- В) научната;
- Г) медийната.

2. Кое от посочените твърдения е вярно за Текст 1?

- А) Изразява личната позиция на автора.
- Б) Има регулираща функция.
- В) Информира и коментира.
- Г) Въздейства емоционално.

3. В коя от сферите на общуване се използва Текст 2?

- А) в битовата;
- Б) в естетическата;
- В) в институционалната;
- Г) в научната.

4. Кое от посочените твърдения е вярно за Текст 2?

- А) Текстът съдържа архаизми.
- Б) Текстът представя научни сведения.

В) Текстът съдържа метафори.

Г) Текстът е императивен.

5. Какво е предназначението на етичните норми според Текст 2?

А) Регулират отношенията на лекаря с пациента, с неговите близки, с колегите му и обществото.

Б) Определят подготовката и професионалната компетентност на лекарите.

В) Регламентират правата и задълженията на пациентите.

Г) Описват реално съществуващите отношения между лекарите и пациентите в България.

6. В коя от сферите на общуване се използва Текст 3?

А) в медийната;

Б) в естетическата;

В) в институционалната;

Г) в научната.

7. Кой от посочените изрази НЕ е използван за характеризиране на болестта на лекаря в Текст 3?

А) суета;

Б) самохвалство;

В) важничене;

Г) снобизъм.

8. Изброени са факти от трите текста, както и факти, които липсват в тях. Отбележете буквите на онези четири факта, които НЕ се откриват в посочените текстове.

А) Докторът лекува болния, но и болният лекува лекаря.

Б) Умалителните форми на думите, които употребява лекарят, действат успокоително на болния.

В) Лекарят не се влияе от комплиментите на болния или близките му.

Г) Лекарят може да извършва лечебно-диагностични процедури без съгласието на болния или на близките му дори когато няма заплаха за живота на пациента.

Д) Болните понякога се оплакват дори когато лечението се провежда правилно, но не им се обяснява естеството на заболяването и на лечението.

Е) Лекарската професия е творчество, което съчетава наука, изкуство и техника.

Ж) Право на болния да бъде информиран за състоянието си, естеството на болестта и за възможностите за лечение.

З) По-голямата част от оплакванията на болните са от некачествено лечение.

9. Напишете коя е основната тема, обща за трите текста?

10. Като имате предвид основната тема на трите текста, формулирайте теза в рамките на 3-4 изречения.

11. Запишете сбито и кратко (в резюме) основното в съдържанието на текст 1.

Речник:	
<i>Отхрачващо средство</i>	<i>відхаркувальний засіб</i>
<i>Омбудсман</i>	<i>омбудсмен</i>

§17. ПИСАНЕ НА ПОДРОБЕН И КРАТЪК ПЕРЕРАЗКАЗИ

Упражнение 113

► Прослушайте или прочетете текста. Определете стила и вида му, темата и основната мисъл.

СМЪРТТА НА ЕДНА ПТИЦА

Исках да ти разкажа това, когато след лова на бекаси бяхме седнали да си починем край пътя, близо до селцето, чиито кирпичени огради и трънливи плетища, скрити в гъстите клони на върбите, изчезваха в рубинения пламък на есенното слънце, което залязваше.

Спомняш ли си тия залези, които виждахме всяка вечер да трептят с огненото си великолепие на другия край на гората? Сякаш някаква гигантска бъчва изливаше опияняващото си вино над света. Когато ги гледахме, и двамата изпитвахме желание да отидем там, където ни се струваше, че ще намерим един друг, слънчев и прекрасен свят, какъвто сме виждали в нашите детски сънища.

Забравих да ти разкажа тая случка, защото вниманието ми все още бе погълнато от лова. Древните впечатления отново изникваха в паметта ми – влажната гора с медно-червена шума, тихото и нежно шептене на бекасите, стойките на нашите кучета, екът на изстрелите и тая остра миризма на изгорял барут, която се усеща тъй силно в свежия въздух на гората.

От друга страна, не е ли твърде неудобно да ти говоря за подобни неща днес, когато по цялата земя войната отнема хиляди и милиони човешки живота? И нима смъртта на една птица, за която искам да ти разкажа, може да се сравнява със смъртта на едно човешко същество?

И все пак струва ми се, че разбрах какво нещо е смъртта именно чрез тая птица, която застрелях по грешка.

Това се случи в края на миналата тежка и продължителна зима всред мочурливата равнина, оградена отвред с венец от планини, в която ние двамата неведнъж сме дебнали диви патици.

Денят беше студен и ветровит. Гонени от силния северен вятър, към крайнините на селото долитаха стотици прелетни птици да търсят закрила от студа и глада. Орляци от пойни дроздове и скорци, дъждосвирци със златисти очи, калугерици с широки траурни крила, жълтунки и гълъби напущаха равнината, понесени от вятъра. Целият този птичи свят търсеше спокоен кът, за да си отпочине, да се нахрани и стопли след дългия път от юг.

Една рекичка с високи брегове, обрасли с върби, която лъкатушеше между зеленчуковите градини на селото, служеше на птиците за пътеводител.

Те прелитаха над дърветата и кацаха по бреговете ѝ, защото тук вятърът не беше тъй силен и земята не бе вкочанена от мраза.

Когато тръгнах по нейното течение, аз вдигнах няколко ята диви патици. Осем бърнета от рода на тия, които ние, ловците, наричаме черни, увиснали на патрондаша ми. Омаломощени от вятъра и капнали за сън, след като бяха скитали през цялата студена нощ над замръзналите мочури, те се вдигаха отблизо и лесно ставаха жертва на моите изстрели.

Към обяд от север се показаха сиви облаци тежки, пълни със сняг. Над равнината се изви виелица. Ято диви гъски мина над рекичката и се изгуби в бялата мрежа на едрите снежни парцали, които падаха наклонено към земята, прилични на бели ленти.

Аз се подслоних от виелицата в една овчарска колиба, чийто сламен покрив шумеше над главата ми.

След час вятърът утихна. Снегът престана. Небето се повдигна и равнината се бялна – широка, спокойна и чиста.

Сполучливият лов, снежната равнина, покрита с мартенски пръхкав сняг, по който беше приятно да се върви и чиято чистота сякаш проникваше в душата ми, събудиха в мене безпричинна радост, каквато човек изпитва при мисълта за нещо прекрасно и бодро. Драго ми беше да вървя всред това кротко и бяло мълчание на равнината, да чувам как шумят дрехите ми и как цевта на моята пушка почуква о халката на равницата.

Имаше още два часа, докато се мръкне, но снегът изпълваше спокойния въздух със светлина, а под изтънялата облачна покривка се виждаше дискът на слънцето, приличен на запалена лампа сред гъста мъгла.

Напуснах рекичката и тръгнах през равнината към града. Вървах към една вада за напояване, изпълнена със снежна каша.

Далеч пред мене като зелено огледало сред бялото поле се виждаше голяма локва. Няколко ниски върби самотно се издигаха край нея и техните голи клони едва се оглеждаха в бистрите ѝ води.

И ето, когато се приближих на петдесетина крачки до локвата, изведнъж забелязах, че сред нея е кацнала някаква птица. Тя стоеше неподвижно, като кръгла черна точка.

Щом се спрях, птицата се обърна и аз видях неспокойно вдигнатата ѝ глава. По всяка вероятност беше патица от вида на тия, които сега висяха на кръста ми. Тя се готвеше да излети. Това личеше от нейните леки, почти неуловими движения, изпълнени с тревожен трепет.

Ти знаеш, драги приятелю, как внезапно забелязаният дивеч ни кара да изтръпнем и да се хванем за пушката. Кръвта нахлува в главата ни, възбудата спира дъха ни и в един миг цялото внимание се съсредоточава само към птицата или животното, което е пред нас. Едно неудържимо желание да го придобием ни изгаря. Ние треперим от напрежение да не изпуснем секундата, в която трябва да дадем изстрела...

Като съобразих, че патицата може да литне през клоните на върбите и да се закрие от погледа ми, реших да стрелям, докато не се е вдигнала.

Насочих цевите към нея и когато върхът на мушката докосна тъмното ѝ тяло, дръпнах спусъка...

През лекия дим видях как птицата трепна, как дробинките повдигнаха водни бризки край нея и как на брега на снега се появиха черни точки от попаденията на оловните зърна. Но чудно нещо, патицата остана в локвата, както преди – спокойно и неподвижно. Тя не запляска с крила, не плувна обърната на гръб, не се гмурна във водата да търси спасение от смъртта, както би направила всяка ранена или умираща водна птица. Тя само се обърна леко и бавно към мене, тъй че отново заприлича на добре закръглена топка.

Учуден и недоверчив, тръгнах към нея с пръст от другия спусък, готов отново да стрелям.

Изпитвах не само учудване, но и смут, сякаш бях стрелял по някакъв призрак – неуязвим, стоящ вън от законите на живота и смъртта.

Когато се приближих, видях, че в локвата стои не патица, а една черна лиска. Тъмнопепелявото ѝ тяло беше здраво и чисто. Нито една капчица кръв не се виждаше по гъстата ѝ перушина.

Тя не мърдаше. Изглеждаше напълно потънала в това вцепенено и малко учудено съзерцание, на което се предават низшите същества, когато са спокойни и не са заплашени от никаква опасност. Моето присъствие не ѝ направи никакво впечатление, сякаш не съ-

ществувах за нея, макар че аз стоях вече на брега на локвата и разстоянието, което ни разделяше, не беше по-голямо от две крачки.

Малката ѝ глава, изящна и лъскавочерна, на която се виждаше бяло гребенче, беше насочена напред, като че погледът ѝ минаваше над бялата равнина, загледан втренчено в някаква точка отвъд хоризонта. Тя сякаш беше всепогълната от нещо безкрайно важно, което властно беше грабнало нейното внимание и го приковаваше неотразимо. Ледено спокойствие и пълно безразличие към всичко останало лъхаше от това малко същество, плувнало кротко във водата.

Представи си, че би могъл да видиш отдалече тая невероятна картина – ловеца и дивата птица, двамата тъй близо един до друг: човека – учуден, недоумяващ, дивеча – напълно равнодушен към присъствието на своя най-страшен враг, и всичко това в тая снежно-бяла спокойна равнина, в която вилицата е оставила след себе си само мир и тишина. Не би ли повярвал, че в тоя час на земята се е извършило великото чудо, което ни обещава евангелските легенди?

Още няколко секунди, и аз усещах, че не ще мога да издържа пред тая загадка. Искаше ми се да извикам, да махна с ръка или да пресегна и хвана това мъничко черно създание, което не се боеше от мене и чието спокойствие изглеждаше тъй величествено.

И ето, когато бях готов да нагазя водата, птицата трепна. Дългата ѝ шия се сви, главата ѝ се дръпна леко назад и цялото ѝ тяло потрепера в конвулсивен порив, сякаш тя искаше да запази нещо, което до този миг с мъка задържаше в гърдите си. После заплува бавно към парчето лед, което се виждаше пред нея, и като протегна шията си, натисна студената твърдост със седефенобелия си клюн. Все по-мъчително и по-силно забиваше тя човката си в леда, като че искаше по този начин да сподави болката си. Изведнъж тялото ѝ се отпусна, малката ципица полузатвори нейните черни очи и тя се обърна по гръб. Беше мъртва.

Едва тогава аз разбрах коя сила беше надвила страха в това създание. То беше ударено смъртно. И когато оловното зърно е проникнало в гърдите му и то е почувствало идването на смъртта, цялото му същество е било погълнато от приближаването на тая важна минута. То не е имало време да се занимава с мене, защото се е приготвяло да посрещне своя край... В тия няколко минути може би неговата душа е усещала част от оная скръб, която всяко живо същество изпитва пред прага на смъртта.

Дълго време гледах замислено малкия труп, плувнал неподвижно в зеленикавата вода.

Когато погледът ми отново срещна белия венец от планини и мирното спокойствие на равнината, стори ми се, че този живот, който отнех, не е изчезнал бесследно, но като една малка капчица е преми-

нал в океана на великата и вечна сила, която ражда живота... и аз разбрах защо ние, хората, сме виждали в смъртта известна красота и защо сме и възлагали дори надежди. В това преминаване оттук към там, във вечния възврат, за който говорят философите и религиите, нашият ум е откривал безсмъртното начало на живота и е черпел нови сили за духа...

Преди да тръгна, извадих трупа на птицата от водата и го положих на снега, подтикнат от желанието да го запазя от гниене и грозота.

Това исках да ти разкажа в оня чудесен есенен ден. Ти си ловец и не ще ме упрекнеш за безцелното убиване на тая птица. Животното ни е потребно да се въздигнем чрез него, но когато човек знае какво нещо е смъртта, вярата в безсмъртното начало на живота спира ръката му и изпълва неговата душа с просветление и обич.

(Емилиян Станев)

? Изпълнете заданията:

1. Направете писмен кратък преразказ на текста.

2. Използвайте сегашно историческо време.

3. Разсъждавайте върху следните въпроси:

– Коя е темата и идеята на разказа?

– Може ли да се говори за „подобни неща днес, когато по цялата земя войната отнема хиляди и милиони човешки живота?“

– Намерете в текста как птицата се готви да посрещне смъртта.

– Как разбирате думите „то не е имало време да се занимава с мене, защото се е приготвяло да посрещне своя край...?“

– Можете ли да утвърждавате, че смъртта е продължение на живота?

– Как разбирате думите: „Когато човек знае какво нещо е смъртта, вярата в безсмъртното начало на живота спира ръката му и изпълва неговата душа с просветление и обич“?

– Според вас как трябва да се посрещва смъртта?

4. Как разбирате следващите мъдрости:

За да не се страхуваш от смъртта, трябва винаги да я очакваш (Сенека).

Как можем да знаем какво е смъртта, когато не знаем какво е животът (Конфуций).

Целта на живота е да живееш така, че да не умреш и след смъртта си (Муса Джалил).

Упражнение 114

▶ Прслушайте или прочетете текста. Определете стила и вида му, темата и основната мисъл.

ХАЙДУШКА МАЙКА

От два дена хайдушката дружина чакаше своя главатар в присоя под Мукос. Димо, главатарят, бе слязъл долу, в родното си село. Чак

на третия ден се върна. Лицето му – от камък. Само гегата, най-старият между хайдутите, позна, че той бе свършил някаква работа долу в селото. Лявото око на главатаря беше цяло кръвясало – това беше знакът.

Димо седна, без да продума, и все току местеше поглед от човек на човек, да види всичко ли е в ред. Всякой един от хайдутите се присви там, дето се намери. От вчера не бяха яли, но никой не смееше да отвори дума. Главатарят бе заповядал да не се отдалечава никой от това място, докато не се върне, и сега смееше ли някой да се оплаче против него? Той дигаше пушка за нищо.

Но ето стани Ничо и отиде, та право срещу него се спря. Те бяха вуйчо и внук – Ничовата майка беше Димова сестра, но никак не се приличаха. Димо беше къс, набит и тежък. Дори бе започнал да тлъстее, макар да нямаше още трийсет и пет години. Той беше мургав, с черни коси, мустаци и вежди и като че ли гледаше с бялото на тъмните си очи. Ничо беше с петнайсет години по-млад от него – още дете почти, но беше висок и строен, с току-що побили руси мустачки, със сиви, широко отворени очи.

Хайдутите с любопитство гледаха ту главатаря си, ту неговия внук и чакаха да видят какво ще стане. Ничо се наведе и сложи пред вуйчо си своята дълга пушка. После откопча силяха си с два пищова, свали кожаната си чанта, на която висяха два рога за барут, и всичко туй сложи пак там, до изпружените нозе на главатаря.

– Връщам ти пушката и всичко, що си ми дал – каза младият хайдутин и макар лицето му да бе побледняло, гласът му беше звучен и твърд. Главатарят бе опрял в него тежкия си поглед и нито се помръдна. Ничо продължи:

– Не ме питаш защо, нали? Но аз ще ти кажа. Прощавай, вуйчо ми си, но ти не си вече хайдутин. Овълчи се ти, главатарю, и що ти, що Юсуф ага от Пешища – все едно за християнския народ. От село на село, ядене и пиене. Хайдутин си, пък дебелееш. Кому си дал залък, кому си купил чифт волове – всичко криеш по пещерите за себе си. За тебе вече няма закон християнски. На добър ти час, но аз не дойдох при тебе да бъда обирник.

Ничо почака някое време, но главатарят нищо не отвърна. Всички очакваха да изтегли той пищов или нож в отговор на тия тежки думи – Димо не признаваше ни род, ни родина. Едва когато Ничо тръгна да си върви, той рече след него:

– Благодарни засега на сестра ми, че те е родила. Само пази се да не те срещна втори път.

Ничо нито се обърна. Само махна с ръка нехайно ли, или пък от скръб – и се изгуби надолу из гъсталака.

Младият момък слезе право в родното си село – родното село и на вуйчо му Димо. Над ниските сламени покриви тежеше неспокойна тишина. Дори и людете сякаш пропъгльзяха край плетищата, мълчаливи, тъжни. Ничо забеляза, че се извъръщаха да го погледнат едва когато отменеше. Отнякъде се дочуваше плач съвсем ясно, като че ли идеше от всяка по-близка къща. Ничо, в някакво предчувствие, не се решаваше да попита, а бързо се спусна към дома си – там да научи що бе станало. Майка му го посрещна още на двора:

– Бог да го убие! Не знае вече ни срам, ни грях. Не ми е вече брат – брадва главата му...

После тя разказа:

– Дойде си за вчера и каза на мама, на баба ти: „Иди да ми поискаш Неда, Стояновата щерка. В злато и коприна ще я облека». Насила накара баба ти да отиде, но Стоян не си дава чедото на такъв като него. Праща Димо старата и два, и три пъти. Най-сетне, тая сутрин, още в тъмно, сам той отиде и взе момичето.

– А Неда?

– Какво Неда? Насила я взе. Уби баща ѝ, Стояна, и я взе. Затвори я вкъщи, при баба ти, и каза:

"Нека заровят стария, а в неделя ще дойда и ще дигна сватба невиджана. Ако не стане тъй – ще запаля селото от четири страни".

Ничо не дочака да чуе докрай. Бързо се запъти към бащината къща на майка си. Голяма беше тая къща, на два ката и варосана отвън, като бейска кула. Горе, в най-широката одая, беше затворена Неда. Вратата отвън с желязна кука. Той откачи куката и бутна вратата. Момичето бе легнало ничком на пода и нито подигна глава. Наблизо бяха сложени паница с ядене, хляб и стомничка с вода.

– Хайде излизай – каза Ничо от прага.

Щом чу гласа му, Неда се изправи на колене, а щом го видя – бързо скочи на нозе. Учудените ѝ очи плуваха във влага, после бързо в краищата им се събраха две едри, бистри сълзи. Неда беше хубава, а сега след толкова скръб и страхове, приличаше на икона. Нехаен към момите, Ничо сякаш за първи път я виждаше. А някога, като деца, те заедно бяха пасли кози из планината. Незнайна сила сведе очите на младия хайдутин пред лъчистия заплакан поглед на момичето.

Събра Ничо дружина и тръгна из към планината – сам главатар на хайдутин, но по закон християнски. Още веднага той прати на вуйчо си вест: „В селото кракът ти да не стъпва. Ако ти трябва – ела да ме потърсиш в планината. Ако ли пък ти ми потрябваш – бързо ще ти намеря". И ето Димо нито се реши да слезне в селото, нито пък тръгна по дирите на своя внук. Но той, старият, овълчен хайдутин, бе решил друго.

На четири или пет дена след Петровден беше, когато горе, в планината, запукаха пушки. Ехтяха гърмежите из планината, а малките селца наоколо, скрити в планинските скути, се спотайваха в смъртен страх. Предния ден бе минал наблизко Юсуф ага от Пешища с голяма тайфа. А сега горе ставаше битка. Скоро се разчу, че горе бил Ничо с дружината си и в замрелите сърца на раята потрепна плаха надежда – дано да е дошъл краят на злия душманин Юсуф ага от Пешища.

Димо следеше битката от един връх и не тръгна срещу турците, а отиде и се яви в гръб на своите. Той накара другарите си да изпразнят пушки и пищови, тъй – на вятъра, колкото да изплаши и отчае своите, а да насърчи турците. Сега битката скоро се свърши: от страх да не бъдат обградени, Ничовите другари и сам Ничо извадиха ножове, ятагани и се спуснаха срещу турците на живот и смърт. Ето тук един турски куршум настигна младия главатар и прониза гърдите му.

Вечерта, по тъмно, четирима от неговите другари донесоха върху носилка от пушки и зелени клони ранения Ничо в бащината му къща. Той тихо охкаше в несвяст – изгубил бе много кръв. Майка му бе видяла и мъжа си някога тъй – на носилка от пушки и зелени клони. Тя не нададе писък, а бързо се зае с раната, да я лекува с билки и треви, както някога бе лекувала раните на мъжа си – също хайдутин. После тя скри ранения в едно скривалище, в дъното на тъмното пондило. Боеше се да не би да дойде в селото Юсуф ага с тайфата си.

Минаха два-три дни, раната взе да прегаря и майката се успокои. Раненият беше все тъй немощен, но свещицата на неговия живот бе започнала отново да се разгаря. Той дори започна да руменее, когато влизаше при него Неда, Стояновата дъщеря, която по два пъти на ден му донасяше топло прясно мляко в голяма шарена паница.

Спокойно мина още един ден, стъмни се. Майката бе превързала раната, сложи софра и седна да вечеря. Самичка – тя нямаше никого освен Ничо. Изведнъж някой силно бутна вратата и майката изтръпна. Като бяло було се спусна върху лицето ѝ бледнина. На две стъпки пред софрата се изправи Димо, настръхнал като гладен рис.

– Лешоядец! – тихо прошепна майката.

– Досети се, а? За главата му дойдох, не за друго – тупна хайдутинът с пушката си върху пръстения под. Той знаеше скривалището – сам се бе крил много пъти в него.

Майката мълчаливо го гледаше, да го изгори с погледа си.

– С нищо няма да ме уплашиш – каза тя. – Хайдушка жена съм била, хайдушка сестра съм и майка на хайдутин.

Говореше майката, но някак тихо, като че ли само с устните си, и погледът ѝ се разсея – едно говореше, а друго мислеше. После тя, като да отхвърли от плещите си, спокойно продума:

– Седни. Седни да пийнеш глътка вино. Старо вино имам. И аз ще пия с тебе. Седни де!

С такъв глас повтори тя и с такива очи го гледаше, че Димо наистина седна до софрата. Пък и нямаше защо да бърза. Майката стана и отиде някъде из къщата. Не се забави много и се върна с две пръстени паници, догоре пълни с вино. Едната поднесе на брата си, а другата сложи на софрата, за себе си, и отново седна. Димо надигна лицата, пи и тя.

– Бре, силно вино. Проряза ме.

– Силно е, тригодишно – отвърна майката.

Димо повторно надигна лицата, после изведнъж я дръпна от устните си, опулил страшни очи.

– Юдо, отрови ме! – изрева той и все сила захвърли лицата. Останолото в нея вино се разля по пода като черна кръв. Той се опита да каже още нещо, но езикът му бързо се бе подул, челюстите му се бяха схванали. А тя, Ничовата майка, цяла се люлееше от ледени тръпки. Само очите ѝ бяха още живи, но и те вече гаснеха. Тя гледаше с тия гаснещи очи своя брат и по изстиващите ѝ страни течаха сълза след сълза...

На другата сутрин Неда, Стояновата щерка, пак дойде с паница топло мляко и видя край сложената софра два трупа. И чудно – колкото да беше голяма уплахата ѝ, тя не изпусна лицата, а побърза да я занесе на ранения.

(Димитър Талев)

? Основни задачи:

1. Направете подробен писмен преразказ на текста.
2. Съставете план за преразказа.

? Отговорете на въпросите:

1. Какво става след завръщането на главатаря Димо.
2. За какви отношения говори погледът на Димо, който е насочен на хайдутите?
3. Кой е Ничо в текста? Какви са отношенията между Ничо и Димо като роднински? Обосновете отговора си.
4. Кой напуска четата и защо?
5. Кой е Димо според разказа на сестра му?
6. Какво впечатление прави лично на вас Димо. Защо сте на това мнение?
7. Разбрахте ли защо Ничо освобождава Неда?
8. Какво можете да кажете за постъпката на Димо като приема решение да се яви в гръб на хайдутите и да ги изплаши?

9. Какво можете да кажете за майката? Одобрявате или отричате отравянето на родния ѝ брат? А как бихте постъпили вие на нейното място?
10. Как разбирате фразата „Хайдушка жена съм била, хайдушка сестра съм и майка на хайдутин“?
11. Какво иска да каже Димитър Талев с думите: „Тя гледаше с тия гаснещи очи своя брат и по изстиващите ѝ страни течаха сълза след сълза...“?
12. Хареса ли ви разказът? Какъв извод може да се направи след прочетеното?

§18. ПРЕРАЗКАЗ НА ТЕКСТ С ТВОРЧЕСКА ЗАДАЧА

Упражнение 115

- **Прослушайте или прочетете текста. Определете стила и вида му, темата и основната мисъл.**

ПРИКАЗКА ЗА ГВОЗДЕИТЕ

Един баща имал буен и неразумен син. Вместо да оре нивата или да помогне с нещо вкъщи, по цял ден синът му обикалял селото и правел бели на хората – с този ще се скара, с онзи ще се сбие, куче ще разлае или чужди плет ще събори, градините с кон ще прегази или ще разтури хорото на мегдана... Как ли не му говорил белокосият му баща, как ли не го увещавал, опитал и с блага дума, и с дрянова тояга, ала момъкът си знаел своето... Цяло село пропищяло от него – беля след беля, злина след злина и само като го видели, хората отдалече го заобикаляли. Никой не смеел да му каже дума напреко и всички на стария му баща се жалвали: „Твоят син така, твоят син иначе... Ръце сме вдигнали от него, баща си му – вкарай го в правия път“.

Слушал старият човек и мълчал, и слушал, гледал в земята и вдигал рамене, ала след като хората си отминавали, той отивал до вратата на къщата и забивал в нея гвоздей. Гвоздеите били дълги, с големи глави и след всяка беля на сина си старецът дълго чукал с теслата дъбовата врата, блъскал с все сила, та да може ядът му да мине. И така – днес гвоздей, утре два, докато, кажи-речи, място не останало... Вратата от дървена станала желязна, та селяните не тропали по нея вече с ръка, а само с тояга.

Ала все по-рядко идвали да тропат те, все по-малко тревожели стареца със своите оплаквания, докато съвсем престанали да идат.

Защото, както понякога става с неразумните синове, момъкът си намерил майстора. Обикнал най-хубавата мома в селото, а онази не искала да го види такъв, какъвто го знае от хорските приказки.

И станала с него голяма промяна – укротил се момъкът, и не само той – и конят му станал по-кротък, и ергентския му пищов не се обаждал вече по сватбите. Като видел стари хора, отдалеч шапка свалял, а на хорото дори не се захващал – седял на един камък и гледал отдалече изгората си. А кога дошло време за оран, селяните си търкали очите от изненада – той ли е, или не е той. Още от петляно време запрягал воловете момъкът и първи излизал в полето. И своята нива изорал, и на другите помогнал с воловете си, без думичка да продума. Ала селото заприказвало – какъв хаймана беше и какъв златен момък стана, да не му се неначудиш. И така от дума на дума, от ден на ден приказката стигнала и до хубавата мома. Зарадвала се тя, защото тайно го харесвала, но не искала да се издава пред родителите си, защото много добре знаела какво ще кажат за него те. Сега работата станала друга, с други очи вече гледали хората на момъка – та нали нямало по-личен и по-трудолюбив ерген в цялото село от него!

И скоро думнал тъпанът в момковия двор, голяма сватба се вдигнала. Оженил се момъкът за изгората си, добър къщовник станал, челяд му се народила. И всеки ден правел по някоя добрина – на този ще помогне да избута кола през брода, на друг ще измайстори нов палешник, на трети торба с орехи ще донесе...И след всяка добрина вадел от вратата по един гвоздей. Днес един, утре друг, докато съвсем ги махнал.

– Е, тате – рекъл един ден той, – я погледни вратата – един гвоздей не остана по нея!

Старецът приближил до дъбовата врата, прекарал ръка по нея, поклатил глава и му отвърнал:

– Гвоздеите ги няма, синко, но дупките са останали!

(Георги Константинов)

? Основни задачи:

1. Устно направете подробен преразказ на текста.
2. Съставете план на текста.
3. Направете своите оценки и изводи за действията на героите.
4. Как разбирате следните пословици:

Срамуйвай се от сторената злина, не се хвали с добрина.

Като злини не искаш, злини не прави.

Доброто се забравя, а злото – никога.

Докато не изпитаеш злото, не ще познаеш доброто.

5. За творческа задача дайте отговор на въпроса: „Какво може да промени един човек?“

§19. ПОЗНАВАТЕЛНА ЦЕННОСТ НА ПРОЧЕТЕНОТО

Упражнение 116

- Прочетете текста. Определете стила и типа на речта. Каква е темата и основната мисъл на текста?

ЧЕРЕША С АЛЕНИ СЪРЦА

Преди години, когато бях малък, на нашата улица живееше човек, който никога не лъжеше. Неговата къща беше малка, боядисана в зелено и в нея живееше само той. В двора имаше череша, която цъфтеше с бели цветове и единствено от всички череши в квартала оставаше непокътната, когато зрееше.

Човекът имаше и голям петел. Той спеше на черешата и през пролетта изглеждаше, че отрупаната с бял цвят череша има голямо алено сърце.

Цялата улица познаваше този човек, който кръщаваше децата на всички и на сватбите седеше винаги на средата на трапезата.

Улицата много го уважаваше, а ние, децата, се питахме защо не отиде в цирка да се показва като онзи, който тежи триста килограма и от панталоните му може да се направи корабно платно. Ще се нагруппа народ, ще грабят билети, а ония от цирка ще викат:

– Насам, народе! Големият атракцион, невиждан номер, единствен по рода си – човек, който никога не лъже!!!

Вечер, когато слънцето си отиваше и всичко ставаше неясно в червената мъгла, той сядаше в двора и говореше с петела. За какво говореха двамата, никой не знаеше. Само веднъж чухме как той пита петела:

– Е, какво ще кажеш? Какво ще кажеш за това?

Един ден петелът изчезна. Когато човекът се прибра вечерта и го потърси, на черешата го нямаше. Човекът, който никога не лъжеше, претърси двора, но не го откри. Тогава седна пак на старото си място и се загледа в звездите.

Когато хората от улицата разбраха, че петелът го няма, започнаха да мислят кой ли го е откраднал. Ясно беше, че не е човек от нашата улица. Но пък можеше да бъде и от нашата. И това най-тревожеше хората.

– Просто се изгубил някъде, – казваше човекът. – Не се безпокойте толкова за един петел.

Но улицата непривично стихна и от различните ѝ краища ревноха деца. Бащите, които ги биеха, не знаеха защо го правят това, но чувстваха, че нещо трябва да се прави.

Нощта, която настъпи после, беше тъмна, нямаше ни месец, ни звезди, сигурно някой ги беше откраднал и тях. Не се чуваха виковете на децата, които всяка вечер играеха на стражари и апаши или вързваха за опашките на котките тенекии.

На други ден съседите отляво занесоха на човека един червен петел и казаха, че са го намерили в техния двор, при кокошките. Човекът каза, че не е неговият петел, но те го уверяваха, че е неговият. Оставиха петела и тъкмо си тръгнаха, съседите отдясно донесоха един червен петел и казаха, че бил се качил на тяхната черница. До вечерта в двора на човека, който никога не лъжеше, където имаше само една череша, се събраха 11 петли. Големи, червени и важни. Хората ги качиха на черешата и тя стана с 11 големи алени сърца.

Вечерта мъжете отидоха да пият при бай Милан по случай завръщането на петела и всеки претендираше, че истинският петел е именно този, който е отнесъл той.

А на другата вечер петелът на човека, който никога не лъжеше, се върна. Щастлив, човекът стоеше на двора и връщаше обратно петлите на хората от улицата. Всички се радваха, че петелът се е намерил.

Само аз не знаех какво да мисля за човека, който никога не лъже, защото сутринта го бях видял да купува на пазара един голям червен петел.

(Станислав Стратиев)

? Основни задачи:

1. Прочетете текста. Определете стила и типа на речта, темата и основната мисъл.
2. Направете устен подробен преразказ на текста.
3. Съставете план за преразказ като използвате следните въпроси:
 - Кой е главният герой и как се отнасят хората към него?
 - Как се преобразява улицата след изчезването на петела?
 - За какви отношения говори това, че всеки съсед носи петел на човека, който никога не лъже?
 - Защо хората така силно са окахърени от краденето на петела?
 - Защо главният герой, който се характеризира с това, че никога не лъже, все пак излъгва?
 - Какво можете да кажете за главния герой след неговата лъжа?
 - Защо текстът носи такова заглавие и как разбирате фразата, че черешата има единайсет сърца?
 - Разсъждавайте върху въпроса: „Съществува ли благородна лъжа?“
 - Защо петелът се асоциира с алено сърце?
4. Какви пословици знаете за лъжата и честността?

5. Как разбирате следните български пословици и поговорки:
На лъжата краката са къси.
Лъжата върви по-напред, ама далеч не отива.
Който излъже един път, сто пъти право да казва, не му вярват.

Упражнение 117

► Прочетете текста. Определете стила и типа на речта. Каква е темата и основната мисъл на текста?

НАЙ-СПРАВЕДЛИВИЯТ

На един сиромаш му се родило дете. Той много се зарадвал и решил да му намери най-справедливия човек на света за кръстник.

И тръгнал тоя сиромаш да търси най-справедливия човек.

На един кръстопът го срещнал белобрад старец.

– Къде така, байо? – попитал старецът.

– Така и така, роди ми се дете, – рекъл сиромашът. – Обичам го много, искам да излезе нещо от него и затова реших да му намеря за кръстник най-справедливия човек на земята.

– Да го кръстя аз! – казал старецът.

– Кой си ти?

– Аз съм Господ.

Сиромашът помислил, помислил и рекъл:

– Не, ти не можеш да кръстиш моето дете, защото си несправедлив. На едни даваш много, на други нищо не даваш. Едни по твоя воля, без да работят, тънат в разкош и богатство, а други цял живот се мъчат и умират от глад и сиромашия. Не ми се сърди, че не те искам за кръстник.

И сиромашът тръгнал нататък. Срещнал го друг старец.

– Къде така, байо?

– Търся кръстник за детето си, но искам той да бъде най-справедливият човек.

– Да го кръстя аз! – рекъл старецът.

– Кой си ти?

– Аз съм свети Петър.

– И тебе не искам – отговорил сиромашът, – и ти не си справедлив: едни пушаш в рая, други не пушаш.

И тръгнал сиромашът пак да върви. Срещнал го млад мъж.

– Къде така, байо?

– Търся кръстник за детето си, но искам той да бъде най-справедливият.

– Да го кръстя аз!

– Кой си ти?

– Аз съм Архангел Михаил, който взема душите на хората.

– Добре! – казал сиромашът. – Приемам те за кръстник. Ти си справедлив. Твоята ръка нанася смърт, без да жали някого, без да гледа богат и сиромаш, праведен и грешен. Ти си еднакъв за всички.

Сиромашът завел архангел Михаил у дома си.

Архангел Михаил кръстил детето и казал на сиромаша:

– Ти обичаш справедливостта, но си сиромаш. Искам да ти направя едно добро: да станеш богат и да живееш добре. Ти ще се обявиш за лекар. Тебе ще ти викат при много болни и ще ти дават пари. Когато идеш да лекуваш някого, ще гледаш добре, ако ме видиш при краката на болния, лекувай го с каквото намериш – той ще оздравее. Ако ме видиш при главата на болния – откажи се да го лекуваш и знай, че му е дошла смъртта.

Архангел Михаил благословил сиромаша и си отишъл.

От тоя ден сиромашът се прочул като чуден лекар. Повикат го при някой болен. Той ако види архангел Михаил при краката му, лекува го с водица, тревица и болният оздравее. Ако види архангел Михаил при главата на болния, той каже на близките му да оставят всяка надежда, защото смъртта стои над него.

Като лекувал така сиромашът получавал много пари и станал богат. И като станал богат, почнал да става несправедлив.

Веднъж се разболяла царската дъщеря. Провървели се най-процутни лекари по света – никой не можал да ѝ помогне. Най-после повикали нашия лекар. Той отишъл при болната. Погледнал – архангел Михаил над главата ѝ. Разбрал човекът, че смъртта ѝ е дошла, но му станало жал за нея, като я видял млада, хубава, мила, още нищо не разбрала от живота си, и намислил да я спаси с хитрост.

– Вземете болната полека – казал той на слугите – и я обърнете така, че главата ѝ да дойде на това място, на което ѝ са краката.

Слугите обърнали болната.

Архангел Михаил се усмихнал на хитростта на кумеца си и си отишъл.

Царската дъщеря подир няколко дни оздравяла.

Царят наградил богато лекаря; и от тоя ден той станал още по-прочут и спечелил още повече богатство.

Наскоро след това архангел Михаил се явил при кумеца си и му казал:

– Ти търсеше справедлив човек за кръстник на детето си, а сам стана несправедлив и с хитрост спаси царската дъщеря. Нейната свещ беше угаснала и само заради тебе тя бе благословена наново да се възобнови и да гори.

– Каква свещ? – попитал кумецът.

– Ела с мене, аз ще ти покажа – казал архангел Михаил, взел ку-

меца си и го занесъл на оня свят. Там върху едно безкрайно ширине горели много свещи.

– Какви са тия свещи? – попитал кумецът.

– Това са свещите на живота – казал архангел Михаил. – Всеки човек, щом се роди, тук му се запалва по една свещ. Щом догори свещта му, това е знак, че трябва да отида да прибера душата му – животът му е вече привършен. Ето виждаш ли големите, току-що запалени свещи? Това са свещите на новородените деца. Догорелите до половина са на ония хора, които са изживели вече половината от живота си, а съвсем догорелите вече свещи, които мъждеят и чакат всяка минута да изгаснат, са свещите на хората, чийто живот вече се свършва.

– Моля ти се, архангел Михаил, покажи ми моята свещ – рекъл кумецът.

Архангел Михаил му показал една свещ, която вече догаряла, и му казал:

– Ето това е твоята свещ.

– Ами свещта на детето ми?

Архангел Михаил му показал една свещ, която току-що почнала да гори, и рекъл:

– Това е свещта на детето ти.

– Не можеш ли, куме – рекъл старецът, – да отрежеш малко от свещта на детето и да наставиш моята?

Ангелът се разсърдил и още веднъж му казал:

– Защо ти търсиш справедлив човек за кум, когато сам не си справедлив?

И като го грабнал, занесъл го пак на земята.

Човекът живял нащрек. Веднъж легнал болен. Над главата му дошъл архангел Михаил.

Човекът повикал жена си и казал да го обърнат и да положат главата му на мястото, дето са краката му. Жена му го послушала и го обърнала. Но архангел Михаил се преместил и застанал пак над главата му.

Тогава човекът се примолил и казал:

– Куме, остави ме още малко да поживея – да се порадвам на богатството си.

– Е, човече – казал му ангелът, – ти сам призна, че съм най-справедлив, че никого не жаля – ни беден, ни богат. Свещта ти е вече догоряла.

– Тогава да бъде волята ти! – рекъл човекът.

И архангел Михаил взел душата му.

(Елин Пелин)

? Отговорете на въпросите:

1. Чрез кои герои на приказката авторът е претворил народните религиозни представи?
2. Какво можете да кажете за нежеланието на сиромаха да вземе за кръстник Господ?
3. Какво значи „кръстник“ в българския семеен свят?
4. В какво обвинява сиромахът Господ? Подкрепете отговора си с места от текста.
5. Защо сиромахът се отказва и от св. Петър да му кръсти детето?
6. Какво можете да кажете за св. Петър според народните вярвания?
7. Кой е избран за кръстник на детето на сиромаха? Защо именно този светец е избран за кръстник на детето? Какво знаете за архангел Михаил според народните вярвания?
8. Какво ще кажете за дара, който селянинът получава от архангел Михаил?
9. Какви черти се появяват в характера на селянина след придобития дар?
10. Защо при лекуването на царската дъщеря сиромахът прибегва до хитрост? Какво още научавате за сиромаха, освен че е започнал да става несправедлив и хитър?
11. Какво от постъпката на главния герой не може да се приеме, прости и обясни?
12. Прочетете молбата на стареца към архангел Михаил, след като вижда своята свещ и свещта на детето си. Как бихте нарекли такъв човек?
13. Какво внушава краят на приказката?
14. Разсъждавайте върху въпроса: „Дали трябва безучастно да чакаме сбъдването на предопределеното, или е нужно да действваме, да се борим за добра съдба?“ Потвърдете мнението си с примери от прочетени книги, реални истории, гледани филми.
15. Каква е поуката на приказката?
16. Напишете съчинение на тема: „Ако загине справедливостта, човешкият живот няма да има вече никаква стойност“.

§20. АУДИРАНЕ

Упражнение 118

▶ Изслушайте внимателно текста. Отговорете на въпросите.

СНАХА

(ОТКЪС)

Юрталана спря пред синора на своята нива, свали си гуглата, избърса бавно и внимателно потта от лицето си и въздъхна радостно. Царевницата се отделяше от всички други царевници – буйна, натежала от дълги едри мамули като бухалки.

– И на царевниците съм пръв! – отпусна се той, грохнал от задухата и дългия път. – Харно направих, че наминах да я видя.

Наистина, съседите я хвалеха, но на тях той не хващаше твърде вяра. Такива са хората – чуждото им изглежда по-хубаво. Само едно – беше много сугарна. Допадна ѝ един хубав дъжд, когато другите царевници бяха спекли вече зърното. И отпра още по-дълги листа, като че ли за втори път се засили да расте.

Юрталана се вгледа в един висок стрък и пламна:

– Кършили са за печене!

Но не беше само един стрък – мамулите бяха окършени наред и все край синора.

– Някой нехранимайко е мърсувал, ама де да видим! – закани се той. – Ще падне някой в хлопката, та ще го питам сетне откъде изгрява слънцето.

Стъпките извиваха навътре. Крадецът беше обходил целия долен край и навсякъде беше направил поразия. Разбелвал мамулите на стръка и което зърно не му харесало, тъй си ги и оставял.

– А, ще викам комисия! – реши Юрталана, позеленял от гняв. – Вълча работа – едно изял, сто съсипал...

Той се запъти към голямата круша по средата хем да си поседне на сянка, хем да види дали няма узрели круши. И както си вървеше, замислен и ядосан за голямата пакост, тъй си и остана прикован на място: счуха му се стъпки откъм крушата, долови някакъв шум. Като че ли някой разгръщаше широките зелени листа.

– Някое добиче! – повдигна се на пръсти Юрталана и се вгледа.

Нямаше нищо, всичко се спотаи пак, само далече някъде по пътя тракаше монотонно натоварена кола.

През горещите летни дни много дръгливи овчарски кучета търсиха прохлада и спасение от мухите в кръстците и високите стърнища и под сенчестите дървета из царевниците. Някой крави бягаха от чердата и също пакостяха по къра. Из царевниците често скитаха и магарета, които най-напред си чоплеха невинно край синорите и

след това хитро и бързо хлътваха в царевицата. Но те обикновено спираха под някоя сянка и белеха лениво листата на мамулите.

– Куче трябва да беше – реши Юрталана. Кучетата изчезваха така бързо, без шум и без следа.

Но откъм крушата пак се чува стъпки и листата пак прошумоляха.

– Добиче е! – отсече Юрталана.

Каквото и да е, той ще го залови, ще го отведе в общината, ще го предаде там и ще иска оценка на загубите. В такива случаи плаща онзи, който падне в клопката. Само трябваше да пристъпя предпазливо, за да го издебне. Ако е крава – кравите са много плашливи животни, – ще вирне рога, ще изфучи и иди я гони. Но където и да иде, Юрталана няма да я остави. Ако е магаре, лесно ще се нареди. Хем бързо ще го хване, хем няма да бие пеша чак до селото...

Между сплетените широки листа се мярна пъстра риза. Лицето не се виждаше, защото крадецът беше извърнат гърбом. Той беше разбелил един мамул и сега се мъчеше да го откъсне. Превиваше го горе, за да бъде без дълга дръжка, но, види се, работата не беше лека, защото пъшкаше от време на време. Юрталана прекрачи бавно два реда и се наведе в дълбокия карък. Виждаха се боси крачета и опърпани крачолчета на избелели памучни потурки. Две ръчички пипаха чевръсто. Момче! Кое ли ще да е? Да е свое, роднинско? Не, не! Между високите стръци се показа една суха глава с четиниста козина. Не се виждаше хубаво през гъстите листа, но на два-три пъти, когато то се мярна в отвора между двата реда, Юрталана можеше да го зърне в лицето. Не беше ратайче-другоселче, но трябва да беше от долния край на селото. Юрталана не познаваше тамошните деца, но те все бяха му се мяркали из улиците, по хора и сватби. Юрталана прекрачи още един ред, свит като котка, но момчето долови тези леки стъпки, отпусна ръце, разгледа се и се вслуша. И двамата бяха наострени, потънали в дълбоката тишина на задушната лятна пладния, през която нямаше никакъв полъх и дори листата на дърветата бяха заковани. Стопанинът следеше жертвата си, дишаше сдържано, но дълбоко и кръвта биеше в слепите му очи. Трябваше да се бърза. Защото малкият крадец можеше да го види и да хукне. Да знаеше барем от кои е, Юрталана ще го намери и в селото. Пък по-нататък комисията ще види какви поразии е направил. Но не го познаваше. По едно време момчето пак се изправи и пак се ослуша. Ала този път не разбра откъде го дебнат, защото се извърна към корията. Беше тихо, спокойно и нетърпимо горещо. Долитаха само откъслечни скърцания от натоварената кола. Понякога и те заглъхваха. Така спираха колите, когато се разместваха снопите или когато се счупеше нещо.

Голямата руса глава се наведе пак и ръчичките зацепиха върховете на зелените мамули. „Ах, разбойник! – гледаше го Юрталана и кипеше от яд. – Как ми съсипва стоката!“ Не можеше да трае повече, да се бави и да гледа тези поразии. Той направи клечешком две стъпки, вплете се в една тиквена властуна и падна в каръка. Момчето скочи като ужилено, огледа се като заек и хукна към корията.

– Стоой! – извика повелително Юрталана и се хвърли след него.

По слабините го чукаха едрите мамули, по лицето го шибаха меглестите цветове и широките остри листа. Той кривеше и чупеше стръци, спъваше се и се блъскаше от редица в редица. А момчето се провираше отдолу като лалугер, ситнеше босите си крачета и вземаше все по-голяма и по-голяма преднина. На гърба му се премятеше широка сива торба с набраните мамули. Ей с тази творба през рамо и с тези мамули на гърдите ще го прекарат през селото, а отпред ще бие барабанът. Ще се сипне цялото село, та да го види за приказ и пример. Дете ли било? Че какво, като е дете! Нека и старите да се поучат от него. Де що има хайдуги-харсъзи, да се свият в черупките си. Ще видят кой е Юрталана и какво може да направи той. Ще го спипа, както и да тича и където и да иде. В миша дупка да се скрие, и оттам ще го измъкне .

Но момчето приближаваше корията. Ако се шмугне вътре, мъчно би го хванал. То ще се провира като гущер през хрусталаците, ще се тули зад драките, най-сетне, когато му дойде сгода, ще се свие някъде и ще се спотайва като яребица. Ето на, тича като вихрушка, остава му още и да се гмурне в корията.

– Стой! – закани се Юрталана и гласът му, свиреп и страшен, като че ли още повече подплаши пръхналото момче. „Да му се не види макар! – косеше се Юрталана. – Одеве тропаше кола по пътя, а още никаква я няма... Сега да го пресече някой оттам, ще го хвана!...“ По това време полето осиротяваше, хората изведнъж го изоставяха като чумаво и потъваха в селото – из харманите и по дворищата. Едни вършееха с дикани, други бяха довършали и почистваха харманите, трети още свличаха снопи от далечните ниви и чакаха вършачката. Воловари, пъдари и случайни работници по къра се прибираха по това време на сянка край кладенци и извори. Кой беше луд да ходи сега из корията или да се шляе из запаления път?

Разгърден и задъхан, разчорлен и прашен, Юрталана се хвърляше като луд из високата царевица. Пред очите му играеха само зелените върши на корията и голямата руса глава на малкия беглец. Той не гледаше вече къде стъпя, не пазеше крехките стръци, не разгръщаше с ръце широките островърхи листа, които го перкаха по лицето. И ето момчето изоставя, ще го настигне до пътя. Но на едно място Юрталана сплете крака, изви се и грохна по лице в дълбокия карък. „Ще го пребия!“ – побесня той и се хвърли пак напред. В този

див, нечовешки скок ръката му докопа някакъв ръбат камък. Момчето пак беше взело преднина, а до корията оставаха още тридесетина разкрача.

– Стой! – ревна Юрталана и замахна с камъка.

Момчето се похлупи по очи и не мръдна. Торбата с мамулитите се преметна и тупна пред главата му. Дясната му ръка беше превита, дланта опираше на челото до веждата, сякаш то още се мъчеше да се запази от някакъв удар. Лявата му ръка беше протегната напред, в стиската си беше сграбчило малко пръст.

Юрталана връхлетия върху него. „Знаем ги ние тези дяволии – ухили се злорадо той. – Сега пък ще се преструва!“ Имаше ги и такива хитри и корави деца – плачеха, та се късаха, без да си ги докоснал, правеха се на смазани от бой, без да си ги ударил, ритяха и пицяха, ако някой се опиташе да ги дигне, пъхаха пръст в носа си и цапаха лицето си с кръв, молеха се да ги пуснат и се кълняха в майчиното си мляко, че никога вече няма да помислят за лудории и пакости. И този хайдутин, и той се прави на пребит и нито пъшка, нито диша, като че ли е в безсъзнание. Мисли си, че така ще се отърве само с някое мъмрене. На село ще върви, на село. Да го видят всички – за приказ и за пример.

Юрталана го хвана за мишницата и го дръпна грубо.

– Ставай!

Но ръката на момчето беше отпусната, дланта висеше като претрошена. Пъстрата извехтяла ризка беше набрана към раменете, избелелите потурки бяха залепнали отзад, напуканите петички и ощавените почернели стъпала бяха изранени. То лежеше неподвижно и по тялото му не трепкаше нито едно мускулче. „Да не се е спънало и да се е ударило лошо при падането? – погледна го озадачено Юрталана. – Къде ще се удари в тази рохка пръст!.. Да е в безсъзнание? Да не съм го ударил аз с камъка?“ Смътен, сразяващ страх рязна сърцето му. „Играе си с мене!“ – окуражи се той, измери го от главата до краката и се наведе, та го хвана за ръката и крака.

– Ставай, разбойнико, ще науча аз как се бере чужда царевица! – кресна Юрталана и го обърна.

Голямата руса глава с четинестата коса се отметна настрани като откъсната. В левия ъгъл на устицата беше протекла слюнка и се беше полепила пръст. Очичките му бяха полуотворени, големи ръждиви клепащи падаха върху тях и като че ли искаха да прикрият студения стъклен блясък на зениците. Юрталана отмаля и изстина, тръпки на ужас и страх пропъльзяха от краката му, преминаха по гърба и изцедиха на челото му ситни капчици студена, мъчителна пот.

– Ей, момче! – опули се той и раздърпа увисналата ръка. – Стани, де, не си играй!... Чуваш ли! Стани – нищо няма да ти сторя! –

И като го прихвана внимателно, дигна го на ръце и го сложи в скута си. Момчето беше плещесто, набито – тежеше.

Стани де, стани! – викаше той задушен от вълнение, като го шляпаше лекичко по бузата. – Хайде прибери си торбичката, ще ти дам царевица, колкото си искаш...

Момчето като че ли се помръдна. Юрталана хлъцна обнадежен. Но то се изпъгна само, прозя се едва забележимо и се отпусна.

Свърши.

Юрталана го гледаше втрещен, мигаше и му се струваше, че сънува страшен, мъчителен сън. Такива сънища често му се явяваха, кагато беше малък. И колкото по-мъчителни и страшни бяха те, толкова по-облекчено въздъхваше той, след като се събудеше. Не беше ли това такъв ужасен сън?

(Георги Караславов)

1. Къде спря Юрталана?

- а) пред кръчмата;
- б) пред синора на своята нива;
- в) пред синора на съседската нива;
- г) пред една непозната нива.

2. Каква зърнова култура растеше на нивата?

- а) ечемик;
- б) ръж;
- в) царевица;
- г) овес.

3. Какво забеляза Юрталана в нивата?

- а) че цялата царевица спекла зърното;
- б) че мамулите бяха окършени наред и все край синора;
- в) че всички мамули бяха обрани;
- г) че мамулите бяха изкъсани и хвърлени на земята.

4. Какво решава да прави Юрталана с кражбата?

- а) да вика комисия;
- б) да търси крадеца;
- в) да подаде в съд;
- г) да пише жалба на кмета.

5. Какво чу Юрталана, когато се запъти към голямата круша?

- а) лаят на овчарските кучета;
- б) стъпки откъм крушата;
- в) някакъв писък;
- г) човешки глас.

6. Кой се оказа крадецът?

- а) крава;
- б) магаре;
- в) кучета;
- г) момче.

7. В кое време става кражбата?

- а) през нощта;
- б) рано сутринта;
- в) през пладния;
- г) към вечерта.

8. След мъчително дълго бягане след крадеца с какво се замахна Юрталана?

- а) с тояга;
- б) с камък;
- в) с пръст;
- г) с мотика.

9. Какво беше сграбчило момчето в стиската си?

- а) камък; б) пясък;
в) пръст; г) тояга.

10. Какво помисли Юрталана за момчето, когато то падна на земята недвижимо?

- а) че се преструва; б) че се лудува;
в) че се шегува; г) че се заинати.

11. Какво почувства Юрталана, когато караше момчето да стане?

- а) радост и справедливост; б) ужас и страх;
в) жалост и мъка; г) състрадание и разбиране.

12. Като разбра Юрталана, че момчето умря, какво помисли той?

- а) дали това не е сън?
б) дали това не го е направил някой друг?
в) дали момчето не било болно?
г) дали това не е била една разказвана от някой история?

Упражнение 119

▶ Изслушайте внимателно текста. Отговорете на въпросите.

ТРАДИЦИОННИ БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ ЗАНАЯТИ

В миналото българите са били земеделски народ. Земята, която обработвали, ги дарявала със своите плодове и ги изхранвала. За да осъществяват своите ежедневни дейности, те се нуждаели от инструменти и инвентар, които не можели сами да направят. Така възникнали различните занаяти, отговарящи на нуждите и търсенията на хората.

Повечето български занаяти са имали задачата да улеснят работата на полето или домакинските задачи на жената. Но имало и такива, които съчетавали прагматизма с естетиката и доставяли красота в трудното ежедневие.

Бакърджийство

Бакърджийство е металообработващ занаят, при който се правят изделия от кована мед. Нарича се още медникарство. Занаятчиите бакърджии правят предимно домакински съдове: джезвета, подноси,

чини, съдове за вода, сервизи, чаши, котли и др. Тъй като медта бързо оксидира, се налага медните съдове да се посребряват или калайдисват. Изделията се изчукват и оформят от мед на листове, а украсата им е предимно функционална – част от спояването на различните части на съда. Наживо можем да наблюдаваме майстор бакърджия в Етъра и Златоград.

Грънчарство

Грънчарството е един от най-древните занаяти по българските земи. Грънчарите правят различни съдове от глина, най-вече за домашна употреба – чаши, чинии, вази, стомни, гърнета и др. С помощта на грънчарското колело се извайва формата, а украсата се добавя допълнително. Тя може да бъде рисувана, апликация или гравирана. Рисуваната украса се постига с помощта на боя, обикновено са се рисували шарките, характерни за съответния регион. Апликацията се прави от глина, която се поставя след оформянето на съда. Гравирането се постига с помощта отново на грънчарското колело, при което се получават различни форми – вълнообразни, спирали и т.н. Майстори грънчари работят в Етъра, Златоград, Стария Добрич и др.

Гайтанджийство

Гайтанджийството е занаят, при който се правят гайтани – плетени шнурове, с които се украсявали дрехите в миналото. Гайтаните били най-разноцветни и се правели от усукването на влакна бяла

прежда. С гайтани се украсявали кантовете на дрехите и се правели различни форми в зависимост от региона на страната.

Първоначално гайтаните се усуквали на ръка, но от първата половина на XIX век в употреба влязъл металният чарк, задвижван от вода, което дало голям тласък на този занаят. След усукването гайтаните се „перлели” и боядисвали в различни цветове с естествени багрила. За постигането на черен цвят се използвали листа от смрадлика. Гайтани по стара технология се правят в Етър и Златоград.

Дървостругарство

Дървостругарството е един от занаятите, които могат да се видят в Архитектурно-етнографския комплекс „Етър”. Дървеният струг е завиван от вода и с него са правели дребни домашни дървени съдове и пособия – хаванчета, капаци, дъски за рязане, подноси и др.

Дърворезба

Дърворезбата е един от занаятите, които придавали красота и естетика в живота на българина. Тя била три вида – овчарска, до-

машна и църковна. Овчарската дърворезба била най-проста – нейните изделия били предимно овчарски геги, свирки, кавали и други подобни с по-прости форми и украси. Домашната дърворезба била особено популярна през XIX век. Българите украсявали с нея домовете си и колкото по-сложна била украсата, толкова по-висок статус имал собственикът на дома.

Едни от най-красивите образци на този вид дърворезба са двете резбовани слънца в Даскаловата къща в град Трявна.

Църковната ажурена дърворезба била най-сложна. В много български църкви до днес се пазят изключително красиви дървени иконостаси.

Иконопис

Иконописата е занаят, който е тясно свързан с православно християнство. При изписването на образите се спазва стриктно канонът. Българската иконопис е силно повлияна от византийското изкуство. През епохата на Възраждането (XVIII – XIX в.) българската иконопис преживява голям разцвет.

В епохата на петвековното османско владичество иконописата е била част от механизма на българите да съхранят своето българско самосъзнание. Много често като икони са се рисували образите на български царе с цел да не се забравят и да поддържат духа на българите жив. До Възраждането най-често иконописците били духовни лица, но след това тази тенденция се обърнала. Едни от най-известните български иконописци са Захари Зограф (1810 – 1853 г.) и неговият племенник Станислав Доспевски (1823 – 1878 г.) – и двамата представители на Самоковската художествена школа.

Кожухарство

Кожухарският занаят е свързан с обработката на кожи и шиенето на дрехи от кожи – кожуси, шапки, пантофи, подплати за връхни дрехи и др. В миналото подобен род дрехи били доста скъпи и се носели предимно от заможните българи. Обработката на кожата отнемала доста време и изисквала много манипулации, докато станат годни за разкрояване и шиене. В кожухарската работилница в АЕК

„Етѐра” можем да се запознаем с всички процеси и да научим интересни факти за този занаят.

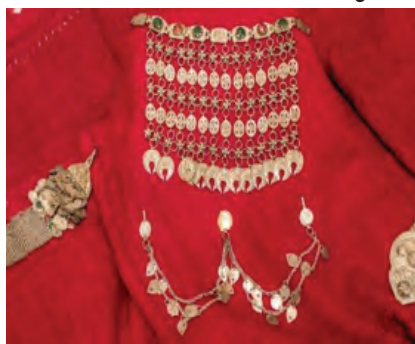
Коларо-железарство

Коларо-железарският занаят е свързан с производството на различни видове превозни средства, теглени от животни – коли, каруци, талиги. Да се направи превозно средство, което да е здраво и да вози добре, се изисквали много умения – и дърводелски, и ковашки, и дърворезбарски. Украсата на колата или каруцата пък изисквала майсторът да владее цветовете и да рисува добре.

Днес с този занаят можем да се запознаем в АЕК „Етѐра”, а в град Враца има цяла музейна експозиция, посветена на фойтона и на големия врачански майстор на такива превозни средства Мито Орозов.

Куюмджийство

Куюмджийството е занаят, при който се изготвят различни украшения, предимно женски накити. Инструментариумът на куюм-

джиите включвал много и разнообразни инструменти. За този занаят било характерно отливането по шаблон и източването на метална нишка. Най-често са се правели пафти (сложно орнаментирани украшения за женски колан), гривни, пръстени и други накити.

Ножарство

Ножарството е вид ковашки занаят за производство на хладни оръжия, домакински ножици и ножове, малки сгъваеми ножчета, бръснари и др. Всеки българин е имал собствен нож, който винаги носел със себе си – за да си помага в работата, за самозащита в тежки времена и т.н. Ножовете се правят по специална технология. Майсторите били задължени във всеки произведен нож да влагат и стомана, освен желязо. Така техните изделия били едновременно и здрави, и еластични.

1. С какво в миналото се заемали българите?
 - а) със скотовъдство;
 - б) със земеделие;
 - в) с риболов;
 - г) с виноградарство.
2. Какво искали да имат българите, за да могат да осъществяват своите ежедневни дейности?
 - а) инвентар;
 - б) оръжие;
 - в) земя;
 - г) пари.
3. Как се нарича този занаят, при който се правят изделия от кована мед?
 - а) грънчарство;
 - б) бакърджийство;
 - в) гайтанджийство;
 - г) коларо-железарство.
4. Кой занаят се смята за един от най-древните занаяти по българските земи?
 - а) грънчарство;
 - б) дървостругарство;
 - в) дърворезба;
 - г) иконопис.
5. Къде се правят гайтани по стара технология?
 - а) в България;
 - б) в Украйна;
 - в) в Етъра и Златоград;
 - г) в град Трявна.

- 6. Какви домашни неща се правели с помощта на дървения струг?**
а) съдове и пособия; б) врати;
в) прозорци; г) мебел.
- 7. Коя дърворезба се смятала за най-проста?**
а) църковната; б) овчарската;
в) домашната; г) резбованата.
- 8. Кои са едни от най-известните български иконописци?**
а) Александър Димитров и Георги Атанасов;
б) Захари Зограф и Станислав Доспевски;
в) Георги Богданов и Петко Бончев;
г) Васил Бояджиев и Кирил Василев.
- 9. Кой в миналото можел да си позволи да носи дрехи от кожи?**
а) велможите; б) царете;
в) заможните българи; г) всички бедни и богати хора.
- 10. В кой град има цяла музейна експозиция, посветена на различни видове превозни средства?**
а) Габрово; б) София;
в) Враца; г) Трявна.
- 11. Как се нарича занаятът, при който се изготвят различни украшения и женски накити?**
а) кожухарство; б) гайтанджийство;
в) куюмджийство; г) грънчарство.
- 12. Освен желязо какво още влагали в ножа?**
а) стомана; б) злато;
в) сребро; г) дърво.

§21. АНАЛИЗ НА ТЕКСТА. ОЦЕНКА НА ИЗПОЛЗВАНИТЕ ЕЗИКОВИ СРЕДСТВА

Упражнение 120

- Прочетете внимателно текста. Отговорете на въпросите.

ЗАКЪСНЯЛАТА НИВА

Глъхне широкото поле под безстрастното августовско небе. Прегазило го е вече жарко лято и грозна картина е оставил след себе си селяшкия труд. От двете страни на пътя, докъде ти око види, се простират помачкани стърнища, без кръстци и ръкойки, покосени ливади, по които безсмислено се шура напъдена стока. Тъжно шумят узрели кукурузи, а из тях на облаци, на облаци се вдигат сиви

врабци и като градушка падат по прашните пътища. Ниско над покосените ливади прелитат черни косета. Над главата ти безнадеждно гракне врана и отлети, в сърцето ти заседне скръб и те замъчи.

Отдавна е жътва минала.

Ала далече под село, сред широкото поле, усамотено стои непожънатата нива с наведени и почернели класове. От тъмни зори още там се мярка гиздава невеста по бели ръкави, с отпуснати краища на забрадката. Остър сърп блещи в ръцете ѝ, а под него падат ръкойка след ръкойка. От прегорелите класове се рони като дъжд избитено житно зърно и пада като съчки по острото стърнище, съчки, които удрят в сърцето младата жътварка. От нейните черни очи се сипват сълзи като градушка и мълком и неспирно текат.

До синура под трънлива круша виси пъстра люлка, а в нея изведнаж изпищява с прегракнал глас галена рожба и пронизва като с остър шиш сърцето на майката. Тя хвърля сърпа и тича като луда, морна, потна, поема на гърди малкото пискунче, залюлява го тихо в прегръдките си и наведена над него, шепне му с любов:

– Мълчи, мама, мълчи, малка щерко, мълчи да пожъна!

И като спре сълзите си, запее му.

То млъкне, обвеси крехки ръце на майчина шия и сякаш се вслушва в тая тъжна песен, която са пели дедите му, която я пее баща му и която може би то ще пее някога се с тоя тъжен глас. Вслушва се, гледа майка си и на сухите му страни грейне усмивка.

Наблизо, под сянката, усукан в парцалива черга, лежи болен дядо Сава.

Бялата му чорлава глава безжизнено се покои върху златен сноп. По мъничкото му изсъхнало лице, набръчкано и потъмняло като пръст, едвам личи живот. Слабият дъх на немошните му гърди едвам движи изсъхналите и попукани устни. Кметът беше го изпратил от селото да повика снаха си, че някакви стражари я дирели, и бедният старец едвам се дотътра с тоягата си дотук – омаломощен и изоставен от клекавите си крака.

– Невясто, водица! – изпъшка угаснало той, размърда се и повдигна сухото си тяло, изгубено като дрипа в сламата, на която лежеше.

Лазарника бързо остави мъничкото и загрижено поднесе стомната до устата на болния.

– Их, тате! Защо си дошъл? Като не мож – да си седял дома...

– Какво да правя, бе щерко?.. Дойдоха, подкараха ме и аз къде-ща!...

– Не видят ли, че си болен? Душовадци ли са?

– Омръзна ми в къщи, снахооо! Дотегна ми да лежа... Рекох да се поразходя, дано се разшават кокалите ми, та да ти помогна. Ти

иди, снахо, иди, нали те викат! Аз ще полежа, па полека-лека ще се върна.

Аз няма да ида, тате, чу ли? За какво им съм потрябвала?.. Дойно нали затвориха, нек взимат от него, що имат да взимат... мен да не задяват!

– Ех! – въздъхна старецът и замълча, сякаш потъна в някой вир. После почернелите му устни пак замърдаха: – Дойно!.. той ме разси-па мене, той – грях му на душата! И тебе почерни, снахо.

Лазарника не отговори. Тя вижда колко прави са свекровите й думи, но те пак я мъчат, пак й се струват обидни. И един потаен протест вълнува душата й. Тя обича Дойно и тежко й е, когато говорят за него. Преди години той като орел я грабна от бащините й колиби и я отнесе чак в планината. Какви дни преживяха те, какви!.. Оттогава Дойно е за нея всичко и тя не можеше току-така да чува за него съд и проклетии, макар че той бе затворен преди месец за убийство.

Но старецът, измъчен, не можа да задържи глухата си, трептяща от немощ реч:

– Той... да стане убиец!.. Разбойник ли беше баща му, а? Не можа ли да претрае неговата луда глава!.. Ето ме! – Какво не ми се е случвало в живота, ама съм търпял, търпял като куче... Сиромашия, сиромашия, ама с честта си доживях до старини! А той? Ах, той!.. Проклел ли бих го, невесто, ако не си ти и малкото.

– Ти пък го прокълни – рече задавена от вълнение Лазарника и заплака.

– Тате, не обичаше ли те той, не гледаше ли те? Глухо заридя вече тя.

– Кой дума за това, снахо? – захлипна се в сълзи старецът. – Кой дума това?.. Дойно – бог да го поживи! – едвам произнесе той и тури ръка на сърцето си, омекнал и съкрушен. – Но дотам ли трябваше да отиде той, дотам ли? Да убие човека! Боже, боже!

Остра кашлица отне слабите слова на дядо Сава. Той запъшка и отново сложи бяла глава на златния сноп.

– Думах му аз, бе татко, да се не пречка с него. Той е човек богат, може ли Дойно с него да се бори? Думах му – рече невестата.

– Ами като го знаеш какъв е, защо му обади онова, а? Да бе си мълчала...

– Не мога аз да мълча! Как ще мълча?... Да бе веднаж, да бе дважд, ами всеки ден, всеки ден! Закча ме, пари ми подхвърля... Мога ли да търпя? Каква съм аз да търпя на тоя безочник?

– Ох! – изпъшка старецът. – Дойно, синко, какво ще стане с теб!

– Ще го пуснат, тате.

– За убийство? Да го пуснат?... Ох, ще загине детето ми! – простена дядо Сава. – Не можа ли да потрае? Малко покорство трябва...

– Покорство, покорство, все покорство! Оня и сега нямаше да ме остави на мира, ако Дойно не беше му светил маслото! – рече твърдо Лазарника.

– И ти ли, снахо? И ти ли си на неговия ум? Затова и тебе мъкнат по съдилищата!.. Хайде върви си, виж защо те викат... То се е видяло, че и днес няма да се дожъне.

Старецът се помъчи да се вдигне, но не можа.

– Лежи си, тате, лежи... Аз няма да ида!

– Иди, снахо, иди, да те не карат насила!

– Няма да ида... какво съм крива аз, да си оставям нивата неожънатата?

– Иди, снахо! Иди!

Немощните думи на стареца се задавиха в едно море от скърби. Из угасналите му очи, като из два тъмни кладенци, бризнаха сълзи и обилно обляха сухото му лице. Лазарника се захлупи над люлката на мъничкото, което гукаше като гълъбче, и зариде с тих припев.

Слънцето упорно бе се спряло на пладнина. Над глухото поле триж по-глухо се простираше небето, лазурно и дълбоко. Незнайни пътници минаха из пътя и спряха учудени погледи към тая усамотена, непожъната нива, в която като гробище се чуваше сподавен женски плач, и заминаха надалече.

(Елин Пелин)

? Въпроси и задания:

1. Как е представен светът на Елин Пелин в разказа „Закъснялата нива“?
2. Как се развиват събитията в края на XIX и началото на XX век в повествованието на разказа?
3. В кои още разкази на Елин Пелин вие се запознахте с привързаността на българина към земята, към труда, към животните, към семейството?
4. Какво настроение ви предизвика прочетения разказ? Защо?
5. Що е характерно за Елин Пелиновите разкази?
6. Какво можете да кажете за езика на героите в току-що прочетения от вас разказ и от други вече познати за вас разкази на Елин Пелин?
7. Какъв е мотивът в „Закъснялата нива“?
8. Опишете главната героиня на разказа. Ако бяхте на нейното място, щяхте ли да можете да преодолеете толкова трудности?
9. Напишете съчинение-разсъждение на тема „Силата на човешкия дух“.

§22. ЧЕТЕНЕ НАУМ

Упражнение 121

- Прочетете текста. Определете стила и вида, основната мисъл и темата му. Отговорете на въпросите след текста.

СКИТНИКЪТ

От три-четири деня Дафин се промъкваше към Белица и, също като някой вълк-единак, заобикаляше селата и вървеше направо през къра. Ядосваше се, като си спомняше как всички, които беше питал за пътя, щом го погледнеха, изведнаж разбираха що за човек е, като че на челото му беше написано, че е престъпник и че е лежал в затвора. Питаха го какво ще прави в Белица и каква работа има с Йоргаке – смееха му се, с други думи, право в очите. Че един дрипльо, като него, може да има нещо общо с такъв богат човек, какъвто беше Йоргаке. Винаги в ума на Дафина беше да каже:

„За какво ми трябва Йоргаке ли? Имам да уреждам една стара сметка с този хайдук”, но да каже това не смееше, а като гледеше намръщено земята, прецеждаше през зъби: „Трябва ми и на мене нещо Йоргаке.”

Дафин беше седнал сега на края на една рядка окраставяла гора, гризеше един сух комат и поглеждаше към селото, което се виждаше пред него. Той пресмяташе с очи отде ще слезе като се стъмни добре. На края на селото имаше една уединена къщичка. Там често излизаше и влизаше една жена по бели ръкави. Дафин преставаше да дъвче и се вглеждаше в жената, като искаше да познае млада ли е, хубава ли е. Но скоро той забравяше за нея и се замисляше пак за себе си.

Преди четиринайсет години той беше ратай при Йоргаке. Веднаж кметът на селото, за дребна работа, му удари плесница в кръчмата. Не беше голяма работа да ударят човек като него, но от този ден Йоргаке, господарят му, върл неприятел на кмета, не го остави намира: „Как тъй се оставяш да те бият? Ти мъж не си ли? Ти ръце нямаш ли? Да ставаш за смях на хората!” Така му говореше всеки ден.

Две светли, две черни очи сякаш гледаха сега Дафина и тоя дяволит и весел поглед го вълнуваше също тъй, както преди четиринайсет години. Защото, когато Йоргаке го насъскваше срещу кмета, той често споменаваше за Къна, за дъщеря си, хвалеше я, говореше какво е приготвил и какво ще ѝ даде. Искаше да каже „Опичай си ума, слушай ме и може и зет да те направя.”

Една вечер той срещна кмета. Тъмно беше, кално, пътеката, где-то бяха се срещнали, беше тясна. Дафин се заинати и не искаше да отстъпи, но кметът го бутна настрана. Тогава омразата, която беше се набрала в душата му, преля, причерня му на очите и без да му мисли много, измъкна ножа си и го заби в гърдите на кмета.

Тринайсет години лежа в затвора за това убийство. Имаше много време да мисли, за да се разкае, да падне и да се утаи всичката мътилка на душата му. Той намрази не само злото, което беше направил, но и всяко зло, прости на всички, които бяха го обидели и огорчили, прости и на Йоргаке. Когато излезе от затвора, имаше само едно желание: да се радва на божия свят и да работи като мирен, честен човек.

Той беше възнисьък, широкоплещест, с голяма глава и силно изпъкнали очи. „Какво се кокорчиш като жаба?“ – тъй му казваха. Смятаха го за глупав, товареха го прекомерно с работа, като животно, отяждаха от заплатата му, оскъряваха го. А като се научаваха, че е бивал в затвора, уреждаха набързо сметките си с него и го пращаха да си върви. Това се повтаряше много често, той изгуби търпение, озлоби се. Струваше му се, че само един човек е виновен за всичките му нещастия: Йоргаке. И тъй като често оставаше гладен и ходеше в дрипи, той помисли, че най-голямото зло, което беше му направил, е не дето го накара да убие, не дето го измами за дъщеря си, а дето не му плати хака за една година. „Ще ида да си искам парите – мислеше си той. – Ако не ми ги даде, ще има да играе пак ножа. Нека вляза пак в затвора...“

Като изгриза колкото сухи кори бяха останали в торбата му, той хвърли отгоре си изтъркания си ямурлук и тозчас захърка. Спа няколко часа. Като се събуди и отвори очи, той видя звезди на небето, уплаши се, че се е спал, и скочи. Топъл, спарен въздух го лъхаше, тревата беше суха, свиреха шурци и от всичко туй Дафин разбра, че е още рано. След малко той стигна до селото и позна уединената къщичка, дето беше гледал жената. „Може да е сама, може да е хубава“ – помисли си той и без да си дава сметка какво ще върши, обзет от някакво смътно парливо желание, задебна към къщата.

Едно куче го пресрещна при вратника и го залая, Дафин извади от пояса си една кора хляб и му я хвърли. Кучето се умълча. В същата минута двете прозорчета на къщата светнаха, Дафин се спря и се спотаи зад колата. Помисли, че както често се случва, жената ще е станала нещо около децата, но тъй като лампата не угасваше, той се приближи до прозореца и погледна. Най-напред не видя нещо особено. Една жена ходеше насам-нататък из стаята, като че тичаше. Гореше огън, по-настрана, под комина, беше сложено газениче.

Дафин захвана да вижда по-добре. И видя, че стаята беше бедна, опушена, гола – замахнеш с трън, дето се казва, няма какво да качиш. Край стената, на нисък одър, лежеше болен мъж, по риза, разгърден, с къса черна брада, сух и жълт като икона. За да се стопи тъй и да стане само кожа и кости, трябва от дълго да лежи, или пък зла болест отведнаж го е свалила. Една стара жена стоеше на колене до болния – чуваше се нейният дрезгав, почти мъжки глас.

Приготвяха, както се виждаше, тухла да парят болния. Изведнаж той заохка силно, завъртя се, двете жени се разтичаха около него.

Опитваха едно, опитваха друго – нищо не помагаше. Като се мяташе на одъра, болният падна възнак, престана да охка, главата му се търколи като мъртвец. Младата жена заплака с глас.

Съвсем неочаквано Дафин видя долу на земята, изпод парцаливи вети черги, русите чорлави глави на четири деца – две момченца и две момиченца. Като бардучета върху полицата на някой грънчар, те си приличаха като зайци, но бяха едно от друго по-малки. Седешката те се обърнаха към болния и като видяха, че плаче майка им, заплакаха и те. Бабата се обърна и ги сгълча с дрезгавия си глас. Децата се умълчаха, но тъй като болният не отваряше очи, жената пак заплака. Заплакаха пак и децата.

Дафин се отдръпна от прозореца, отиде две-три крачки настрана и седна. Като слушаше още детския плач зад себе си, той погледна към небето, видя две-три звезди, след туй отпусна глава на ръката си. И усети, че очите му се наливат и една сълза потече по бузата му.

На сутринта. Още по хлада и росата, той застана пред вратата на къщата. Жената излезе, видя го и Дафина разбра, че се уплаши, както се плашеха всички, които го виждаха.

– Какво искаш? – каза след малко, като го взе за просяк. – Нямаме хляб. Нищо не мога да ти дам.

Дафин се сниши, помъчи се да се усмихне, та брадясал и почернял, какъвто беше, да не изглежда тъй страшен.

– Стопанинът ми е болен – продължи жената. – Цяла сюрня деца са на главата ми, та не знам какво ще правя. Беднотията ний си я знаем, ама барем да сме здрави, а то сега... Грях не грях, ще те върна да си идеш. Нямаме нищо...

– Аз мога да ви поработя – каза Дафин. – Аз съм ратай чияк, слугувал съм при хората, мене ми иде отръки всяка работа. – Той забеляза, че жената го заслуша внимателно. И за да я успокои още повече, заговори по-бързо: – Аз отивам тука, в Белица, при Йоргаке, онзи богатия Йоргаке. Седях при него ратай, та ми задържа парите за една година. Сега отивам да си ги искам. Ама аз не бързам, може да поседя и хем ще почина, хем ще ви поработя...

Жената се позагледа настрана, помисли и каза:

– Хубаво, като искаш. То ний каква работа имаме. Имамe два вола, с тях Костадин, мъжът ми, ходеше на кирия. Остани пък, като искаш.

Излезе бабата и като разбра каква е работата, взе Дафина, заведе го из двора, за да му покаже едно-друго, и още на часа го настани на работа.

Скоро в селото се разбра, че у Костандинови има ратай.

– Какво стана Костадин, още ли лежи? – говореха си селяните, като минаваха покрай Костадиновата къща. – Какъв е тоз човек, дето ходи из двора?

– Ратай му е на Костадина.

– Ратай ли? Че кога Костадин стана господар, кога си хвана ратай!

– Бе добре, че се намери тоз човек. Да има кой да работи.

А Дафин работеше, както трябва, ходеше в къра, връщаше се. Той не се откъсна от работата и когато след два-три деня Костадин се помина и го погребяха, Дафин си стоеше настрана, оставяше жените да си плачат, но сега още повече се почувствува, че в къщи има мъж, че има кой да работи. И Дафин като Костадин ходеше на кирия, но той беше як и когато не намереше кирия, залавяше се за всяка работа: вадеше камъни, носеше чували на воденицата, ринеше боклук, пазареше се да изкопае някой ров или да свърши друга такава тежка работа. А вечер се връщаше в къщи и слагаше в ръката на бабата парите, които беше спечелил.

И баба Донка, с дрезгавия си мъжки глас, казваше на децата:

– Целувайте ръка на чичо си Дафина. Хайде! Че той ви е баща сега.

И децата, като грънци еднакви, но все по-малки, се нареждаха и му целуваха ръка.

А друг път, като останаха сами, вдовицата Стефана му каза:

– Човече, как ще ти се изплащам? Ако не беше ти, децата ми гладни щяха да умрат. Какво? Ще ходиш ли към Белица? И каква работа имаш с Йоргаке?

– От Йоргаке остана да вземам хак за една година, ама му го прощавам. Не, няма да ходя в Белица! – още по-твърдо каза Дафин. – Нийде няма да ходя. Тук ще си седя аз.

Стефана го погледна, поспря очите си на него и каза:

– Да се изпълнят шест месеца, че да се венчеем и да се приберем като хората. Къде отиваш? – каза тя, като видя, че Дафин стана.

– Ще ида да прибера воловете. Ще направим тъй, както казваш.

Той пристъпи няколко крачки и се спря: двете момченца се гонеха и щяха да се ударят в него. Дафин ги остави да минат, поизгледа ги и усмихнът тръгна към обора.

(И. Йовков)

1. За къде беше тръгнал Дафин?

- а) към Враца; б) към Белица;
в) към Странджа; г) към Манджилари.

2. С кого там Дафин трябваше да се срещне?

- а) със Серафим; б) с Йоргаке;
в) с Костадин; г) със Стефана.

3. Какво или кого забеляза скитникът на края на селото?

- а) една празна улица; б) една уединена къщичка;
в) пълна кръчма с мъже; г) Къна, дъщеря на Йоргаке.

4. Преди колко години Дафин беше ратай при Йоргаке?

- а) петнайсет; б) четиринайсет;
в) шестнайсет; г) десет.

5. Как постъпи Йоргаке като видя, че кметът удари ратая му?

- а) поддържа кмета; б) поддържа Дафин;
в) остави ги да се разбират сами; г) изгони Дафина от работа.

6. Защо Дафин лежа в затвора?

- а) за убийство на кмета; б) за убийство на Йоргаке;
в) за убийство на Къна; г) за убийство на Костадин.

7. Кого винеше в своите нещастия Дафин?

- а) Къна; б) себе си;
в) Йоргаке; г) Костадин.

8. За какво зло Дафин най-много се сърдеше на Йоргаке?

- а) че го накара да убие кмета;
б) че го измами за дъщеря си;
в) че го остави без работа;
г) че не му плати хака за една година.

9. Кой лежеше болен в бедната къща?

- а) стара жена; б) млада жена;
в) слаб мъж; г) малко дете.

10. Колко деца плачеха с двете жени в къщата?

- а) две; б) три;
в) четири; г) пет.

11. За кого Стефана прие Дафин, когато за пръв път го видя?

- а) за непознат мъж; б) за просяк;
в) за сиромас; г) за приятел на мъжа си.

12. След смъртта на Костадин какво място в живота на Стефана заема Дафин?

- а) ратай;
б) мъж, който в бъдещето ще ѝ стане съпруг;
в) помощник по стопанството;
г) истински приятел.

Упражнение 122

► Изслушайте внимателно текста. Отговорете на въпросите.

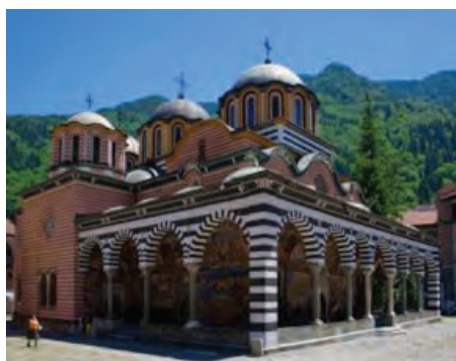
ЗАБЕЛЕЖИТЕЛНОСТИТЕ НА БЪЛГАРИЯ

България е наследник на древни цивилизации – траки, римляни, византийци и прабългари, които са оставили по тези земи изключително ценни художествени и архитектурни свидетелства за своите развити култури. Те са разпръснати по цялата територия на страната и я превръщат в една от най-атрактивните дестинации за хора с интереси към историята и културата.

Освен тези съкровища, България се гордее и с природата си.

Богатото културно наследство на България е високо оценено от ЮНЕСКО – Организацията на Обединените нации за образование, наука и култура. Списъкът на световното културно и природно наследство на ЮНЕСКО включва обекти с изключително значение за човечеството и тяхното съхраняване и опазване е приоритет. В този списък са включени девет български обекта – седем културни и два природни.

Рилски манастир

Рилският манастир е включен в Списъка на световното културно наследство на ЮНЕСКО през 1983 г. Той е най-големият манастир в България. Намира се в сърцето на планината. Основан е през X в. и през многовековното си съществуване е бил пазител на християнската вяра и българската просвета и култура.

Рилският манастир е един от символите на България. Той е една от най-посещаваните забележителности. Манастирският комплекс обхваща площ от 8800 кв.м, в него има близо 300 помещения, 100 от които са монашески килии.

Мадарски конник

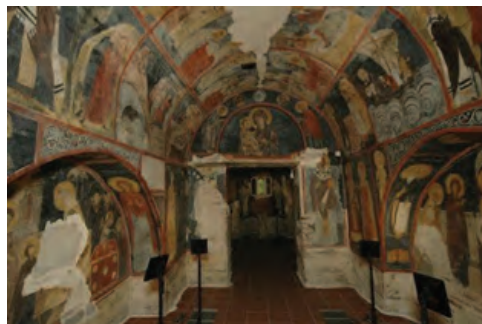
През 1979 г. в списъка на ЮНЕСКО е включен Мадарският конник – уникален скален релеф, разположен в североизточната част

на страната, на 18 км източно от град Шумен и на 10 км южно от Плиска.

Въпреки че са минали 1000 години от създаването му, върху камъка все още се различават образите на конник с копие, ранен лъв, паднал в краката на коня, и ловно куче.

Боянска църква

През 1979 г. към списъка на ЮНЕСКО е добавена Боянската църква „Св. Николай и св. Панталеймон“. Уникалният храм се намира в софийския квартал Бояна, в полите на планината Витоша. Построен е в края на X и началото на XI в. Най-голямата му ценност са няколко слоя стенописи. Сред изображенията по стените на църквата могат да се различат образите на Исус Христос и божията майка, български царе и царици, светци.

Ивановски скални църкви

През 1979 г. в списъка на ЮНЕСКО е включен и комплексът от скални църкви до село Иваново в природния парк „Русенски Лом“. Манастирският комплекс, обединяващ скалните храмове, носи името „Св. Архангел Михаил“ и е основан в началото на XIII в.

Най-впечатляващ е храмът „Св. Богородица“, чиито красиви стенописи са добре запазени и имат световна известност. Комплексът се намира в живописен район, на 20 км южно от град Русе. В близост до Ивановските скални църкви се намира красивата пещера Орлова чука. На територията на парка се намира и друга известна забеле-

жителност – Басарбовският манастир, който е единственият действащ скален манастир в България.

Казанлъшка гробница

Казанлъшката гробница е включена в листата на ЮНЕСКО през 1983 г. Тя се намира в малък парк в град Казанлък. Оригиналът на гробницата е затворен, за да се съхранят уникалните му стенописи, но до него е построено точно копие, което е достъпно за туристически посещения. Гробницата е построена през IV – III в. пр. Хр. и е принадлежала на неизвестен тракийски владетел.

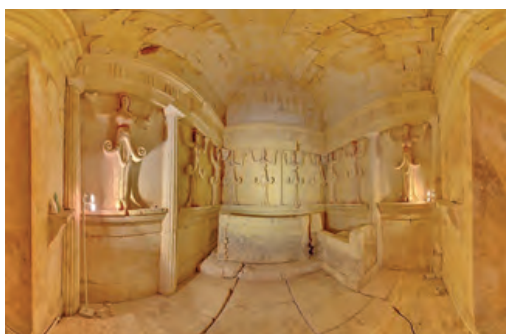

Световната си известност паметникът дължи на забележителните стенописи в коридора и куполното помещение – едни от най-добре запазените произведения на античната живопис от ранноелинистическата епоха. Оригиналът на гробницата също може да бъде посещаван, но само за няколко минути и при определени условия.

Свещарска гробница

Свещарската гробница е добавена към Списъка на световното културно и природно наследство на ЮНЕСКО през 1985 г.

Гробницата е построена през III в. преди Христа и впечатлява със своята архитектура и украса. Тук е било положено тялото на тракийски владетел от племето гети. Таванът на погребалната камера се поддържа от статуи на жени с вдигнати ръце – кариатиди, чиито лица и коси още пазят останките от цветна украса.

Недалеч от Свещарската гробница се намира друга популярна забележителност – Демир баба теке, почитано както от мюсюлмани, така и от християни.

Старият Несебър

Град Несебър е разположен на 36 км североизточно от гр. Бургас, на брега на Черно море. Старият град в Несебър е включен в списъка на Юнеско през 1983 г. Археологическият резерват е разположен на малък полуостров, свързан със сушата чрез тесен провлак. Морският град пази безброй доказателства за своята история, много от които се съхраняват в Археологическия музей в града.

Несебър е един от най-древните градове на Европа. Основан е преди 3200 години.

Важна част от резервата са останките от крепостни стени, ранновизантийските терми, храмовете „Св. Стефан“, „Богородица Елеуса“, „Христос Пантократор“, „Св. Спас“ и други.

Над 100 са реставрираните къщи в града, а Етнографският музей е разположен в една от тях, строена през 1840 г.

Национален парк „Пирин“

Националният парк „Пирин“ е включен в листата на ЮНЕСКО през 1983 г. Той се намира в планината Пирин, разположена в югозападната част на България, и опазва редица природни забележителности, ледникови езера, иглолистни гори и богато биоразноо-

бразие. В границите на парка има два резервата – Баюви дупки – Джинджирица и Юлен.

Биоразнообразието му е представено от 1315 вида висши растения, над 2000 вида безгръбначни, над 200 вида гръбначни животни и 159 вида птици.

В парка има изградени много пешеходни маршрути, които дават достъп на туристите до безбройните му забележителности. Тук се намира и най-старото дърво в България – Байкушевата мура, чиято възраст е над 1300 години.

Сребърна

Заради редките и изчезващи видове птици, които гнездят или почиват тук по пътя си на юг, през 1983 г. езерото Сребърна е включено в Списъка на световното природно и културно наследство на ЮНЕСКО.

Целта е да се запази уникалното биологично разнообразие, с което езерото е известно сред българската и европейска научна общност още от началото на XX в.

Биосферният резерват край с. Сребърна е разположен на 2 км южно от река Дунав и на 16 км западно от Силистра, на площ от 600 ха. Обхваща езерото Сребърна и териториите край него. Славата му е свързана с това, че се намира точно на пътя на прелетните птици от Европа към Африка – Via Pontica, което е причина за уникалните и

- в) св. Архангел Михаил;
- г) св. Стефан.

9. На кого принадлежала Казанлъшката гробница?

- а) на известен тракийски владетел;
- б) на неизвестен тракийски владетел;
- в) на известен византийски владетел;
- г) на неизвестен римски владетел.

10. Как се поддържа таванът на погребалната камера в Свещарската гробница?

- а) от статуи на мъже с вдигнати ръце;
- б) от статуи на жени с вдигнати ръце;
- в) от статуи на деца с вдигнати ръце;
- г) от статуи на древни хора с вдигнати ръце.

11. Кой град се смята за един от най-древните градове в Европа?

- а) Бургас;
- б) София;
- в) Несебър;
- г) Казанлък.

12. Кои два природни обекта са включени в списъка на ЮНЕСКО?

- а) Джинджирица и Юлен;
- б) Национален парк „Пирин“ и резерват „Сребърна“;
- в) Казанлъшката и Свещарската гробница;
- г) Мадарският конник и Боянската църква.

§23. ЧЕТЕНЕ НА ТЕКСТОВЕ ОТ РАЗЛИЧНИ СТИЛОВЕ, ТИПОВЕ И ЖАНРОВЕ

Упражнение 123

- ▶ Прочетете текстовете. Определете стила, типа и жанра им. Отговорете на въпросите и заданията след текстовете.

ЧОВЕШКИ ПРАВА И ЗАДЪЛЖЕНИЯ

„Нашият живот губи смисъл в мига, когато започнем да мълчим за нещата, които имат значение“.

Мартин Лутер Кинг, борец за човешки права, 20 в.

Генералната асамблея на ООН е част от Организацията на обединените нации, в която са представени правителствата на почти всички държави по света. Генералната асамблея приема Универсал-

ната декларация за правата на човека. Това е документът, който определя най-важните неща, от които всеки човек на планетата има нужда, за да може да живее нормално и достойно. Декларацията представлява своеобразен стандарт, който е еднакъв за всички хора по света. Тя съдържа 30 права, всяко от които съответства на човешка потребност.

Приета от Генералната асамблея на ООН, Декларацията представлява само израз на намерение на отделните държави, тъй като решенията на Генералната асамблея нямат характера на закон. За да може Декларацията да влезе в сила във всяка отделна държава, така че хората да знаят, че тези техни основни права са защитени, декларацията за човешки права е необходимо да бъде включена в законите на всяка страна. Не всички държави, обаче, са приели тази Декларация в своите закони.

Веднага след като приема Декларацията, ООН кани всички държави да информират за нея своите граждани и най-вече учениците в училищата. В много страни по света тя се изучава в училище, тъй като се смята за изключително важна в нашето ежедневие.

Декларацията за правата на човека се основава на ценности като справедливост, достойнство, честност, равенство и уважение. Това са ценности, които са близки на всеки човек и които съществуват от столетия. В тази връзка човешките права имат няколко основни характеристики:

- Човешките права са еднакви за всички хора, винаги и навсякъде по света. Затова ги наричат универсални.

- Те са неделими. Никой не може да отнеме някое право, защото е по-маловажно.

- На всяко от човешките права съответства и отговорност. Това е отговорността да се зачита правото на другите. Затова човешките права са взаимни, а когато взаимно пазим правата си, ние сме солидарни.

Човешките права могат да бъдат групирани в зависимост от областта, която защитават:

- граждански и политически – защитават възможността за участие в политически, граждански и религиозни организации и за свободно изразяване на мнение;

- икономически, социални и културни – тези права гарантират минимален стандарт на живот, достъп за храна, здравна грижа, образование.

Човешките права отговарят на основните човешки потребности и гарантират, че човек може да живее достойно. Често ние не си даваме сметка, че приемаме човешките ни права за гарантирани. Ние имаме достъп до чиста вода, достатъчно храна, можем да ходим на училище,

свободно да изразяваме мнението си. Но за много хора по света тези основни права не са спазени, те живеят в бедност или са преследвани за своята позиция или религиозни вярвания. В тази връзка, стремежът към подобряване на начина на живот и към развитие е и стремеж към спазване на основните човешки права и достойнство.

ТОВА Е ИНТЕРЕСНО

Организацията на обединените нации (ООН) е международна организация, обединяваща 193 страни, които работят за международен мир и сигурност, развиване на приятелски отношения и подкрепят социалния напредък, повишаването на жизнения стандарт и човешките права.

Какво точно правят те?

Вероятно сте чували за ООН във връзка с нейната дейност за поддържане на мира, предотвратяване на конфликти, хуманитарна помощ, но организацията върши много повече неща.

Спасяване на човешки живот:

- предоставя храна на 90 млн. души в 73 страни;
- осигурява ваксиниране на 58 % от децата по света, като спасява 2,5 млн. живота годишно;
- грижи се за здравето на майките, като спасява живота на 30 млн. жени годишно;
- помага на 36 млн. бежанци и хора, бягащи от войни, глад или преследване;
- мобилизира хуманитарна помощ в размер на 12,4 млрд. щатски долара в помощ на хора, засегнати от извънредни ситуации.

Околна среда:

- подпомага борбата с изменението на климата;
- подкрепя кампания за спиране на използването на съдържащ олово бензин в повече от 100 страни.

Мироопазващи операции:

- разполага 120 000 миротворци на 4 континента.

Права на човека и демокрация:

- подкрепя демокрацията, като помага при организирането на избори в около 30 страни всяка година;
- защитава и отстоява човешките права на място и чрез 80 договора/декларации.

Бедност:

през последните 30 години е помогнала за подобряване на живота на 370 млн. души, живеещи в бедност в селски райони.

Въпреки че ООН не създава закони, тя предоставя средства в подкрепа на разрешаването на международни конфликти и за формулирането на политики по въпроси, засягащи всеки от нас.

Каква е структурата на ООН?

Има 6 основни институции на ООН, като 5 от тях се намират в Ню Йорк: Общо събрание; Съвет за сигурност; Икономически и социален съвет; Съвет за попечителство; Секретариат.

Шестата институция – Международният съд – се намира в Хага, Нидерландия.

Централата на ООН се намира в Ню Йорк, където членовете редовно се срещат за постигане на съгласие за разрешаване на глобални проблеми. След Втората световна война, на 24 октомври 1945 г., 51 страни основават ООН като ангажимент за опазване на мира. Днес почти всички страни в света членуват в ООН.

Всеобщата декларация за правата на човека

Член 1

Всички хора се раждат свободни и равни по достойнство и права. Те са надарени с разум и съвет и следва да се отнасят помежду си в дух на братство.

Член 2

Всеки човек има право на всички права и свободи, провъзгласени в тази Декларация, без никакви различия, основани на раса, цвят на раса, цвят на кожата, пол, език, религия, политически или други възгледи, национален или социален произход, материално, обществено или друго положение.

Освен това, няма да се допускат никакви различия, основани на политическия, правния или международния статут на държавата или територията, към която човек принадлежи, без оглед на това, дали тази страна или територия е независима, под попечителство, несамоуправляваща се или подложена на каквото и да е друго ограничение на суверенитета.

Член 3

Всеки има право на живот. Свобода и лична сигурност.

Член 4

Никой не трябва да бъде държан в робство и търговията с роби са забранени във всичките им форми.

Член 5

Никой не трябва да бъде подлаган на изтезания или на жестоко, нечовешко или унижително третиране или наказание.

Член 6

Всеки човек, където и да се намира, има право на признаване на неговата правосубектност.

Член 7

Всички хора са равни пред закона и имат право, без каквато и да е дискриминация, на еднаква закрила от закона. Всички хора имат право на еднаква защита срещу каквато и да е дискриминация, нарушаваща тази Декларация, както и срещу всяко подбуждане към дискриминация.

Член 8

Всеки човек има право на ефективно възстановяване на правата си от компетентните национални юрисдикции за действия, нарушаващи негови основни права, признати му от конституцията или закона.

Член 9

Никой не трябва да бъде подлаган на произволен арест, задържане или изгнание.

Член 10

Всеки човек има право, при пълно равенство, на справедливо и публично разглеждане на неговото дело от независим и безпристрастен съд за установяване на неговите права и задължения, както и за разглеждане на каквото и да е наказателно обвинение, предявено срещу него.

Член 11

1. Всеки човек, който е обвинен в престъпление, има право да бъде считан за невинен до доказване на неговата вина, в съответствие със закона, в публичен процес, по време на който са му били осигурени всички необходими гаранции за неговата защита.

2. Никой не трябва да бъде осъден за действие или бездействие, което в момента на извършването му не е съставлявало престъпление по националното или международното право. Не може, също така, да бъде налагано наказание по-тежко от онова, което е било предвидено за съответното престъпление по времето, когато това престъпление е било извършено.

Член 12

Никой не трябва да бъде подлаган на произволна намеса в личния му живот, семейството, жилището и кореспонденцията, нито на посегателства срещу неговата чест и добро име. Всеки човек има право на закрила от закона срещу подобна намеса или посегателства.

Член 13

1. Всеки човек има право свободно да се придвижва и да избира своето местожителство в пределите на всяка държава.

2. Всеки човек има право да напусне всяка страна, включително и своята, и да се връща в страната си.

Член 14

1. Всеки човек има право да търси и да получи убежище в други страни, когато е преследван.

2. Това право не може да бъде ползвано, когато действителното основание за преследване е неполитическо престъпление или деяние, което противоречи на целите и принципите на Организацията на Обединените Нации.

Член 15

1. Всеки човек има право на гражданство.

2. Никой не може да бъде произволно лишен от своето гражданство, нито да му бъде отказано правото да смени гражданството си.

Член 16

1. Мъжете и жените, навършили пълнолетие, без каквито и да са ограничения, основани на раса, националност или религия, имат право да сключат брак и да образуват семейство. Те се ползват с равни права при сключване на брак, по време на брака и при неговото разтрогване.

2. Бракът трябва да се сключва само с доброволното и пълно съгласие на бъдещите съпрузи.

3. Семейството е естествена и основна клетка на обществото и има право на закрила от обществото и от държавата.

Член 17

1. Всеки човек има право на собственост, индивидуално или съвместно с други лица.

2. Никой не трябва да бъде произволно лишен от своята собственост.

Член 18

Всеки човек има право на свобода на мисълта, съвестта и религията; това право включва правото да смени религията или убежденията си, индивидуално или колективно, публично или частно, чрез обучение, обреди, богослужение и ритуали.

Член 19

Всеки човек има право на убеждение и на изразяването му; тази свобода включва правото безпрепятствено да се придържа към своите убеждения, както и правото да търси, да получава и да разпространява информация и идеи чрез всички средства и без оглед на държавните граници.

Член 20

1. Всеки човек има свободата да участва в мирни събрания и сдружения.

2. Никой не трябва да бъде принуждаван да участва в дадено сдружение.

Член 21

1. Всеки човек има право да участва в управлението на своята държава пряко или чрез свободно избрани представители.

2. Всеки човек има право на достъп, при равни условия, до обществените и държавни служби на своята страна.

3. Волята на народа трябва да бъде основана на властта на правителството. Тази воля трябва да се изразява чрез периодични и действителни избори, при всеобщо, равно и тайно гласуване или чрез равностойна процедура, осигуряваща свобода на гласуването.

Член 22

Всеки човек, като член на обществото, има право на социална сигурност и на реализиране – чрез национални усилия и международно сътрудничество и в съответствие с устройството и ресурсите на съответната държава – икономическите, социалните и културни права, необходими за неговото достойнство и за свободното развитие на неговата личност.

Член 23

1. Всеки човек има право на труд, на собствен избор на работа, на справедливи и благоприятни условия на труда, както и на закрила срещу безработица.

2. Всеки човек, без каквато и да е дискриминация, има право на равно възнаграждение за равен труд.

3. Всеки човек, който се труди, има право на справедливо и задоволително възнаграждение, което да осигури на него и неговото семейство съществуване, съответстващо на човешкото достойнство и допълнено, ако това е необходимо, с други средства за социална защита.

4. Всеки човек има право да учредява и да членува в професионални съюзи за защита на своите интереси.

Член 24

Всеки човек има право на почивка и отдых, включително на разумно ограничаване на работното време и на периодичен план.

Член 25

1. Всеки човек има право на жизнено равнище, включително прехрана, облекло, жилище, медицинско обслужване и необходими социални грижи, което е необходимо за поддържане на неговото и на семейството му здраве и благосъстояние. Той има право на осигуряване в случай на безработница, болест, инвалидност, овдовяване, старост или други случаи на лишаване от средства за съществуване по независещи от него причини.

2. Майките и децата се ползват с особени грижи и подпомагане. Всички деца, родени в брак или извън брак, се ползват с еднаква социална защита.

Член 26

1. Всеки човек има право на образование. Образованието трябва да бъде безплатно, поне що се отнася до началното и основното образование. Началното образование трябва да бъде задължително. Техническото и професионалното образование трябва да бъдат общодостъпни, а висшето образование трябва да бъде еднакво достъпно за всички, на основата на техните способности.

2. Образованието трябва да бъде насочено към цялостно развитие на човешката личност и засилване на уважението към правата на човека и основните свободи. То трябва да съдейства за разбирателството, търпимостта и приятелството между всички народи, расови или религиозни групи, както и за осъществяване дейността на Организацията на Обединените Нации за поддържане на мира.

3. Родителите имат право, с приоритет, да избират вида образование, което да получат техните деца.

Член 27

1. Всеки човек има право свободно да участва в културния живот на обществото, да се наслаждава на изкуствата, да участва в научния напредък и да се ползва от неговите достижения.

2. Всеки човек има право на закрила на моралните и материалните си интереси, които са резултатът от каквото и да е научно, литературно или художествено произведение, на което той е автор.

Член 28

Всеки човек има право на социален и международен ред, при който правата и свободите, провъзгласени в тази Декларация, могат да бъдат напълно осъществени.

Член 29

1. Всеки човек има задължения към обществото, в което единствено е възможно свободното и цялостно развитие на неговата личност.

2. Всеки човек, при упражняването на своите права и свободи, е подчинен само на такива ограничения, установени със закон, изключително с цел да се осигури необходимото признаване и зачитане правата и свободите на другите и за удовлетворяване на справедливите изисквания на морала, обществения ред и общото благоденствие в едно демократично общество.

3. Тези права и свободи при никакви обстоятелства не могат да бъдат упражнявани в противоречие с целите и принципите на Организацията на Обединените нации.

Член 30

Нищо в тази Декларация не може да бъде тълкувано като предоставящо право на дадена държава, група или лице да се занима-

ват с каквато и да е дейност или да извършват действия, насочени към унищожаване на правата и свободите, провъзгласени в нея.

В самата Конвенция определение на термина „национални меньшинства“ не е дадено. От друга страна, следва да се отбележи, че терминът „национално малцинство“ не е чужд на българското право. В конституционноправната ни традиция този термин е употребен в чл. 79. Ал.1, изр.2 от Конституцията на Народна република България (ДВ, бр.284 от 1947г.). Разпоредбата гласи, че „Националните малцинства имат право да се учат на своя майчин език и да развиват националната си култура, като изучаването на български език е задължително“.

? Отговорете на въпросите:

1. Смятате ли, че доходите във вашето семейство са достатъчни, за да се живее добре?
2. Кой от вас е принуден да работи в почивните дни или ваканциите, за да помага на семейството си?
3. Комфортно ли се чувствате в семействата си?
4. По какъв начин нуждите съответстват на правата?
5. Според Вас какви човешки права най-често се нарушават в живота?
6. Що е право и що е отговорност на човека? Запишете в две отделни графи вашите права и отговорности.
7. Завършете изречението „*Нямам право да..., защото...*“ и го обърнете в позитивната форма. Например: Нямам право да се отнасям без уважение към моите съученици. Имам право към мен да се отнасят с уважение.
8. Съставете основни правила за целия клас.
9. Какви трябва да са последствията, ако някой от учениците наруши правилата?
10. Напишете есе на тема: „*Историческите личности, които са защитавали или се борили за ценностите на правата на човека в Украйна*“.

Упражнение 124

▶ Прочетете текста.

На кърмата срещу слънцето и бурите е обтегнат навес от египетско бяло платно на сини ивици. Старият и недъгав Синам ага уморено поглежда към шестте красиви чернооки млади жени, оковани вкупом за шиите. Всичките са пленени и похитени, а две са ги откъснали направо от кърмачетата, всичките са продадени на пазара за роби в Кафа и почти голи са хвърлени в галерата (нека свежият вятър на Кара Дениз да позлатява младите им примамливи тела), оковани са в желязо, за да бъдат спасени от отчаяние и от нечестиви опити да си намерят смъртта сред вълните. Галерата се прокрадва

покрай бреговете, промъква се все по на юг към благословените земи на Анадола, към Босфора, към свещения Стамбул, където тези млади чужденки вече ги очакват в харемите. Поетът е казал: „Вземай си по-често нова жена, за да трае вечно за теб пролетта. Старият календар не става за годината нова.” Уморени от суетата и несъвършенството на света, старите очи на Синам ага си отпочиват върху гъвкавите бели тела на робините. И макар да не подобава на правоверния да гледа греховната женска голота, поне очите на стареца да се порадват по пътя, съзерцавайки славянските робини, щом тялото вече е немошно. Понеже е казано: „Алах иска да ви помогне, щото човекът е сътворен слаб.”

Но шестте робини все едно, че не съществуват за стария Синам ага, сякаш наистина ги е взел на галерата само за отмора на очите си. Нали кара в Стамбул, на прочутия Безистен, където се продават най-скъпите роби под месечината, младо белотело девойче с коси от червено злато, сякаш огън от отвъдния свят, петнадесетгодишно, дръзко, непокорно и – о, всемогъщи алах, един и милосърден – засмяно и безгрижно!

Младото момиче не е оковано в желязо и не е завързано нито за галерата, нито за своите клетки дружки, тялото му не блести с голотата си, а е грижливо обвито в коприна, за да не загуби от нежността си. Жилест евнух суданец, посветен в непостижимото изкуство на древния Египет, натрива девойчето с някакви благовония, намазва и разресва златните му коси, а то ту игриво приема тези нежни грижи на чужденеца, ту се изплъзва и литва към кърмата, сякаш иска да се удави. Синам ага, изкривил лице от ярост, тропа с крака и тънко пищи на евнуха, призовавайки най-страшните земни и небесни наказания, а девойчето скача и се вие около кърмата и дразни още повече стария ага, а отгоре на това и пее, че уж е по-добре да се удави:

*Нека щуки ми ядат ръцете,
а къртици – бялото лице,
та омразник да не ме милува,
бяло ми лице да не целува.
Пясък очи ми да покрие,
та омразник младост да не пие...*

– Настася, не ни късай сърцето – стенат робините.

Тогава златокосото девойче подхваща една такава жална-милна песен, че и Синам ага, дори без да разбира езика, оборва глава на тънка сбръчкана шия и се замисля тежко за свои си прегрешения пред алаха:

*Ой, повей, вятърко, през нощта
та моите ръце и нозе разкови,*

*ой, повей, вятърко, през нощта
та моите вакли очи погали...*

Планините стигат чак до морето и настръхнало се извисяват над водата. Морето наднича в тъмните проломи, в широките устия на реките и потоците, в хрусталаците и горите по склоновете. След това покрай брега дълго се проточва плоска равнина, образувана от хилядолетните наноси на мътните реки, по които древните гърци някога търсели златното руно. Тежкия път на галерата стига до суровите планини на Анадола, които се издигат високо към небесата зад върволица обли хълмове, пясъчни ивици и пасбища. На тесните парчета земя пасат коне, люшкат се някакви растения, после планините се спускат до морето, остри, скалисти, мъртви, а зад тях – безкраен снежен хребет, студен като безнадеждност; хладна смърт вее от тези снегове, под небесата се раждат ледени вихри и връхлитат върху топлото море, облаци от черен дим се кълбят между планините и водата и алчно се протягат към слънцето, а то уплашено бяга от тях все по-далеч и по-далеч и на морето започва да става нещо невяротно.

Сякаш змей от страшна приказка се зададе някъде над планинския хоризонт, изтъкан от призрачна жълта светлина, спусна се до морската повърхност, после стремглаво се изви към небето, литна по-високо и още по-високо закри с кълбестата си глава половината небе, започна да поглъща от морето светлината, жадно и бързо да я препраща през дългото си тяло към тая кълбеста глава. Безкрайно то тяло на змея се гърчеше от наплива на светлината, главата кърваво кипеше като огън, а морето тъмнееше ли, тъмнееше, тъмата се спускаше върху него отвсякъде, тежка и плътна, само сегиз-тогиз се промъкваше с несмел блясък синьо-зелена вълна и умираше сред непрогледната тъмнина, а морето се наливаше с черна кръв.

(Из Павел Загребелни)

Павел Загребелни

? Отговорете на въпросите:

1. Къде произхождат събитията, описани в откъса на творбата?
2. Чрез кой герой на творбата авторът предава отношението на завоевателите към робините?

3. Кой елементи от текста говорят за желанията и отчаянието на пленените девойки?
4. С какво се отличава младото момиче от останалите шестте робини?
5. Какви истини можем да разберем от думите на песента на девойчето със златните коси?
6. Как реагират робините на песента на златокосото девойче?
7. Каква е ролята на природните описания в произведението?
8. Разсъждавайте върху въпроса: „Волята, съдбата и случаят... От какво зависи съотношението им в живота на човека?“ Потвърдете мнението си с прочетени книги, реални истории, гледани филми.

ТОВА Е ИНТЕРЕСНО

Безистенът е покрит пазар, обикновено за нехранителни стоки – платове, обувки, галантерийни, занаятчийски и др. Наименованието произхожда от арабската дума без (която означава облекло, бельо) и персийската наставка истен.

Строени са в Османската империя. Дизайнът им наподобявал този на джамиите.

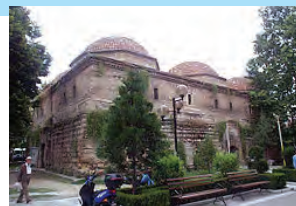
Безистенът е централната сграда в търговската част на града. Бил е считан за толкова важна сграда, че градовете в Османската империя са били класифицирани в 2 категории – градове с безистен и градове без безистен. Измежду многото построени безистени само малка част са запазени.

Скопски безистен

Солунски безистен

Серски безистен

Ямболски безистен

„Бруса безистан“ в Сараево

§24. ДИАЛОЗИ

Упражнение 125

► Прочетете диалозите. Определете типа и стила на речта, темите им и основната мисъл.

УЧИЛИЩЕН ЖИВОТ

1

– Колко обичам училището си!

– Защо?

– Тук се чувствам много добре и спокойно. Мога да кажа, че това място за мен е като втори дом. С разтворените си прозорци моето училище прилича на клон, на който каца всеки от нас, за да получи нови знания, с които ще познае целия свят. Ами ти не ли си на това мнение?

– Според мен училището е свят, в който живеем, и той е отражение на това, което сме ние. Докато сме малки, думата „училище” ни звучи много примамливо. Всяко дете очаква деня, в който ще прекрачи прага на класната стая и ще седне на чина, но го осъзнава с години по-късно, защото на крехката възраст, на която започваме да ходим на училище, ние не сме още пораснали достатъчно, за да разберем някои неща.

– Да, тук си наистина прав. За някои училището се превръща в „мъчище”, а други запалват все повече интереса си към него. Мисля, че каквото и да е отношението ни към ученето и училищния живот, обаче всеки запазва дълбоко в сърцето си спомена за годините, прекарани в училище, за съучениците, за преподавателите и за всичко онова, което сме преживели в този период от живота си.

– Задавал ли си някога въпроса: „Защо въобще трябва да ходим на училище?»

– Много пъти съм се питал и стигнах до извода, че ако нямаше училище, всичко щеше да е като в джунглата.

– Какво имаш предвид?

– Хората щяха да са неграмотни и човечеството нямаше да стигне до толкова велики постижения. Без училище светът е загубен!

– Ти наистина си прав. Аз също съм горд, че минавам през толкова училищни изпитания, които ме правят по-силен и щом застават на пътя ми, мога да ги преодолея. За мен животът е най-добрият учител и училището е част от него.

– Аз съм от онези деца, които ще пазят най-добър спомен за своето училище.

– И аз никога няма да забравя училищния двор, прага на сградата, класната стая, учителите и съучениците...

– Мисля, че и аз никога няма да забравя родното си училище и приятелите си, с които преживяхме заедно радостите и успехите, страха от провалата, първите трепите на любовта, първите разочарования...

– Да. Именно тук ние порастваме и се развиваме като личности, опознаваме себе си и другите.

– И само тук е мястото, където се учим да общуваме, сблъскваме се с различни качества, които проявява един човек, мястото, от където започва опознаването на истинския живот.

– Ето и звънецът. Хайде да бързаме на урок.

– Толкова добре се пообщувахме, че дори не разбрахме как бързо свърши почивката.

2

– Вярва ли ти се, че след малко време ще свършим училището?

– Отдавна съм чакала това време, обаче сега разбирам, че не искам още да се прощавам с него.

– Сякаш вчера беше първият звънец, след който влязохме за пръв път в класната си стая, запознахме се с първия си учител и съучениците, с които заедно ще учим 11 години. Този миг ми е още в паметта. Той веднага изпълни думата училище със значение на нещо непознато, но интересно и примамливо.

– Ти знаеш ли, всеки ден минавам през входа на училището, вървя по коридорите, влизам в класната си стая и всичко това ми е толкова естествено и мило.

– И аз същото мога да кажа. С годините страхът, нетърпението и несигурността отпадат и всичко ти става толкова близко и родно.

– Да, разбира се, след толкова години свикваш със съучениците си и се привързваш към тях, сякаш си бил с тях винаги заедно.

– Знаеш ли, че постепенно осъзнах, че прекарвам повече време в училището и със съучениците си, отколкото вкъщи при семейството си.

– Аз още разбрах, че учителите ни са близки като родителите, а съучениците са като братя и сестри. Или с други думи да кажа – класът е едно голямо семейство.

– Именно от тук започва пътят на верни приятелства и привъзаност на учениците към учителите.

– Ти си права. И понякога за нищо се сърдим на своите учители, че са толкова взискателни и строги, но не разбираме, че те се стремят да ни предадат това, което е необходимо, и го правят, защото ни обичат и мислят за нас.

– Да не би имало училище, интересно как щяхме да се научим да четем и пишем на родния, държавния и чужди езици?

– Щяхме да бъдем необразовани и неграмотни хора.

– Ами как щяхме да се научим да вярваме във възможностите си?

– Да. Понякога в класа ние, учениците, дълго можем да се караме, да се сърдим един на друг, но всеки си намира мястото, само трябва да му се даде възможност.

– Аз също осъзнах, че каквато летва си поставиш, такава и имаш възможност да я прескочиш.

– Аз съм щастлива, че учих именно в това училище, което ни научи да бъдем по-добри и по-милостливи един към друг.

– И в моето училище също ни научиха да бъдем винаги усмихнати и отговорни.

3

– Добър ден, госпожо Иванова!

– Здравей, Иванчо!

– След малко време повече няма да вървим заедно с Вас по тази пътека към училището.

– Да, моето момче, тук си прав.

– Искаш ли вече по-скоро да свършиш училището?

– Дори не зная какво да Ви кажа, госпожо. Понякога силно ми се иска да позная новия живот след училището, а понякога изобщо не искам да се прощавам с родното си училище, милите съученици и любимите учители.

– Разбирам те. Училището наистина стана незаменима част от живота ви, а съучениците и учителите – едно ново семейство, което е с вас и в радост, и беда.

– Без лицемерие искам да кажа, че Вие, учителите, станяхте за нас ангели-хранители, които превърнаха часовете ни в една радост

и спасение. Аз наистина съм благодарен, че имам таково семейство. Моите съученици са моите истински приятели.

– Ами помниш ли някой интересна случка от училищния ти живот?

– Много добре помня как тръгнах в първи клас.

– Разкажи, много ми е интересно да чуя.

– Първата седмица бях герой. Започнах по-малко да говоря със съучениците си. Но от следващата седмица ми се започна ада. Имах желание да се затворя в себе си и никого да не виждам и да не чувам. Трудно възприемах материала и изобщо не разбирах учителката. В един от часовете не издържах и се разплаках в час. Тогавя всички, изненадани и неразбиращи какво стана, се струпаха около мен и започнаха да ме разпитват. Когато разбраха защо плача, всички се нахвърлиха отгоре ми с прегръдки и целувки и в един глас ми викнаха: „Приятелю, ние сме с теб!“. Още оттогава аз разбрах, че училището е храм, където винаги мога да получа подкрепа от моите любими приятели.

– Да. Още един път се убеждавам, че само този, който е осъзнал себе си като разумна личност, никога не може да спре или да преследва знанието, никога не забравя училището и винаги го усеща с носталгия.

– Сигурен съм, че моето училище създаде основите на личното ми изграждане, което ще остане завинаги в същността ми.

– Ето и сме на място. Приятно ми беше да се пообщуваме. Сполучлив ден.

– Дори не разбрах как стигнахме в училището. Благодаря Ви за приятни спомени от училищния ми живот.

В БИБЛИОТЕКАТА

1

– Добър ден, Елено Михайлова!

– Здравей, Яно! С какво мога да ти бъда полезна?

– Искам да върна книгите, които съм прочела. Те повече не ми трябват.

– Така. Я да видя какво си донесла? Добре, това е книгата на Симеон Идакиев „Омагьосаните острови“. А втората книга?

– Ето, вземете я. Това са разказите на Елин Пелин, които ни бяха зададени по училищната програма. А „Занимателна лексикология“ на Борис Парашкевов я взех сама.

– И какво можеш да кажеш за прочетените книги?

– На мен приятно ми беше да чета разказите на Елин Пелин. При четенето ми възникна чувството, че сякаш чувах гласа на писателя, и той ми чете на глас. Ето как хубаво са написани разказите. А другите двете книги съставиха за мен по-малък интерес. Трудно възприемах прочетеното.

– Добре. Искаш ли да вземеш някой друга книга?

– Така. Имате ли някой занимателна енциклопедия?

– Разбира се. Ела насам към тази полица и избери си книгата, която ти харесва.

– Те са доста много, дори не очаквах да видя толкова. Мисля, като за пръв път, да взема енциклопедията на Альона Либина „Житейска психология“.

– Авторът не играе ли за тебе важна роля?

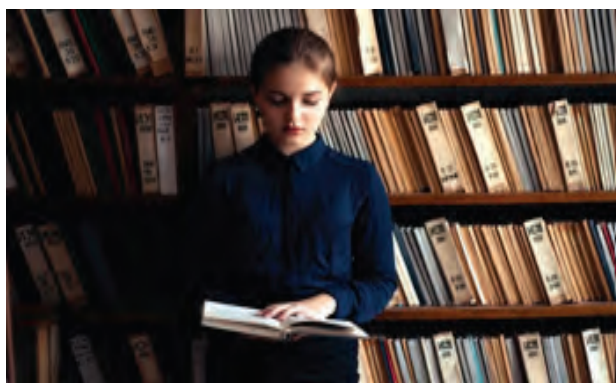
– Не. За мен главното е, за да се разказва в нея интересно. Нека да е тази.

– Добре, записвам ти я. Ти помниш ли, че ми дължиш още една книга?

– Да. Помня. Това е „Животът на бесарабските българи през XIX – XX век“. Само че тя още ми трябва. Аз подготвям по нея доклад. След три дни ще Ви я донеса.

– Добре, Яно! Идвай още. Довиждане!

– Разбира се, че ще дойда! Довиждане, Елено Михайлова!

2

– Здравейте!

– Здравей! За каква книга ти при нас дойде? – приветно ми попита библиотекарят.

– Искам да прочета романа на Димитър Димов „Тютюн“.

– Много добре. Обърнете внимание, че книгите на полиците са подредени по азбучен ред според фамилните имена на авторите, затова намерете книжната полица с буква „Д“.

– Благодаря Ви за помощ.

– Виждам, че си намерила това, каквото си търсила.

– Да.

– Давай да запиша сведенията за книгата в твоя формуляр, – предложи ми библиотекарят.

– Моля, – отговорих ѝ аз. И подадох ѝ книгата.

– Тези книги са пет, а желаещи да ги четат са много. Затова бих искала да я върнеш след една седмица. Надявам се, че ще имаш дос-та време да прочетеш този занимателен роман, – кази ми библиотекарят, връщайки книгата.

– Разбира се. Довиждане!

– Довиждане. Всичко най-хубаво.

3

– Добро утро, Иване! Къде отиваш?

– Здравей, Димитре! Отнасям книгата в библиотеката.

– Да я връщаш ли?

– Да. Именно така. Това е романът на Димитър Талев „Железният светилник“. На миналия урок по българската литература го изучвахме.

– Давай и аз ще дойда с теб. Ще взема нещо да почета. Отдавна не съм чел нищо ново.

– Ами ти какво четеш книги не по програмата?

– Много си смешен, Иване. Какво мислиш, че книги от библиотеката се вземат да се четат само по програмата ли? Аз просто обичам да чета. И ако ми хареса названието на някой творба, веднага търся книгата.

– Ами ако нищо интересно няма да намериш, какво ще правиш?

– Ще отида в другата библиотека. Там аз също съм записан.

– Ти, както разбирам, обичаш да посещаваш библиотеките, нали?

– Да. Харесва ми да общувам с библиотекаря, да избирам книги, да изпиша на място някой важна информация...

– Аз повечето предпочитам да работя въщи, ползвайки Интернет.

– Мисля, че трябва да те вземам по-често със себе си в библиотеката, за да разбереш, че в нея много по-интересно се работи, откакто в Интернет.

– Добре. Хайде предварително да се обаждаме един на друг, когато ще отиваме в библиотеката.

– Много ми хареса твоята идея. Така и ще сторим.

– Ето и сме на място.

– А сега тук трябва да се мълчи.

ВАКАНЦИЯ

1

– Ето и свърши ваканцията.

– Дори и не разбрах как мина лятото. А с такова нетърпение чаках настъпването на лятната ваканция, защото исках да си почина от ученето, класните и контролните, а тя така неусетно мина.

– Лятната ваканция наистина е най-дълга от всички останали. На нея успяваш да направиш много неща, които през учебната година не успяваш.

– Какво имаш предвид?

– Можеш да поспиш до късно, по-дълго да общуваш с приятелите си, повече време да провеждаш пред компютъра...

– Според мен това лято беше прекрасно.

– Защо си на това мнение?

– Обикновено на лятната ваканция аз гостувам при баба и дядо на село. А тази година лятото прекарах с родителите си.

– И какво прекрасно имаше в това, нали всеки ден си с тях?

– Аз със семейството си през юли почивах в Китен – малко морско градче с хубаво море. Още от самата сутрин там времето беше подходящо за къпане и ние всекидневно почивахме на морския кей.

– Има ли още нещо, което ти остана в паметта?

– Мисля, че никога няма да забравя плескането на вълните по крайбрежните камъни, мириса на морската вода, необичайно красивите водорасли, камъчета, мидички, медузи... Само тук видях най-красивите изгреви и залези на слънцето и чух най-хубавите песни на чайките.

– Има ли някоя история, свързана с тези морски красоти?

– Учуди ме голямата и красивата медуза, която видяхме в един от дните в морето. Шапчицата ѝ беше бяла, а пипалата – по-светлосини от небето. Дълго се мъчихме да я уловим, но морската шир така бързо я носеше по вълните, че ний наскоро я изгубихме от погледа. А така ни се искаше да я разгледаме по-наблизо.

– А как ти си проведе лятната ваканция?

– За съжаление, на море не почивах, но не мога да кажа, че лятото ми беше неинтересно.

Моята ваканция беше наситена с игри, емоции и приключения. Успях да бъда десет дни на планина, дето започнах да разпознавам някои билки и диви плодове. Ходих с приятелите си на походи, правихме си там пикници, обикаляхме църкви, манастири и музеи. Имах време за езда на понита, за скачане, лудеене и както никога достатъчно време за четене на книги.

– Да, ваканцията ни е вече зад гърба ни и сега вече разбирам, че не исках тя да бъде по-интересна, а исках да е по-продължителна.

– Макар и да нямах никакви луди приключения, всичко това превърна „скромната“ ми ваканция в един незабравим за мен период или както аз го наричам – низ от свършени мигове, пропити с красота.

2

– Ура! Ваканция! С какво голямо нетърпение я очаквах!

– Да. Наистина ваканцията е най-очаквано и най-интересно време на годината.

– Какво се събираш да правиш през пролетната ваканция?

– Мисля, че няма да я пропиляя с гледане на телевизия или игри на компютъра, а ще спортувам, колкото може повече.

– Какъв вид на спорта най-харесваш?

– Аз много обичам да играя федербал, футбол, но най-обичам волейбола. А ти с какво мислиш да се заемеш през ваканцията?

– Искам да налегна повече на четенето, защото имам да чета доста много произведения по програмата на всички изучаеми литератури в училището.

– Освен спортуването планираш ли още нещо да правиш?

– Разбира се, едно спортуване е доста малко за провеждането на цяла седмица. Мисля още да посетя някакви нови места в родното ми кътче.

– Дали ще успееш. Ако не забрави, пролетната ваканция не е голяма.

– Мисля, че ще има доста време да се определя и запозная с най-интересните места на моята родина.

– Добре си намислил. Аз пък мисля да остана у дома и да помагам на баба и мама, за да се подготвим към най-големия пролетен празник – Великден.

– Какво обикновено ти правиш за този празник?

– Обичам с баба да боядисвам великденските яйца, а с мама да меся козунаците.

– Имате ли някакви семейни традиции, които винаги спазвате на този празник?

– Обикновено в сряда печем козунаците. На Велики четвъртък у дома се боядисват яйцата и с първото боядисано в червено яйце си натърквам бузите за здраве и успех. На следващия ден, в Разпетия петък, цялото ни семейство почива, защото Христос е бил разпънат на кръста.

В събота вечерта, преди Великден, всички членове на семейството ни отиват на църква, за да запалят свещ и да сложат яйцата, козунаците и цветята пред иконата на Христос.

– В неделя, рано сутринта, похапвате ли от светените яйца и козунаците, подготвяте ли празничен обяд, срящате ли кумичините, играете ли на яйца?

– Да.

– Както разбрах, твоето семейство също спазва тази традиция на този светъл и добър празник.

– Мисля, че целият български народ спазва този обичай.

– Тъжното е, че със свършването на празника ще се свърши и ваканцията.

– Права си. Но след този празник ще има още много хубави пролетни дни.

3

– Ето свърши и зимната ваканция.

– Тази зима беше необичайно красива.

– Съгласна съм с теб. Не мога да се нагледам през прозореца как тихо падат снежинките право надолу, към земята...

– Да, това е едно тихо и спокойно време на годината, когато цялата природа е заспала, покрита с бяла покривка от мек сняг.

– Зимната ваканция е любимият ми период на годината. Навън е студено, но атмосферата въкъщи е приятна, защото семейството ми е заедно. Това е период, в който се прави равностметка за постигнатото и си пожелаваме тайничко нещо, което искаме да постигнем през една година.

– Само със семейството ли си проведе зимната ваканция?

– През зимната ваканция бях със семейството си и приятелите си. Разменихме си подаръци към новогодишните празници и прекарахме много красиви мигове заедно.

– Какво подари на майка си таз година?

– Дълго време се чудих какво да ѝ избира, защото изборът е прекалено голям. На края се спрях на една сребърна висулка със слонче. Реших, че това е най-добрата ми идея, защото слончето носи късмет, и всеки път, когато майка ми ще си хвърли на него очите, ще се сеща за мен. Почувствах се удовлетворена, защото мисълта, че ще стопля нейното сърце, накара и мен да се чувствам щастлива.

– Аз пък искам да ти разкажа как проведох Бъдни вечер. В този ден цялото ни семейство беше по-сплотено. Целият хол бе украсен

с коледна украса, а на масата бе запалена красива свещ. Постните ястия на празничната ни маса бяха нечетен брой, както традицията повелява. Имаше питка, постни сърми, картофени кюфтета и други вкусни неща. Хапнахме, посмяхме се и си легнахме. На другия ден се събудих рано. Коледа!

– За това как прекарах Коледата, ще ти разкажа аз. Рано сутринта, когато още всички спяха, изтичах до елхата да видя какво има отдолу. Знам, че подаръците са от семейството ми, но от малка свикнах да ги намирам все под елхата. Там бяха оставили няколко дрешки и нов телефон, който дълго време си мечтаех да имам! Бях много доволна от подаръците.

– Сега пък ти ми разкажи как отпразнува Новата година?

– Новата година също прекарах добре. Бях у дома с домашните си хора, купихме си бенгалски огън, ходихме на гости у едни наши комшии. Цяла нощ прекарахме в смях и веселие. Пожелахме си една по-усмихната и красива година. Дано бъде точно такава!

– Да, наистина зимната ваканция това е сезон не само на студа, а и на празниците.

– Да, навън е студено, ама в сърцата ни може да е топло, стига да ги отворим за обичта.

§25. ДИСКУСИЯ

От най-дълбока древност хората обсъждат значими проблеми. Една от най-разпространените форми на такова обществено обсъждане е дискусията. Дискусията се е появила още във времето на старогръцките философи, които са развивали изкуството да убеждаваш.

Дискусия:

- обсъждат се проблеми от различни области на живота;
- обосновават се мнения с цел достигане до обща позиция;
- най-често протича по предварително определен ред.

Припомнете си, че дискусията трябва да съдържа:

- 1) теза по дискусияния проблем – в нея кратко и ясно трябва да предложиш отговор на поставения въпрос за обсъждане;
- 2) аргументация на тезата – чрез разсъждения и приведени житейски примери или научни факти трябва да подкрепиш тезата си.

Дискусията може да се започне с въпрос към всички участници в панела, а публиката може да изказва мнението си по по-неофициален начин.

При подготовка за дискусия:

- избираме дискуссионен проблем – житейски, научен, обществен...;
- проучваме факти, мнения, изследвания (от интернет, в учебници, в енциклопедии...);
- уточняваме регламент на дискусията – избираме водещ, определяме време за изказванията и т.н.

При участие в дискусия:

- ясно и непротиворечиво изразяваме мнението си с подходяща интонация и сила на гласа, като поставяме логическо ударение върху ключовите изрази;
- подбираме уместни и убедителни доказателства, които излагаме в определен ред (например: започваме с най-слабия и завършваме с най-силния аргумент);
- изслушваме другите участници, без да ги прекъсваме;
- подкрепяме или оспорваме мненията на другите участници, като избягваме груби или неуместни думи;
- спазваме правоговорните норми;
- използваме уместни мимики и жестове, за да направим речта си по-убедителна.

Упражнение 126

► Прочетете текста. Кои особености на дискусията откривате в него?

Милена: Как мислите каква роля играе днес интернетът в живота на младото поколение?

Иван: В днешно време интернетът е разпространен по целия свят. Това е едно ново пространство, в което може да се намери информация за всичко.

Мирослав: Иване, ясно е, че интернет ще играе все по-основна роля в живота на хората. Интернет е свобода. Интернет е начин да си едновременно на много места.

Стефка: Аз пък имам двояко мнение. ЗА интернет съм, защото от една страна той е начин на живот. В същото време съм и ПРОТИВ него, защото истината е, че интернет пространството няма контрол. Някои злоупотребяват с дадената им свобода!

Милена: Искам да те допълна, Стефке, че също така интернетта ни лишава от истинските емоции при общуването, вълнението и чувствата на една среща, от аромата, полъха, усещането на свежест, когато сме сред природата. Виртуалният и реалният свят ни предлагат коренно различни неща, затова трябва да се възползваме от предимствата и възможностите, както на интернет, така и на реалните усещания.

Иван: Факт е, че всеки му е приятно да прекара малко време, намирайки се във форум, играейки на игра, преписвайки се със своите

приятели, както и на мен. Но аз за разлика от много мои връстници не съм зависим от компютъра и за мен има по-приятни и може би по-полезни занимания, с които запълвам свободното си време.

Мирослав: В края на краищата интернет пространството ни е полезно, но прекалим ли с развлеченията, които той ни предлага, става вреден и дори опасен!

Стефка: Как мислите, може ли да се каже, че интернет е инструмент за комуникация и забавление?

Иван: Стефке, според мен това е така, защото тук можем да комуникираме един с друг чрез електронна поща и различни сайтове за запознаване. Можем да научаваме новини по целия свят.

Мирослав: Драги приятели, не мислите ли, че интернет също е опасно: в него се появява своя престъпност, вредителство, вируси и различни малоприятни явления.

Милена: Интернет може би е добре, обаче имаме възможност да станем зависими от него. А пък един диалог с виртуалния събеседник влияе на зрението и изобщо на здравето.

Иван: Може и си права, Милено, обаче ако се общуваме в мяра чрез компютъра, мисля, че нищо лошо няма да стане с нашето здраве. Аз например, страхувам се, че родителите не винаги могат да контролират времепровеждането на децата си пред компютъра, защото повечето от родителите до късно са на работа.

Мирослав: Разреша да не се съглася с теб, защото знам, че с помощта на специални програми родителите могат да контролират времето и сайтовете на децата си в интернетата.

Иван: Смятам, че всеки от нас е прав в своите мисли за ползата и вреда на интернетата.

Милена. Нека всеки да остане на своето мнение.

? Отговорете на въпросите:

1. Формулирайте тезите, които се защитават от участниците в дискусиата. Кои тези приемате вие?
2. С какви доказателства си служат учениците? Дайте примери.
3. Кои от темите са подходящи за дискусиа и кои – не? Обосновайте се.

Как се скарах с най-добрия си приятел?

Променят ли дрехите човека?

Моята любима дреха.

Кавалерство.

Има ли бъдеще книгата?

4. Дискутирайте в класа върху въпроса „В какво е смисълът на живота?“

§26. СЪЧИНЕНИЕ НА МОРАЛНО-ЕТИЧНА ТЕМА

Упражнение 127

- Прочетете долупосочените съчинения на вашите връстници. Съгласни ли сте с авторите? Назовете силните и слабите страни на дадените ученически творби. Редактирайте при необходимост. Изкажете мнението си, като напишете съчинение на тема „Красивото – това е красотата, видяна през очите на душата».

1

Какво е красотата? Къде можем да я открием? Отговорът е един – красотата е навред около нас и ако имаме очи за нея, можем да я забележим дори и в най-незначителните неща. Можем да я открием в изгрева и залеза, можем да я видим в усмивката на хората, с които се разминаваме на улицата, – в детския смях на играещите деца, можем да я открием в аромата на цветето. Красотата може да бъде в благородната постъпка и в любовта.

Красотата е в нашите души и нашите сърца. Ето защо красотата е навсякъде около нас и винаги можем да я открием, само трябва да искаме, защото тя е в нас и навсякъде около нас – в главите, в усмивките, в очите и сърцата ни.

Човек има достатъчно време през живота си да търси и открива красота във всеки и във всичко, но не да я открива с очите си, а да я търси с душата си. Дори в нашето всекидневие просто сме заобиколени с красота. Понякога търсим нещо и не го виждаме, а то е пред нас, получава се, че ние просто нямаме очи да видим неговата красота.

Всеки човек намира красотата в разнo, за всеки човек красотата има свое значение. Едни намират нещо за красиво, а други изобщо не го харесват. Аз например, харесвам онова, което е успяло да се докосне до сърцето ми. Всеки ден аз се стремя да откривам и оценявам истинската красота. Стремя се да я откривам във всичко.

Според мен има два вида красота – външна и вътрешна. Външната е тази, която можем да видим с обикновено око, а вътрешната я виждаме с очите на душата си.

Понякога се питам каква е приликата и каква е разликата между двата вида красота. И идвам до извода, че разликата между външната и вътрешната красота се състои в това, че външната красота с времето избледнява, тя е краткотрайна, тя е само за някакъв момент от живота на човека. Дори можеш да я загубиш само за миг, а вътрешната красота няма как да избелее, няма как да се промени във времето. Тя остава до края на живота и никой няма да я открадне.

Дори човек да е външно грозен, от него може да сияе светлина, може да праща толкова позитивна енергия, че да омагьоса всичко наоколо. Ето защо точно тази вътрешна красота трябва да се научим да търсим и да откриваме. Приликата между тях е, че красотата сама по себе си означава нещо хубаво, а пък още по-добре, когато двете са тясно свързани.

Красотата само може да ти я подари Господ и щастлив е онзи, който я има, а още по-щастлив е този, който притежава уменията да я разбира и цени, защото настоящата красота понякога остава незабелязана от хората.

Невинаги красотата означава външна хубост и не трябва да я търсим само в красивите неща, много често красотата е скрита от очите, тя е видима само за душата. Аз мисля, че под една външна красота на човека може да се крие един лош, егоистичен и лицемерен човек. И обратно, един, не толкова привлекателен човек, може да се окаже един от най-хубавите хора. Според мен именно заради това трябва да се научим да виждаме през очите на душата си, защото невинаги външната красота означава духовна красота. Трябва да знаем, че очите често подвиждат, а очите на душата ни – никога. Те виждат такива неща, каквито са в действителност, и дават вътрешната оценка. Не ли е истинската красота във вътрешната красота, която ние не можем да видим с очите си, защото можем да я почувстваме само със сърцето си. Само действително добрите хора могат да усетят красотата, защото красотата означава добро, а пък то се крие само в човека. Но все пак правим грешка, когато в много случаи харесваме повече физически привлекателните хора, отколкото физически непривлекателните. На първите ние приписваме положителни черти и качества, а на вторите – негативни. Също така на привлекателните приписваме повече отзивчивост, отговорност, очарование... Ние сме очаровани от физическата красота на човека. Ние сме заслепени и всичко ни изглежда толкова прекрасно, че не искаме просто да видим другото лице на човека. Само по тази причина човек е склонен да вижда само светлото и положителното на един човек. Тъмната страна остава скрита, но това не означава, че ще бъде вечно скрита. В един прекрасен ден тя ще се появи и ще ни докаже, че човек трябва да се оценява с „очите“ на душата. Често унесени от външната красота, ние не искаме да вникнем във вътрешната красота на човека, което може да ни струва скъпо, защото с времето човекът се променя и външната красота се променя с него заедно.

Призовавам всички да се стремим да опознаем вътрешния свят на хората, да се докоснем до сърцата им, да опознаем това, което е невидимо за очите ни, и само като успеем да направим всичко това,

ще стигнем до истинската същност на човека. И да не забравяме, че красотата е не само в хората. Тя е навсякъде. Дори едно малко камъче може да има нещо красиво, струва само по добре да го разгледаме. Във всяко едно малко нещо можем да открием много красота, струва само да се докоснем до него и го погледнем и тогава ще разберем каква красота се крие в него. Научете се да виждате с „очите“ на душата и помнете, че красиво е това, което ние успяваме да видим там, където другите не могат да видят.

(Из съчинението на Мария Колева, 15 г.)

2

Според мен красотата се дължи на вътрешната хармония в човека.

Красотата не иде сама по себе си. Тя е вътрешен органичен процес, резултат на хармонично съчетание между човешката доброта, мисъл и воля.

Кое прави човека красив? Мисля, че моралният живот. Човек се обича не само за външните си черти, но и за вътрешните. Вътрешните качества го правят човек. Те се отразяват и върху външността му. Когато устата на човека е красива, това показва неговата устойчивост на чувствата му. Ако челото на човека има две успоредни линии, те показват добре развита съвест. Това говори, че този човек никога не лъже. И така мога да направя извод. Човекът трябва да се обича само за нещо красиво.

Красиво трябва да бъде човешкото тяло. А това се постига само чрез правилен и хармоничен духовен живот. Това значи да има човек правилни мисли и чувства, които са в състояние да поддържат красотата и пластичността на мускулите на лицето.

Мисля, че само светлината на ума и топлината на сърцето ще правят човека винаги млад и красив. Още разбирам, че красотата иде от мъдростта. Само мъдрите хора могат да бъдат красиви. Тяхната красота е пластична и подвижна. Красивите хора още са разумни. А може ли грозният човек да е разумен? Сигурно не. Ако грозният човек е разумен, тази разумност се дължи на някогашната негова красота. Сегашната му грозота пък ще донесе в неговото бъдеще невежество. Не един път от мен беше забелязано, че когато човек губи знанието си и става невежа, той започва да погрознява.

Красотата има няколко качества – доброта, сила, разумност и мекост.

Красотата е качество и ценност, която не всеки човек притежава. Духовната и физическата красота не вървят ръка за ръка по отношение на важността. Вътрешната красота на човека е най-важна. Тя извира дълбоко от душата му и доминира над физическата красота, защото душевната красота е ценност, която е в сърцето на човека. Тя е

скрита и само този, който има сетива за нея, може да я открие. А физическата красота е външното излъчване на човека. И тя е само качество.

Неотдавна от мен бе прочетен разказа на Светослав Минков „Дамата с рентгенови очи”, в който главната героиня е Мими Тромпеева. Тя си слага рентгенови очи, за да бъде външно красива. Тази творба поражда у читателя тревога за нравствените устои на човека. А нещата, които го заплашват, са липсата на духовност и емоционалната празнота, което довежда до осмиване и изобличаване на този недостатък. Когато човек е само външно красив, той ми се асоциира с кукла, която не може да мисли и да чувства нищо, но е красива.

Красотата усещаме, искаме я, търсим я, пазим я!

Именно така трябва да бъде, защото красотата е заложена у всеки от нас, просто тя трябва да бъде провокирана и отключена при определени обстоятелства и при ясно осъзнаване на нуждата. Но в какво се изразява красотата, когато се касае нейните човешки проявления? Това, разбира се, са нашите ценности и добродетели, като способността ни да обичаме, да ценим, да уважаваме, да правим и да се борим за добро, да бъдем добри и състрадателни, да бъдем морални, чистосърдечни в мислите и в делата си, в действията и в намеренията си. Да бъдем всеотдайни и грижовни, способни на саможертва и себеотрицание в името на каузата, която въплощават живота и делата ни. Коя е тази кауза, за която струва да пожертваме, подарим всички красиви и стойностни неща, намиращи се вътре в нас. Това решаваме пак ние и нашият морално-емоционален вътрешен свят с неговия безспорен господар – вътрешният глас. Той е този, който съобщава и именува каузата, назовава я с истинското ѝ име. Такава една кауза е семейството, което по смисъла на християнските ценности, неговото задължително създаване, е нашата земна мисия и реалната причина и цел ние да сме изпратени на белия свят. Семейството, създаването на поколения, осмислят нашия живот, нашето ежедневие, мотивират ни да се борим и да мечтаем, дават смисъл и съдържателност на целите и стремежите ни, създават усещането за пълноценност от живота. Семейството е пример за каузата, на която най-много хора се отдават, която създава усещане за принадлежност към нещо стойностно, перспективно и възвишено, към нещо смислено и истинско. Семейството е може би най-често срещания вдъхновител за демонстриране и развихряне на нейно величество и вътрешната красота. Създаването на същото е повод да бъдем красиви и в мислите, и в действията си, и в душата си. То е повод да бъдем всеотдайни и креативни в доказването на собствената си красота и концентрирани в нейния смисъл и в прилагането ѝ. Дали има други примери за кауза-вдъхновител? Естествено, че има, и такава една кауза са приятелите и приятелството. При много хора

всичко започва и свършва с приятелството и именно приятелите са тези, които дават смисъл на живота им и осмислят тяхното развитие. Просто това е техният критерий за пълноценен живот и това е средата, която им внушава сугурност и смисъл и им дава спокойствие. Това е средата, която при условие, че е здрава и устойчива, изпитана във времето и неподвластна на ударите на живота, то тя ще е все така перспективна и самодостатъчна за човека, вложил вътрешната си красота в името на нейния просперитет и успешно развитие. Дали има друга кауза, достойна да бъде възнаградена с нашата собствена вътрешна красота? Има, разбира се! И това е кариерата! Кариеризмът е толкова искушаващ, толкова съблазнителен, че вътрешно красивият човек, изпълнен с амбиции за кариера и осъзнаващ ефекта от реализацията на заложбите и таланта си, просто ще бъде отдаден тотално и себеотрицателно на нея и тя трудно може да бъде съчетана с отдаване на някой от другите гореспоменати каузи. Според мен тази комбинация от личностно, професионално и морално израстване, реализирано на практика в среда, съчетаваща уюта на семейството, подкрепата на приятелите и успеха в професионалното развитие е критерий за пълноценен живот и за правилно изразходване на вътрешната ни красота. Някой преди мен вече е казал, че красотата ще спаси света. Аз бих добавила: „Красотата ще спаси света, ако светът спаси красотата!“ А светът това сме ние, хората! И трябва да бъдем по-добри и все по-често вътрешно красиво изразяващи се и доказващи се!

Хубаво е човек да вижда около себе си много обич, искреност и красота. Нищо друго не е в състояние да разтопи душите на хората, нищо друго не може да замени блаженството и красотата, които ни даряват положителните качества на човека и обичаните хора.

А какво е необходимо да придобиеш красота? Според мен трябва да можеш да обичаш, да си мъдър и винаги да говориш истината. Красотата е израз на Любовта. Който не обича, той никога няма да бъде красив. Човек не може да бъде здрав и красив, ако не мисли, не чувства и не постъпва добре. И в края, нали само красивият човек проявява Истината.

Искам да посъветвам на всички да се стремят към красотата, за да проявяват Истината, която е вложена в душите ни. Помнете, че няма по-красиво от това, когато човекът е тих и спокоен и носи в себе си мир. Не забравяйте, че трябва да бъдете силни, защото силата на човека седи в красотата му. Човекът е силен толкова, колкото е красив.

(Из съчинението на Юлия Стоянова, 16 г.)

Роден край, Родина, роден дом, роден език, родна майка...

Най-топлите и нежните думи в езика на всеки човек и всяка на-

ция. Вълшебни и нежни думи. Когато човекът ги произнася, той си представя нещо искрено, открито, особено и радостно.

За мене всички тези изрази започват от думата Мама. Нещо, което съм произнесъл за първи път, нещо, което обичам, ценя и асоциирам с думите език, дом, родина... Аз не просто така пиша тази дума с главна буква, а защото в моето сърце живее голямо уважение и обич към Майка ми, която на този свят е единствена и неповторима. Мама ми е дала възможност да видя бял свят, да проговоря на роден български език, да чувствам и изучавам хората. Аз много обичам Мама, но не винаги успявам да бъда благодарен и да я радвам. Знам, че непременно трябва да бъда по-добър, повече да уча, да съм искрен и открит, за да радвам родителите. А може някой ден да прославя с труд моя роден край, моя роден град, моя роден език, родината.

Понякога случва се така, че в нещо не съм съгласен с Мама, но заедно ние се опитваме да се споразумеем, да намерим истината. Тя се радва заедно с мене за моите успехи, дълбоко преживява моите неуспехи, учи ме да търся изход от сложни ситуации. Аз много ценя нейната оценка и мнение.

Мама е моята най-добра учителка, най-близък роден човек, моят ангел-хранител. Аз знам, че тя се моли за мене и денем и нощем – моли Господ за здраве и добро бъдеще на своя син. Аз съм ѝ благодарен за вечерните разговори, за грижата ѝ, за недоспаните нощи. На такива майки се крепи семейството, родината, светът, всичко родно, което сътворява човекът. Радвам се, че мога на роден език да ѝ кажа: миличка моя, Майчице, обичам те и коленичам пред тебе.

(Из съчинението на Андрей Кара, 14 години)

§27. ПРЕВОД

Упражнение 128

► Преведете на български език.

КАЗКА

ПРО КОХАННЯ СОЛОВЕЙКА ДО ТРОЯНДИ

Чи знаете ви, чому на троянди колючки? Не знаете? Тоді слухайте.

Було це давно, коли ще наша планета Земля стояла на чотирьох слонах. Тварини, квіти, птахи вміли розмовляти. Всі вірили в диво, бо не існувало тоді на землі ні зради, ні ненависті, ні зла.

Одного літнього дня соловей, милуючись красою природи, зазирнув до квітника. Він облітав майже всі країни, але такої краси

ще ніколи не бачив. Яких квітів тут тільки не було! З-під зеленого листячка сором'язливо виглядали фіалочки. Прямо в очі зазирали сині волошки. Яскраво палахкотіли червоні маки. Стрункі мальви посміхалися рожевими пелюстками.

На тлі цієї краси важко було не помітити троянду.

Велична, витончена, вона росла в середині квітника, а інші квіти навколо неї ніби похиляли голівки додолю, неначе вітали свою королеву.

Троянда була справжньою красунею. Її жовту серединку прикрашали розлогі червоні пелюстки – коси. А голівку притримувало струнке зелене стебло.

Ця квітка настільки вразила соловейка, що він не міг відірвати від неї погляду, – і одразу ж закохався. Щодня він співав троянді найкращих, найщиріших пісень, сповнених сильного, великого почуття. Та красуня троянда не зважала на пісні солов'я, бо не любила нікого, крім себе.

Поведінка троянди розбила серце соловейку. Його переживання були такими великими, що він навіть не міг співати.

Бог, дивлячись на страждання знесиленого солов'я, вирішив покарати самозакохану квітку. Так на стрункій стеблині троянди з'явилися колючки. Бог також навчив троянду по-справжньому кохати, зробивши її символом кохання.

Ось чому закохані дарують троянди – символ чистого, незрадливого кохання. А колючки на стеблині застерігають від лихої долі.

(Оскар Уайльд)

Упражнение 129

► Преведете на български език.

ВЕСНА ІДЕ

Ще зовсім недавно важко було сонечку пробитися промінням крізь хмари. Вони волохаті, неначе брудні, нависають над землею, а ми поглядаєм на небо, питаємо:

– Коли ж ти, сонечко любе, розтопиш весь сніг і сріблясті ручайки полинуть у річки, в яри?

Та ось повертаєшся з школи і мружиш очі від яскравого світла. Сонце вже бавиться. Ще не припікає як слід, а тільки лагідно доторкається до обличчя. Це ж березень місяць прийшов – перший місяць весни! А чи ж розвісили ви шпаківні? Десь уже мчать до нас з далеких країв заклопотані, веселі шпаки. Їм треба хатинку, щоб вивести своїх діток. Спочатку з'являться самці, а через кілька днів і їхні подруги – самички. Так само прилітають по черзі й жайворонки та зяблики. Теж наші перші весняні гості.

Жайворонки поселяються на ланах, на таловинах. Зяблики в лісах, гайках, парках, садах. Незабаром ми почуємо їхні гучні, весняні пісні. А які чисті голоси в пташок!

На ще вогких пагорках, на схилах, зацвіли наші перші весняні квіти – мати-й-мачуха. В неї квітки яскраво-жовті, ніби краплини вранішнього сонця. З-під торішнього листа соромливо виставить свою фіолетову квітку волохатий сон. Щоб не боятися ніякого холоду, сон надів на себе цю пухнасту шубу.

Погляньте, муха вже гріється на сонечку, ще млява, неповоротка, але вже пряде лапками, гладить ними себе по черевцю. Це вона чепуриться.

А по-справжньому сонце почне оживляти все після 21 березня, коли день дорівнює ночі. А далі дні почнуть збільшуватися, а ночі коротшати... Йде справжня весна, щоб враз перемогти зиму.

(О. Копиленко)

§28. СЪСТАВЯНЕ НА КОНСПЕКТ НА ПРОСЛУШАНИЯ ТЕКСТ

Упражнение 130

► Конспектирайте текстовете.

БЪЛГАРИЯ – ЕВРОПЕЙСКА ДЪРЖАВА

Отношенията на България с Европейския съюз имат кратка, но динамична история. България установи дипломатически отношения с Европейската общност едва на 9 август 1988 г. Европейската общност беше готова да започне веднага преговори с България за сключване на Спогодба за търговия и търговско-икономическо сътрудничество, но развитието на взаимоотношенията беше спряно поради политическата обстановка в страната. След падането от власт на правителството на Тодор Живков отношенията се активизираха много бързо. Бяха проведени преговори на 8 май 1990 г. между България и Европейската общност. Беше подписана Спогодба за търговия и търговско-икономическо сътрудничество. Тя, макар и с ограничено значение, създаде рамката за по-нататъшното развитие на взаимоотношенията между България и Европейската общност.

Въпреки това динамизиране на отношенията, подписаната спогодба изчерпва своите възможности много бързо. През есента на 1991 г. беше взето решение да започнат преговори с България за сключване на Споразумение за асоцииране с Европейската общност. То беше подписано на 8 март 1993 г. и влезе в сила след ратифициране от Народното събрание на България, Европейския парламент и парламентите на държавите-членки на 1 февруари 1995 г.

Изпълнението на споразумението доведе до нарастване на стокообмена между България и държавите-членки на ЕС и до по-интензивни контакти и сътрудничество в редица сфери на икономиката, културата, финансите.

Следващ етап в развитието на отношенията беше представянето на официалната молба на България за пълноправно членство в ЕС на Европейския съвет в Мадрид през декември 1995 г.

През пролетта на 1996 г. Европейската комисия представи на българското правителство специален въпросник, който трябваше да бъде попълнен и да послужи като основа за подготовката на мнението й относно бъдещото присъединяване на България към ЕС и започването на преговори. Поставените въпроси обхващаха всички сфери на икономическия и социален живот в страната.

През юли 1997 г. беше подготвено мнението на Европейската комисия относно кандидатурата на България за пълноправно членство

в ЕС. Беше констатирано, че България е на път да изпълни политическите критерии за членство, но все още в страната няма функционираща пазарна икономика и тя няма да може да се справи с конкуренцията в рамките на ЕС в средносрочен план.

За подготовката на България за пълноправно членство в ЕС бе разработена национална стратегия. Стратегията се основава върху разбирането, че присъединяването на България към семейството на европейските демокрации е основен национален интерес.

През ноември 1998 г. бяха представени и първите редовни доклади на Европейската комисия за напредъка на страните-кандидатки през периода юли 1997 г. – ноември 1998г. В доклада за България се отбелязва, че страната е направила значителен прогрес, но все още не изпълнява Копенхагенските критерии и не е готова за започване на преговори.

През март 1999г. Министерският съвет на Република България приема Постановление №47, с което създава Съвет по европейска интеграция и тематични работни групи за координация на процеса на присъединяване на България към ЕС.

Процесът на интегриране на България в ЕС е голямо предизвикателство за страната. Какво трябва да направи България, за да се подготви за пълноправно членство в ЕС?

1. Да изгради здрава и конкурентноспособна икономика – това е необходима предпоставка, за да може страната да се справи с натиска на конкуренцията на един свободен пазар.

2. Да хармонизира българското законодателство със законодателство на ЕС – т.е у нас да действат нормативни актове, които са в съзвучие с европейското право.

3. Да бъдат усъвършенствани българските институции, които контролират прилагането на законите и да бъде създадена ефективно действаща българска администрация.

4. Да бъде поддържана политическа стабилност на основата на демокрацията, спазване на човешките права и правата на малцинствата.

На 13 октомври 1999 г. Европейската комисия за втори път представи своите редовни доклади за напредъка на страните-кандидатки за изминалия едногодишен период. В доклада за България се правят следните изводи:

България изпълнява политическите критерии от Копенхаген. По-нататъшните усилия на страната би следвало да се насочат към предприемане на конкретни мерки за интегриране на ромското население, за борба с корупцията и подобряване дейността на съдебната система.

Постигнато е значително ускорение в укрепване способността на страната да поеме задълженията на членството и в приемането на европейското законодателство, което трябва да бъде допълнено с последователни усилия за неговото практическо прилагане. Има съответствие с приоритетите на „Партньорство за присъединяване”, освен в ядрения сектор.

В заключение Комисията препоръча България да се присъедини към страните, с които ЕС е започнал преговори за членство, при условие, че до края на 1999г. българските власти вземат решение за установяване на приемливи срокове за затваряне на реактори 1-4 в АЕЦ „Козлодуй” и че се потвърди значителен напредък в провежданата икономическа реформа.

На 1 януари 2007 година България става член на Европейския съюз. От членството в ЕС българите очакват нови пазарни възможности, чужди инвестиции, финансова подкрепа, постигане на по-висок стандарт на живот, икономическо благоденствие, по-висок международен престиж на страната, заздравяване на демокрацията.

БЪЛГАРИЯ В ЖИВОТА НА ЛЕСЯ УКРАИНКА

"Само за едно съжалявам: че не съм била тук по-рано, но какво да се прави... Във всеки случай, винаги ще помня като голямо събитие пътуването ми дотук, знам, че то не е минало безследно за мен!" (Леся Украинка)

Името на гениалната поетеса Леся Украинка влиза в триадата на украинската литература наред с такива гиганти, като Тарас Шевченко и Иван Франко.

През целия си живот Леся Украйна страда от тежка болест (туберкулоза) и постоянно се лекува – в Русия, Италия, Грузия, Крим. Всяко подобно пътуване оставя в сърцето на поетесата трайни спомени, намира място в съвършените ѝ поетични редове.

Леся Украинка

Иван Шишманов

България, както нито една друга страна, става за Леся особено близка. И не само затова, че тя живее в София от юни 1894 до август 1895 г. Нейното общуване със страната на високите планини и чудните долини в самото сърце на Балканите, с българския народ, с представителите на българската култура се основава на дълбоко духовно разбиране.

Както е известно, интересът на Леся Украинка към България възниква преди всичко благодарение на нейния вуйчо – известния украински учен и политически деец Михайло Драгоманов, който идва в София през 1889 г. Леся е била много близка със своята първа братовчедка Лидия (дъщеря на Драгоманов), която малко преди баща ѝ да дойде в България се омъжва за Иван Шишманов. В писмата от този период до вуйчо си и Шишманови намират множество факти за интереса, проявяван от Леся към България. Например, тя моли да ѝ бъде изпратен български речник, разпитва как се пишат и се произнасят българските букви и звуци, интересува се от българските легенди, народните обичаи и обреди. След време в нея се появява огромно желание да посети роднините си в София.

През лятото на 1894 г., когато Леся Украинка най-сетне идва в България, започва един много важен (български) етап в живота и творчество на поетесата, белязан с по-нататъшното изкрystalизиране на нейните идейно-философски, естетически и художествени предпочитания.

В България Леся се интересува от всичко. В София, в Пловдив, в селата, навсякъде, където отива, поетесата иска колкото може по-обстойно да вникне в бита на българите, в техните традиции. Тя често намира сходство между украинските и българските приказки, легенди, дори в природата: „Странно, рекичката във Филипопол - Марица, толкова прилича на Псьол". Или: „Само за едно съжалявам: че не съм била тук по-рано... Във всеки случай, винаги ще пом-

ня като голямо събитие пътуването ми дотук, знам, че то не е минало безследно за мен!"

Един от най-важните резултати от софийския период в живота на украинската поетеса е приятелството ѝ с Иван Шишманов. Очевидно, роднинските връзки между тях не са били от голямо значение. Отношенията им се основават върху общите възгледи за редица социалнополитически проблеми, интереса към литературно-художественото творчество и, особено, как в него се трансформират фолклорните и митологичните мотиви и сюжети.

В София Леся Украинка има възможност непосредствено да изучава процесите, протичащи в българската литература и българското общество в средата на 90-те години на XIX в. Според нас, обаче, не е правилно да не се отчита влиянието, което оказва българската литература върху Леся Украинка с цялото си разнообразие. Ето защо неслучайно творбите ѝ от „софийския период” (цикъла „Несвободни песни” и други) се отличават с остра социална насоченост и граждански патос.

Пребиваването в България, дълбокото познаване на живота в страната, по-нататъшните контакти с български дейци на културата се възплъщават в творчеството на Леся Украинка през следващите години. Дълбока следа оставят сюжетите и мотивите от южнославянския епос (поемата „Віла-посестра”).

След завръщането си в родината Леся Украинка продължава известно време да поддържа контакти със своите български приятели. Това творческо сътрудничество се прекъсва малко преди тя да почине на 25 юни 1913 г. Повече от месец никой в България, включително и Шишманови, не знаят за смъртта на поетесата. Тогава бушува Втората балканска война и румънските войски прекъсват работата на пощите. Най-сетне тъжната вест идва чрез в. „Громадський голос”. От писмото на Иван Шишманов до майката на поетесата научаваме, какви чувства предизвиква смъртта на Леся сред нейните близки: „Откъснати от целия културен свят, ние не можахме по-рано да изкажем нашите съболезнования по повод на незаменимата загуба. Като казвам това, извини ме великодушно, не изнасям на преден план редкия литературен талант на нашата незабравима Леся. За него е писано и ще се пише много преди всичко от украинските критици и патриоти. Аз целувам изстрадалата ръка на майката, която даде на украинския народ не само славната писателка, виртуоза на украинския език и стиха, но и рядко хуманния и идеален човек, самоотвержения служител на социалната правда и вечната красота. В това отношение Леся преди всичко е не само украинка. Тя е наша – както всички велики писатели, живяли в името на общочовешкото”.

(Виталий Москаленко)

§29. СТАТИЯ

Статията е жанр на журналистиката, в който авторът си поставя задача да проанализира обществените ситуации, процесите, явленията преди всичко от гледна точка на закономерностите, лежащи в тяхната основа.

Статията е един от най-разпространените и важните жанрове на журналистиката, по тази причина за нея са характерни острата актуалност на материала, аргументирането на изводите и обобщенията, анализа на важните за обществото или конкретна група хора явления. Статията трябва да бъде завършена, тоест мисълта, отразена в названието, задължително трябва да се разкрива, опровергава или потвърждава, за да може читателят заедно с журналиста да стигне до определена гледна точка.

Статията е понятие достатъчно дълбоко и многогранно, тъй като размерът на статията сериозно се колебае и няма сериозни рамки. Обаче, неголямата новина или забележка никога не могат да бъдат наречени статия. За статията са характерни осмислянето на различни явления, критика, аргументиране, доказателства, примери, може да има елементи на интервю или цитати. Този жанр позволява на автора да разкрие и прояви своя талант.

Концепцията на статията трябва да бъде максимално аргументирана, обаче написана просто и увлекателно, читателят да иска да разбере всичко, да дочете статията до края. При това журналистът трябва да осъзнава, че от неговата реч, таланта, уменията зависи не само рейтинга на изданието, но и качеството на информацията, която получават читателите.

Упражнение 131

- ▶ Прочетете текста. Определете стила, типа и жанра. Докажете, че този текст е статия.

ФОЛКЛОРИСТЪТ ВОЛОДИМИР ГНАТЮК

Володимир ГНАТЮК е виден организатор на украинския литературен процес от края на XIX и началото на XX век, крупен украински фолклорист, езиковед, диалектолог, литературовед, автор на трудове по история на украинската материална култура, културен и обществен деец. По думите на Иван Франко, той е „...феноменално щастлив събирач на всякакъв етнографски материал, който нашите отдавнашни събирачи вероятно никога няма да съберат”.

Гнатюк е роден на 21 април 1871 г. в с. Велесиево, Тернополска област в украинско семейство. Баща му е селски свещеник и учител в началното училище при селската църква. Още като ученик в началното училище Володимир Гнатюк записва около 300 народни песни и сказания на народния певец и разказвач Тимка Гринишин. Средното си образование той получава в Станиславската гимназия и след това постъпва във философския факултет на Лвовския университет, който успешно завършва през 1898 г.

От 1895 до 1903 г. Володимир Гнатюк участва в шест научни етнографски експедиции в Закарпатска Украйна и Средна Словакия. В резултат на тези теренни изследвания излизат шест тома от 1897 до 1911 г. под заглавие: „Етнографічні матеріали з Угорської Русі”. Той е един от най-дейните и активни сътрудници в Научното дружество „Тарас Шевченко” в Лвов, като в по-късни години става и негов секретар. Като учен и общественик Гнатюк многократно се изказва и пише в защита на украинската култура и език. Той се бори в гимназиите на Галичина и в Лвовския университет да се въведе изучаването на украински език и по този начин да се осигурят висококвалифицирани педагози за селските начални училища. Статията му „Договор за украино-руски университет в Лвов” (1899 г.) има широк обществен отзвук и след това той продължава да се бори да има преподаване на украински език в университета на Лвов.

Най-важните научни трудове на Володимир Гнатюк са: „Коломийки” (том I, II и III; 1905-1907 г.), „Гаївки” (1909 г.), „Колядки і щедрівки” (том I и II; 1914 г.) и други. Той е един от редакторите на сп. „Літературно-науковий вістник”, организатор и редактор на „Українськоруської видавничої спілки”. Систематическият, няколко десетилетен труд на фолклориста Володимир Гнатюк има за резултат събирането на десетки хиляди украински песни, легенди, поговорки, обреди и обичаи. Ученият допринесе за извънредно голямото развитие на украинската фолклористика в началото на XX век. Той е уверен, че изучаването и популяризирането на знанията за украинския народ води до подпомагане на формирането на високо национално съзнание. След Първата световна война през 1918 г. гр. Лвов влиза в пределите на Полша и Гнатюк продължава да живее в този град. За високи научни постижения той е удостоен за член-кореспондент на Петербургската академия на науките (1902 г.), член е на чешки и австрийски научни дружества, а малко преди да почине през 1926 г. е удостоен със званието „академик” на Академия на науките на УССР. Володимир Гнатюк почива на 6 октомври 1926 г. в гр. Лвов.

В историята на българо-украинските отношения в началото на XX век литературната дейност на видния български белетрист и драматург Петко Тодоров заема видно място. Неговото сътрудничество с Олга Кобилянска, Иван Франко, Васил Стефаник, Леся

Украинка, Осип Маковей и не на последно място с литературния творец и етнограф Володимир Гнатюк е значителен принос в укрепването и развитието на литературните и културни връзки между българския и украинския народ. Запознанството на Петко Тодоров с Володимир Гнатюк става през септември 1901 г., когато българският писател, събирайки материали за дисертацията си „За отношението на славяните към българската литература“, посещава за около месец гр. Лвов. Тогава в бр. 222 от 3 октомври 1901 г. в лвовския в. „Діло“ е публикувана преведената на украински език идилия на Петко Тодоров „Борба“. На 13 октомври 1901 г. със съдействието на Гнатюк Тодоров изнася в клуба на украинското просветно дружество „Руська бесіда“ – сказка за новата българска литература.

Като резултат от срещите на Петко Тодоров с Иван Франко и Володимир Гнатюк се установяват трайни връзки между представителите на българската и украинската литература. Българският писател е поканен да сътрудничи на изданията от Гнатюк „Літературно-науковий вістник“, Иван Франко му подарява известната си повест „Перехресні стежки“ („Кръстосани пътечки“), Володимир Гнатюк превежда и издава на украински език около десет от най-добрите идилии на Петко Тодоров.

Володимир Гнатюк пише голяма статия по случай 100-годишнината от рождението на Юрий Венелин през 1902 г., популяризира български художествени творби в Галичина, като запознава читателите на изданията на Научно дружество „Тарас Шевченко“ с известни творци и изследователи на историята и културата на България.

Като отлично подготвен етнограф Володимир Гнатюк взема отношение и към българското народно творчество. Ще се спрем на неговата рецензия на излязлата през 1908 г. книга на полковник Георги Янков „Български народни песни от Елена Янкова“.

Елена Янкова е прочута бесарабска българска народна певица, преселена като дете със семейството си от Ямболско, България в Бесарабия. Нейният син, полковник от Българската армия, записва от майка си 333 български народни песни, които издава със свои средства в книга. Тази книга Володимир Гнатюк рецензира в „Записки Наукового товариства Т. Шевченка“, 1909 г., книжка 5. Уникалността на това издание, според рецензента, се състои в това, че песните са не само от България, но също песни и на бесарабските българи и че всички песни са на една певица – Елена Янкова. Гнатюк посочва като удачна структурата на сборника и е съгласен с предлаганата от Георги Янков класификация на песните, като исторически, лирични и обредни. Но рецензентът посочва отсъствието от сборника на добре известните на украинците песни с тематика пътуване като – „Тодорка на царска служба“, „Робиня води две дечица“, „Дамян и Дамянка“ и други. Володимир Гнатюк упреква Геор-

ги Янков, че не е „...сравнил сборника си с други български сбирки” като например с „Български народни песни” на братя Димитър и Константин Миладинови или отпечатаните песни в „Сборник за народни умотворения” и не е дал паралели, без които „...никой сборник с научни претенции не бива да се появява”. Тези мисли на Гнатюк са напълно естествени, тъй като етнограф той е привърженик на сравнително-историческия метод във фолклористиката.

Със своята дейност като литературен творец, етнограф и преди всичко като фолклорист Володимир Гнатюк допринася за укрепването на българоукраинските литературни и културни връзки в началото на XX век.

*(Никола Караиванов,
гр. София, Р България. Специално за в-к „Роден край”)*

Упражнение 132

► Напишете статия по един от проблемите, който ви вълнува.

§30. ОФИЦИАЛНИ ДОКУМЕНТИ (МОЛБА, ПРОТОКОЛ, ОБЯВА, ПОКА- НА, РАЗПИСКА)

МОЛБА

Молбата е официален документ, който съдържа някакво искане, лично отправено към институция – училище, спортен клуб, общински съвет, министерство, предприятие и т.н. Молбата се адресира до ръководителя на съответната институция.

Пропомнете си, че молбата (заявлението) съдържа следните съществени компоненти:

1. АДРЕС И ПОЛУЧАТЕЛ.

Изписва се в горния ъгъл на документа и включва:

Предлог До, изписан на самостоятелен ред с начална главна буква.

Длъжността на лицето, към което се обръщате, изписана с начална главна буква (запомнете, че длъжности са: директор, ректор, председател, кмет, министър, министър-председател и др. под., но не учител, лекар и всички останали имена на професии).

Наименованието на учреждениято или институцията.

Името на лицето, към което се обръщаме (незадължителен, но правещ добро впечатление компонент).

Ако решите да посочите името на човека, заемащ съответната длъжност, трябва да имате предвид, че пред името, а не пред длъжността се

поставят звания като господин, госпожа, госпожица (обикновено се изписват *г-н, г-жа, г-ца*) или като *професор* (обикновено се изписва *проф.*), *доцент* (обикновено се изписва *доц.*), *генерал* (обикновено се изписва *ген.*) и др. под, които се изписват с начална главна буква (*Г-н Иван Петров, Проф. Богдан Богданов, Ген. Борисов*).

Ако искате да изразите в заявлението (молбата) още по-голямо уважение към носителя на съответната длъжност, изписвате званията в несъкратен вид (*господин, госпожа, професор, генерал*, например *Господин Иван Петров, Професор Богдан Богданов, Генерал Борисов*).

Ако се обръщате към академично лице, добре е да знаете не само неговото научно звание (асистент, доцент, професор), но и неговата научната степен (доктор или доктор на науките).

Наименованието на населеното място, в което се намират отправителят и получателят на заявлението (молбата). Когато те се намират в едно и също населено място, възможно е да напишете и само „Тук“.

2. НАИМЕНОВАНИЕ НА ДОКУМЕНТА (МОЛБА ИЛИ ЗАЯВЛЕНИЕ).

Изписва се в средата на листа с главни букви и с по-голям размер на буквите.

3. ЛИЧНИ ДАННИ НА ПОДАТЕЛЯ.

Когато не принадлежите към институцията, към която се обръщате със (молба) заявление, личните данни се разполагат под наименованието на документа и отново в средата. Изписват се всичките имена по личната карта.

Посочват се:

- заеманата длъжност (или класът/курсът, в който сте);
- място на работата (или училището, в което се обучавате);
- постоянният адрес, адресът за кореспонденция и телефон за връзка.

При подаване на молба за постъпване на работа се включват и данните от личната карта, които се изписват преди постоянния адрес.

Когато принадлежите към институцията, към която се обръщате с молба (заявление), т.е. документът е предназначен за вътрешноинституционална комуникация (например обръщате се с молба (заявление) към директора на училището, в което учите), се пишат само трите имена и длъжността (или в кой клас и в коя паралелка сте), тъй като останалите данни са предварително известни.

4. ОБРЪЩЕНИЕ.

Изписвате го в средата на листа под наименованието на документа и под вашите лични данни като подател. Названието на длъжността се пише с главна буква.

Ако лицето, към което се обръщате с молба (заявлението), не заема никаква административна длъжност, вместо название на длъжност употребявате звание (*господине, госпожо*), съчетания от звания (*Уважаема госпожо Михайлова, Уважаеми професор Богданов, Уважаеми генерал Борисов*).

Ако използвате наименования на длъжности, които са български думи или които са сложни думи, в които се съдържа и българска дума, използвате звателна форма:

*Уважаеми господин Председателю,
Уважаеми господин Министър-председателю,
но Уважаеми господин Директор,*

След обръщението се пише запетая!

5. ОСНОВЕН ТЕКСТ НА ДОКУМЕНТА.

Остатъкът от първото изречение (неговото начало е обръщението) формулира искането ви като подател на молбата (заявлението). То се пише на нов ред с главна буква и обикновено започва с „Моля». Следват мотивите, ако те съществуват.

Задължително се спазва правилото за графично изразяване на учтивост чрез употреба на главна буква в началото на личните и притежателните местоимения.

6. ФОРМУЛА НА УЧТИВОСТ.

Формулата за учтивост, с която завършвате молбата (заявлението), има стандартно съдържание и се изписва на нов ред под основния текст на молбата (заявлението). Ако обръщението съдържа в себе си думата „уважаеми“, завършващата формула за учтивост гласи „С уважение».

Ако обръщението съдържа в себе си думата „почитаеми“, завършващата формула за учтивост гласи „С почит».

Формулата за учтивост се разполага вдясно от датата и мястото на съставянето на молбата (заявлението).

7. ПРИЛОЖЕНИЯ.

Понякога към молбата (заявлението) се прилагат различни документи. Те могат да бъдат акт за раждане, медицинско свидетелство, диплома за завършена степен на образование и др. Тяхното описание се предхожда от изразите „Към молбата прилагам“ или „Прилагам“, оформени с двоеточие, поставено в техния край, след което описвате приложените документи след молбата (заявлението).

Описът се разполага под основния текст, в лявата част на документа.

8. ДАТА И МЯСТО НА СЪСТАВЯНЕ НА ДОКУМЕНТИ.

Датата, когато е съставен документът, и името на населеното място, където е съставен документът, се изписват едно под друго, вляво, под текста на молбата, след описа на приложените документи.

9. ПОДПИС НА ПОДАТЕЛЯ НА МОЛБАТА (ЗАЯВЛЕНИЕТО).

Подписът се поставя вдясно от датата и мястото на съставяне на молбата (заявлението), на същия ред, веднага след формулата за учтивост.

Образец

До
Директора
на Одеско ОУ

МОЛБА

от Вероника Иванова Мирчева,
ученичка в 11 „А“ клас
гр. Одеса, ЖК „Стрелбище»
ул. ” Суворов”, бл.16, вх. В, ап. 45,
моб. тел. XXX XX XX XXX

Уважаема г-жо Директор,

Моля да ми бъде разрешено удължаване на първия учебен срок през настоящата година до 20 февруари поради участие в областната спартакиада по плуване.

Надявам се, че молбата ми ще бъде удовлетворена.

Прилагам:

1. Удостоверение от СК „Здраве»
2. Писмо от родителите

Одеса; 12.01.2018г.

С уважение:

Упражнение 133

► Прочетете няколко фрагмента от молбите, написани от вашите връстници. Редактирайте ги, ако има необходимост.

1. Моля да бъде допуснат до изпитите на първия курс на икономико-правовия факултет в Киевския държавен университет.
2. Моля да бъде освободена от занятията на 3 дни, защото ще приемам участие в лека атлетика в град Нежин.
3. Моля да ме приемете на работа във хирургическото отделение на длъжност медицинска сестра от 1 юни до 31 август 2018 година.
4. Моля да ми дадете отпуск на 56 дни поради санаторното ми лечение.
5. На Директора на Луганския педагогически университет Терзи Димитър Тодоров.

Упражнение 134

► Напишете молба (на избор):

1. да ви се разреши по-рано да излезете на ваканция;
2. да ви приемат на постоянна работа;

3. да ви разрешат да организирате за по-малките ученички кръжок „Сръчни ръчички“;

4. да ви приемат на училище;

5. да ви разрешат да премините в следващия клас.

ПРОТОКОЛ

Протоколът (от френски *protocole*, лат. *protocollum*) най-общо представлява определено множество от правила в употреба при дадени обстоятелства.

Протоколът е възприет като приличен начин на поведение. **Дипломатическият протокол** е частен случай на този вид, в който се поставя по какъв начин да се оказва чест на държавни глави и се указва реда на дипломатите в дадена държава.

Комуникационен протокол е множество от правила за комуникация между електронни апарати, компютри, телефони и други устройства за мрежево оборудване. Мрежовите протоколи са подкатегория на комуникационните, като към тях се броят по-скоро протоколи, използвани в компютърни мрежи. Като например TCP, HTTP, и т.н. Протоколите, използвани в други сфери на комуникацията, като например мобилни телефони, радио и телевизия, обикновено не се наричат мрежови.

Протокол в програмирането е множество от правила за комуникацията между обекти, програми или други програмни единици.

Протокол (документ)

Образец

ПРОТОКОЛ №1

Днес, 21. 03.2019 г., се проведе обща родителска среща за учредяване на Родителски комитет към училището.

На срещата присъстваха 39 родители.

За протоколист директорът предложи Лалка Михайлова Ненкова, учител по български език и литература. Предложението бе единодушно прието.

Дневен ред:

1. Запознаване с правилника на Родителския комитет.
2. Избор на представители за Родителския комитет.
3. Текущи въпроси.

По първа точка директорът на училището запозна родителите с правилника за дейността на Родителския съвет и изискванията към членовете.

Изказвания: Дора Антонова Генчева – В този родителски съвет трябва да участват родители, които имат по-високо образование и ще могат да се справят.

Предложението на Дора Антонова бе единодушно прието.

По втора точка за избор на представители за Родителския съвет бяха предложени:

1. Димитър Георгиев Славов, баща на 3 деца – във втори, шести и девети класове;
2. Елмира Владимирова Пеева, майка на ученик от четвърти клас;
3. Елена Стоянова Гержик, майка на 2 деца – в седми и единайсети класове;
4. Карина Викторова Узун, майка на ученик от десети клас;
5. Степан Тодоров Михайлов, баща на ученичка от осми клас.

За резерви бяха предложени и гласувани Дора Антонова Генчева и Мирослава Асенова Христова.

Всеки от предложените кандидати беше предложен за гласуване. След гласуването всички предложени бяха единодушно приети.

Директорът честити на избраните членове на Родителския комитет и предложи да си определят ден, в който да се съберат и изберат председател и секретар на съвета.

След изчерпване на дневния ред родителската среща бе закрыта.

Протоколист: ... / Лалка Михайлова Ненкова/

Упражнение 135

- ▶ **Напишете протокол за извършената работа на самоуправлението в класа за I семестър 2019-20 учебна година.**

ОБЯВА

Обява – съобщение за нещо, което се прави известно на голям брой хора (чрез отпечатване във вестник и др.); обявление.

Образец

ОБЯВА

за

ОТКРИВАНЕ НА ПРОЦЕДУРА ЗА ОПРЕДЕЛЯНЕ НА ИЗПЪЛНИТЕЛ

На основание чл. 14, ал. 2 във връзка с чл.7, т. 1 от Постановление № 55 на МС от 2007 г. за условията и реда за определяне на изпълнител от страна на бенефициенти на договорена безвъзмездна финансова помощ от Структурните фондове и Кохезионния фонд на Европейския съюз, Съвместната оперативна програма за трансгранично сътрудничество „Черно море 2007–2013 г.” и от Финансовия

механизъм на Европейското икономическо пространство, ПКИ „Царевец“ със седалище в гр. Велико Търново и адрес на управление: ул. „Мармарлийска“ № 39, адрес за кореспонденция: гр. Велико Търново, ул. „Мармарлийска“ № 39 тел.: 062/622076, факс: 062/622076, интернет адрес: <http://www.pki-tzarevetz.com>, лице за контакт: Дочка Павлова Баева-Хаджимаринска, на длъжност Председател на ПКИ „Царевец“, тел.: 062/622076, в качеството си на бенефициент по Договор за безвъзмездна финансова помощ № ТМУ-02-5/06.12.2011, обявява процедура за определяне на изпълнител – открит избор с обект: „Доставка на машина за производство на хартиени пликосе с печат“

Пояснителният документ и документацията за провежданата процедура могат да сеполучат на адрес: гр. Велико Търново, ул. „Мармарлийска“ №39, всеки работен ден от 08.00. до 16.30 ч.

Пояснителният документ е публикуван и на следните интернет адреси:

1. <http://www.ibsme.org/> – интернет адреса на УО/ДО (чл.14 ал.2)

2. <http://www.eufunds.bg/> – интернет адреса на Единния информационен портал за обща информация за управлението на Структурните фондове и Кохезионния фонд на Европейския съюз на Република България (§ 4Г от Заключителните разпоредби) Оферти се подават на адрес: гр. Велико Търново, ул. „Мармарлийска“ №39 до 16:30ч. на 09.04.2012 г.

Упражнение 136

▶ Напишете обява за провеждане на мероприятие по случай на Деня на славянската писменост.

ПОКАНА

Поканата е напечатан лист с предложение към някого да направи нещо.

Покана за сватба.

Образец

ЗА ОБЩО СЪБРАНИЕ
СЪГЛАСНО ЧЛ. 13, АЛ. 1 ОТ ЗУЕС
УПРАВИТЕЛНИЯТ СЪВЕТ /КОНТРОЛНИЯТ СЪВЕТ/ НА
ЕТАЖНАТА СОБСТВЕНОСТ
НА АДРЕС:

ВИ УВЕДОМЯВА, ЧЕ
НА ОТ..... Ч.

/дата/ /час/ /място/

ЩЕ СЕ ПРОВЕДЕ ОБЩО СЪБРАНИЕ НА ЕТАЖНАТА
СОБСТВЕНОСТ ПРИ СЛЕДНИЯ

ДНЕВЕН РЕД:

1.
2.

ДАТА НА ВРЪЧВАНЕ:

ЧАС НА ВРЪЧВАНЕ:

ВРЪЧИТЕЛ:

/име, фамилия, длъжност, подпис/

Упражнение 137

- ▶ Напишете на Вашите приятели/приятелки покана по случай на рождения Ви ден.

РАЗПИСКА

Разписка – бележка (обикн. с подпис и печат), която се дава в уверение на това, че нещо е получено или заплатено. Разписка за тока.

Образец

РАЗПИСКА

Днес 20... г., час:

долуподписаният.....

получих покана за изпълнение на решение на общо събрание на етажната собственост.

Получил:
/подпис/

Връчил:
/подпис/

Упражнение 138

- ▶ Напишете разписка, с която да удостоверите факта на получаването от учителя по физкултура на спортен инвентар за провеждане на състезания по лека атлетика.

СЪДЪРЖАНИЕ

Скъпи приятели и приятелки!	3
§1. Текстът като основна единица на общуването. Тема и микротема. План на текста. Съдържание на текста и подтекст.	4
§2. Възприемане на съдържанието на текста и особеностите на неговата структура	10
§3-4. Стилистика. Стилистични норми в българския език. Стиловете на речта	16
§5. Съобщение. Съставяне на различни видове съобщения	34
§6. Риторика. Риториката като наука. Използване на богатството на българския език за съставяне на текстове по правилата на риториката (убеждаване на слушателите и читателите в идеите и мислите). Избор на езикови средства.....	39
Задълбочаване и систематизация на най-важните теми по морфология и правопис.....	48
§7. Използване на различни представки и наставки за съставяне на думи, които се отнасят към различни части на речта	49
§8-9. Именната система в българския език. Звателна форма на съществителните имена. Употреба на различните видове местоимения.....	55
§10. Своеобразие на глаголната система в българския език. Изговор и правопис.....	65
§11. Правопис на думи, които са различни части на речта.....	76
§12-13. Видове сложни изречения. Сложно съчинени и сложно съставни изречения. Видове сложно съчинени и сложно съставни изречения. Сложно смесени изречения	88
§14. Запетаика в простото и сложното изречение. Тире и двоеточие в простите и сложните изречения. Цитати	99
§15. Особенности на употребата на препинателни знаци	109
§16. Използване на различни синтактични конструкции в зависимост от речевата ситуация и целите на общуване	116
§17. Писане на подробен и кратък преразкази	122
§18. Преразказ на текст с творческа задача	131
§19. Познавателна ценност на прочетеното.....	133
§20. Аудиране.....	139

§21. Анализ на текста. Оценка на използваните езикови средства.....	150
§22. Четене наум.....	154
§23. Четене на текстове от различни стилове, типове и жанрове.....	165
§24. Диалози	177
§25. Дискусия	187
§26. Съчинение на морално-етична тема	190
§27. Превод.....	195
§28 Съставяне на конспект на прослушания текст	198
§29. Статия	203
§30. Официални документи (молба, протокол, обява, покана, разписка)	206

Навчальне видання

ІВАН ГАЙДАРЖИ, ОЛЕНА ПРОДАНОВА, АНАТОЛІЙ МІЛКОВ

БОЛГАРСЬКА МОВА

(рівень стандарту)

підручник для 11 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за державні кошти. Продаж заборонено

В оформленні підручника використано матеріали з відкритих інтернет-джерел

Редактор *І. Гайдаржи*
Коректор *А. Шамарін*
Технічний редактор *С. Максимець*
Дизайн обкладинки *Д. Бойко*
Верстка *М. Токарюк*

Формат 70x100/16. Ум.-друк. арк. 17,49. Обл.-вид. арк. 13,0. Наклад 1029 прим. Зам. №1409.

Видавець і виготовлювач видавничий дім „Букрек”
58000, вул. Радищева, 10, м. Чернівці
Тел./факс (0372) 55-29-43. E-mail: info@bukrek.net
www.bukrek.net

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ЧЦ № 1 від 10.07.2000 р.*